

19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi

2020, Cilt: 1, Sayı: 4

ISSN: 2717-736X

İndeks:

ASOS
indeks

İletişim: dergipark.org.tr/19maysbd
19maysbd@gmail.com

Editör

Dr. Furkan ÇELEBİ

Editör Yardımcısı ve Mizanpaj

Öğr. Gör. Eyyüp ORHAN

Öğr. Gör. Salih GENÇER

Yabancı Dil Editörü

Ercüment KAYA

Miray VAROL

Sayı Hakemleri

Doç. Dr. Ceyhun HAYDAROĞLU

Doç. Dr. Fethi NAS

Doç. Dr. Şenol BAŞTÜRK

Dr. Öğretim Üyesi Dilşad TEKİN

Dr. Öğretim Üyesi İlhami TUNCER

Dr. Öğretim Üyesi Nurgün KUL PARLAK

Dr. Öğretim Üyesi Onur YERLİKAYA ŞAŞMAZ

Dr. Öğretim Üyesi Özlem İNANÇ

Dr. Öğretim Üyesi Rafet BEYAZ

Dr. Öğretim Üyesi Resul GÜLEÇ

Dr. Öğretim Üyesi Sibel EZGİN AĞILLI

Dr. Öğretim Üyesi Süheyla ZORLU

Dr. Öğretim Üyesi Uğur TAŞKAN

Dr. Hasan Önder SARIDOĞAN

Dr. Gökçe SERT

Dr. Mesut KASAP

TEKZİP

Dergimizin 1.Cilt 3.Sayısında yayımlanan ‘‘Yeni Medyada Gazeteciliğin Dönüşümüne Dair Nitel Bir Araştırma’’ isimli çalışma Demet ÜNAL’ın Üsküdar Üniversitesi Medya ve Kültürel Çalışmalar Programında Doç. Dr. Gül Esra ATALAY danışmanlığında 08.08.2019 tarihinde yayımlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, Cilt: 1, Sayı: 4

Makaleler

1. Subjektif Bilgi ve Mobil Uygulama Kullanımı İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi, Süleyman Can YILDIRIR. Sayfalar: 267-283
2. Toplumsal Cinsiyet Algısı Ve Sinemanın İççeliği: Yeşilçam Filmlerindeki Kadın Karakterler Üzerine Bir Analiz, Cansu KAYMAL. Sayfalar: 284-298
3. Postmodern Elements in Sexing the Cherry by Jeanette Winterson: The use of Gender, History and Fiction, Mehtap DEMİRTÜRK. Sayfalar: 299-309
4. Çalışanların Etik Liderlik Algısı ve İş Tatmini: Mersin İli Örneği, Ahmet Özgür AYDIN, Mert AKTAŞ. Sayfalar: 310-330
5. İçsel Büyüme Modelleri Çerçevesinde Türkiye’de Teknolojik Gelişmenin Nüfus Üzerine Etkisi (Romerian Bakış Açısı), Bilal ÖZDEN, Cüneyt Yenal KESBİÇ. Sayfalar: 331-349

SUBJEKTİF BİLGİ VE MOBİL UYGULAMA KULLANIMI İLİŞKİSİNİN YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE İNCELENMESİ¹

Dr. Süleyman Can YILDIRIR

canyildirir@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-9161-4961

Öz

Mobil uygulamalar, hayatın her alanında neredeyse vazgeçilmez birer teknolojik gelişme haline gelmiştir. Mobil uygulamalar iletişim, eğitim, eğlence, alışveriş, seyahat, sağlık gibi birçok farklı alanda hizmet vermektedirler. Bu araştırmanın amacı mobil uygulamalara yönelik subjektif bilgi düzeyini, algılanan faydayı ve algılanan kullanım kolaylığını incelemek ve mobil uygulama kullanımına yönelik tutum, niyet ve gerçekleşen kullanım arasındaki ilişkileri tespit etmektir. Örneklem seçiminde kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. 683 adet ankete ulaşılmış ve analiz için yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, kullanıcıların mobil uygulamalar hakkındaki bilgi seviyelerinin onların bu teknolojiden yararlanma seviyesini artırdığı anlaşılmıştır. Mobil uygulamalar hakkında yeterli bilgi sahibi olan kullanıcıların iş performanslarında da bir artış olduğu görülmektedir. Kolay ve anlaşılır mobil uygulamalar, kullanıcıların seçiminde üst sıralarda yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Teknoloji kabul modeli. Subjektif bilgi. Mobil uygulama. Yapısal eşitlik modellemesi.*

JEL Kodu: M30, M31, M39

RESEARCH OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBJECTIVE KNOWLEDGE AND MOBILE APPLICATION USE VIA STRUCTURAL EQUATION MODELING

Abstract

Mobile applications are become indispensable technologic developments for all rounder the life. Mobile applications serve in many different areas like communication, education, entertainment, shopping, travel and health. The aim of this study is to examine the subjective knowledge level, perceived usefulness and perceived ease of use for mobile applications and to determine the relationships between attitudes, intentions and actual use of mobile applications. The convenience sampling method was used for the selection of sample. 683 survey were obtained for analysis. It has been understood from the results of the study that the knowledge level of users increase usefulness. It is observed that there is an increase in the business performance of users who have sufficient knowledge about mobile applications. Easy and understandable mobile applications rank high in the selection of users.

Keywords: *Technology acceptance model. Subjective knowledge. Mobile application. Structural equation modeling.*

JEL Code: M30, M31, M39.

¹ Makale "Hedonik ve Faydacı Güdülerin Mobil Uygulama Kullanımına Etkisi" adlı tezden türetilmiştir.

GİRİŞ

Mobil uygulamalar gerek iş gerekse okul ve sosyal hayatımızın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu teknoloji yalnızca bireylerin hayatını kolaylaştırmak ya da onların faydalanmaları için değil aynı zamanda kurum ve kuruluşların da bireylere daha kolay ve sınırsız hizmet sunabilmek adına kullandığı bir teknolojidir.

Bu çalışmanın temel problemini oluşturan etmenler arasında gerek kullanıcıların gerekse mobil uygulama geliştiricilerinin konu hakkında yeterli bilgi ve güdülenmeye sahip olmaması ve kullanıcıların uygulamaları benimserken değerlendirmelerinde ortaya çıkan farklılıklardır yer almaktadır. Mobil uygulama geliştiricileri, kullanıcıların davranışsal ve mental farklılıklarını iyi analiz edemediklerinde, uygulamaların kullanım ya da indirilme aşamasında başarısızlıkla karşılaşabilirler.

Bilinçli kullanıcı profili yaratılması hem geliştiricilerin hem de mobil uygulamaları kullanan işletmelerin sorumluluğundadır. Kullanıcıların uygulama talebi, kullanım aşamaları ve kabullenme gibi eylemlerinde işletmelerin analiz ve yerinde tespitleri önemlidir. Çalışmanın amacını, subjektif bilgi düzeyinin, algılanan fayda ve kullanım kolaylığının uygulama kullanımına, niyetine ve tutumuna etkisini belirleyerek mobil uygulama kabul modelinin deneysel olarak araştırılması oluşturmaktadır. Çalışma, mobil uygulamaların tercih edilme sürecinde göz önünde bulundurulmuş etkenlerin ve işletmelerin söz konusu sektörde önem vermesi gereken konuların belirlenebilmesi açısından öneme sahiptir.

Bu çalışma sonucunda kurum, kuruluşlar, işletmeler ve araştırmacılar için bir kaynak elde edilmiş olacaktır. Bu çalışma ve modelin, mobil uygulamalar ile ilgili akademik çalışma yapacak olan araştırmacılar için bir kaynak teşkil etmesi hedeflenmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Mobil Uygulama Kullanımı

Akıllı telefonlar, tabletler ya da bilgisayarlar istenilen yer ve zamanda kullanılabilen ve kullanıcıya istenilen hizmeti sunabilen cihazlar olarak tasarlanmıştır (Kenteris, Gavalas & Economou, 2009; Brown & Chalmers, 2003). Apple, Samsung, Huawei, General Mobile gibi mobil cihaz markalarının yanı sıra birçok farklı sektörden şirketler de ürün ve hizmetlerini mobil uygulamalar üzerinden tanıtmaya ve işlemlerini gerçekleştirme yoluna gitmektedirler. Bu işletmeler gerek online gerekse offline olmak üzere birçok farklı konu ve amaç için mobil uygulamalar tasarlamışlardır (ASTD, 2013).

Mobil uygulamaları yalnızca akıllı cihaz pazarında hizmet veren işletmeler değil aynı zamanda resmi kurum ve kuruluşlar ile farklı pazarlarda farklı ürün ve hizmetlerle faaliyet gösteren işletmeler de kullanmaktadır. Mobil uygulamalar işletmelerin müşterileri ile daha yakın ve güçlü ilişkiler kurmasına yardımcı olmakla beraber müşterilerinin talep ve sorunlarına zamanında ve doğru biçimde cevap verebilmek anlamında da fayda sağlamaktadır. Akıllı cihaz kullanan insanların bu tür cihazlara bakış açıları, mobil uygulama kullanım alanlarının artması ile değişiklik göstermiştir. İnsanlar neredeyse günlük hayatlarını bile bu uygulamalar üzerinden idare eder duruma gelmişlerdir. Ev ve ofislerde kullanılan akıllı cihazlar (buzdolabı, fırın, klima vs.), akıllı ev sistemleri bu konunun en yaygın örnekleridir. Bu yaygın kullanım ağı, özellikle

bilişim sektöründeki işletmelerin insanların istek ve ihtiyaçlarına yönelik hizmet sağlamasına ve bu amaçlar doğrultusunda mobil uygulama geliştirilmesine neden olmaktadır.

Mobil uygulama arzının çok fazla olması ve tüm mobil uygulamaların bu çalışmada işlenmesinin imkânsızlığı sebebiyle çalışma için yalnızca kullanıcılar tarafından sık bir şekilde kullanılan alışveriş mobil uygulamaları tercih edilmiştir. Bunlar tüketicilerin / kullanıcıların bir şeyler satmak ya da almak için kullandıkları “gittigidiyor, sahibinden.com, n11, vb.” gibi mobil alışveriş uygulamalarıdır.

1.2. Subjektif Bilgi Düzeyi

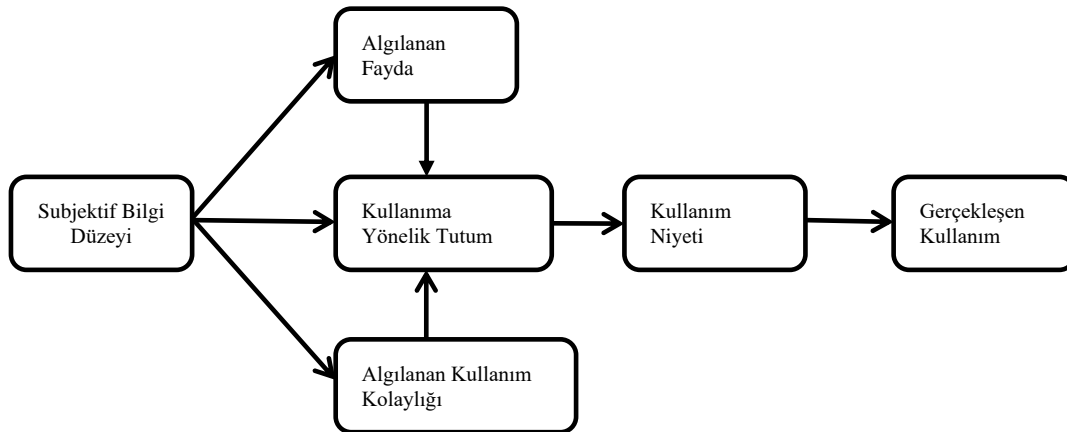
Mobil uygulamaların satın alma / indirme sürecine etki eden faktörler arasında, tüketicilerin bilgi birikimleri ile birlikte bilgi sistem kullanıcılarının sahip oldukları bilgiler de yer almaktadır. Müşterilerin mal / hizmetler hakkındaki bilgileri üçe ayrılır: objektif bilgi, subjektif bilgi ve deneyim (Dodd, Laverie, Wilcox & Duhan, 2005; Park, Mothersbaugh & Feick, 1994; Brucks, 1985).

Objektif bilgi, organize edilmiş yani gerçek bilgidir. Subjektif bilgi ise, kişilerin kendine güveni ile doğru orantılı olarak sahip olduğunu düşündüğü bilgi düzeyini ifade etmektedir. Subjektif bilginin kişilerin davranışlarını etkilemesi yadsınamaz bir gerçektir (Dodd vd., 2005). Subjektif bilgi mal / hizmet sınıfına, cinsine yönelik olarak kişilerin neyi ne kadar bildiğinin bir göstergesidir. Subjektif bilgiyi etkileyen başlıca unsur kişilerin deneyimleridir (Park vd., 1994). Kişiler bir ürüne ilişkin satın alma kararı almadan önce o ürüne ilişkin belli başlı bilgilere ihtiyaç duyarlar ve bu bilgiler ışığında alternatifler geliştirirler. Bilgi düzeyinin yetersiz olduğunu düşünen bir kişi satın alma kararından cayabilir. Tam aksine ileri seviyede bilgi sahibi olan birisi de bu edindiği bilgi sayesinde doğru bir karar vererek başarılı bir alışveriş yapmış olabilir (Capraro, Broniarczyk & Srivastava, 2003). Mobil uygulama ve bilgi sistem sektöründe yeterli subjektif bilgiye sahip olan bir kullanıcının, doğru uygulamayı bulma ve kullanma konusunda diğer kullanıcılara kıyasla daha başarılı olacağı söylenebilir.

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Mobil uygulamalara yönelik subjektif bilgi düzeyini, algılanan faydayı ve algılanan kullanım kolaylığını incelemek ve mobil uygulama kullanımına yönelik tutum, niyet ve gerçekleşen kullanım arasındaki ilişkileri tespit etmeyi amaçlayan çalışmanın hipotezlerinin geliştirildiği araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmiştir. Hipotezlerin değerlendirilmesi için gerekli olan bilgiler “anket” yöntemi ile 18 Mart 2020 – 28 Temmuz 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Ankette Tablo 1’de belirtilen çalışmalardan yararlanılarak, model değişkenlerini oluşturan faktörlerin değerlendirilmesi için 12 (On İki) adet soru içerisinde 41 adet ifade araştırılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak düzenlenen soru formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, demografik değişkenlere ilişkin sorular; ikinci bölümde, mobil cihaz kullanıcıların kullandıkları mobil uygulamalara ve subjektif bilgi düzeylerine yönelik bilgiler; üçüncü bölümde ise mobil uygulama kullanıcılarının mobil uygulamalardan algıladığı fayda ve kullanım kolaylığı, kullanımlarına dair tutumları, kullanım niyetleri ve gerçekleşen kullanım durumlarını ölçen sorular bulunmaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

- H1:** Subjektif bilgi düzeyi algılanan faydayı olumlu yönde etkilemektedir.
- H2:** Subjektif bilgi düzeyi algılanan kullanım kolaylığını olumlu yönde etkilemektedir.
- H3:** Subjektif bilgi düzeyi kullanıma yönelik tutumu olumlu yönde etkilemektedir.
- H4:** Algılanan fayda kullanıma yönelik tutumu olumlu yönde etkilemektedir.
- H5:** Algılanan kullanım kolaylığı kullanıma yönelik tutumu olumlu yönde etkilemektedir.
- H6:** Kullanıma yönelik tutum kullanım niyetini olumlu yönde etkilemektedir.
- H7:** Kullanım niyeti gerçekleşen kullanımı olumlu yönde etkilemektedir.

Tablo 1: Araştırma Çerçevesinde Yararlanılan Temel Çalışmalar

FAKTÖR	FAYDALANILAN LİTERATÜR
Subjektif Bilgi Düzeyi	Flynn, Leisa R. ve Goldsmith, Ronald E. (1999), Subjektif Bilginin Kısa ve Güvenilir bir Ölçüsü, <i>Journal of Business Research</i> , 46. (6 İfade)
Algılanan Fayda	Davis, Fred D., (1989). Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı ve Kullanıcıların Bilgi Teknolojisini Kabulü, <i>MIS Quarterly</i> . (14 İfade)
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Davis, Fred D., (1989). Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı ve Kullanıcıların Bilgi Teknolojisini Kabulü, <i>MIS Quarterly</i> . (7 İfade)
Kullanıma Dair Tutum	* Ajzen I. (2002). Algılanan Kontrol, Öz Yeterlilik, Kontrol Odağı ve Planlı Davranış Teorisi, <i>J Appl Soc Psychol</i> . (2 İfade) * Wu, C. S., Cheng, F. F., Yen, D. C. & Huang, Y. W. (2011). Organizasyonlarda Kullanıcıların Kablosuz Ağ Teknolojisini Kabulü, Alternatif Modellerin Karşılaştırılması, <i>Computer Standards & Interfaces</i> . (2 İfade)
Kullanım Niyeti	* Mohd, H. & Mohammad, S.M.S., (2005). Elektronik Tıbbi Kayıt Kabul Modeli, <i>Journal of Advancing Information and Management Studies</i> . (2 İfade) * Hu, P.J.H, Clark, T.H.K. & Ma, W.W. (2003). Okul Öğretmenleri Tarafından Teknoloji Kabulünün İncelenmesi: Boylamsal Bir Çalışma, <i>Information & Management</i> . (1 İfade)
Gerçekleşen Kullanım	* Hu, P.J.H, Clark, T.H.K. & Ma, W.W. (2003). Okul Öğretmenleri Tarafından Teknoloji Kabulünün İncelenmesi: Boylamsal Bir Çalışma, <i>Information & Management</i> . (2 İfade)

2.2. Araştırma Örnekleme ve Yöntemi

Örnekleme oluşturmada Kolayda Örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Türkiye’de yaşayan ve akıllı cihaz kullanan kişiler örneklemin ana kümesini oluşturmaktadır. Bilişim Teknolojileri ve İletişim Kurumu’ndan alınan ve ikincil veri olarak değerlendirilen bilgilere göre Türkiye’de mobil abone sayısı 79.538.960 ve mobil abone kişi sayısı ise 73,888,259’tir (www.btk.gov.tr, erişim tarihi: 19.04.2019).

Bazı araştırmacılara göre yapısal eşitlik modellemesi için gözlenen ifade sayısının 10 katı kadar sayıda bir örneklem olmasının yeterli olacağı değerlendirilmiştir (Kline, 2011). Çalışmada 36 adet ifade incelenmiş ve buna bağlı olarak da 683 örneklem hedeflenmiştir. Verilerin analiz edilmesi ve yapısal eşitlik modellemesi için SPSS 23.00 ve AMOS 24 paket programları kullanılmıştır.

2.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve gelir durumuna ilişkin demografik bulgular yüzde ve frekans dağılımları olarak Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde; % 60,9 ile erkeklerin, % 54,3 ile 17-25 yaş arası katılımcıların, % 74,8 ile bekârların, % 55,5 ile üniversite öğrenim durumuna sahip katılımcıların ve % 25,3 ile 1501-2500 TL gelire sahip katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	267	39,1
	Erkek	416	60,9
Yaş	17-25	371	54,3
	26-30	145	21,2
	31-35	114	16,7
	36-40	24	3,5
	41-45	17	2,5
	46 ve üstü	12	1,8
Medeni Durum	Evli	172	25,2
	Bekâr	511	74,8
Eğitim Durumu	İlköğretim	11	1,6
	Lise	73	10,7
	Üniversite	379	55,5
	Lisansüstü	220	32,2
Gelir Durumu	0-1500 TL	135	19,8
	1501-2500 TL	173	25,3
	2501-3500 TL	128	18,7
	3501-4500 TL	110	16,1
	4500 TL ve Fazlası	137	20,1

2.4. Ölçeklerin Güvenirliği

İstatistik çalışmalarında en sık kullanılan güvenilirlik ölçeği Cronbach’s Alpha değeridir. Her bir bağımsız değişken ve bağımlı değişken için Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmış ve aşağıda

Tablo 3’de sunulmuştur. Güvenirlik test sonuçları incelendiğinde tüm ölçeklerin Cronbach’s Alpha değerlerinin %70’in üzerinde olduğu ve verilerin analize uygun olduğu görülmüştür.

Tablo 3: Güvenirlik Test Sonuçları

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach’s Alpha
Subjektif Bilgi Düzeyi (SBD)	6	0,828
Algılanan Fayda (AF)	14	0,948
Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK)	7	0,891
Kullanıma Yönelik Tutum (KYT)	4	0,764
Kullanım Niyet (KN)	3	0,709
Gerçekleşen Kullanım (GK)	2	0,814

2.5. Değişkenlerin Faktör Analizleri

2.5.1. Keşfedici faktör analizi.

Keşfedici faktör analizi (KFE) çoğunlukla gizil değişkenler ve gözlenen değişkenler arasındaki ilişkiyi ve bu değişkenlerin altında yer aldığı faktörlerin belirlenebilmesi amacıyla uygulanan bir analiz yöntemidir (Hair, Black, Babin & Anderson, 2010).

İfadelerin hangi faktörlerin altında yer aldığını tespit edebilmek amacıyla ifadelerin faktörlerle olan korelasyonlarını gösteren faktör yüklerine bakılmaktadır. Kesin bir değer olmamakla birlikte çoğunlukla 0,45 üzeri bir değer yeterli, 0,55 üzeri iyi, 0,63 üzeri çok iyi ve 0,71 üzeri değerleri ise mükemmel olarak değerlendirilmektedir (Moore & Benbasat, 1991).

Uygulanan faktör analizinin sonucunda 36 ölçek maddesi 6 faktör altında toplanmış ve faktör yüklerini gösterir bilgiler Tablo 4’te sunulmuştur. SBD6 ve KN3 ifadeleri iyi, kalan tüm ifadelerin faktör yükleri çok iyi ve mükemmel olarak bulunmuştur. Ölçek bu şekilde doğrulayıcı faktör analizi yapmak için uygundur.

Tablo 4: Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

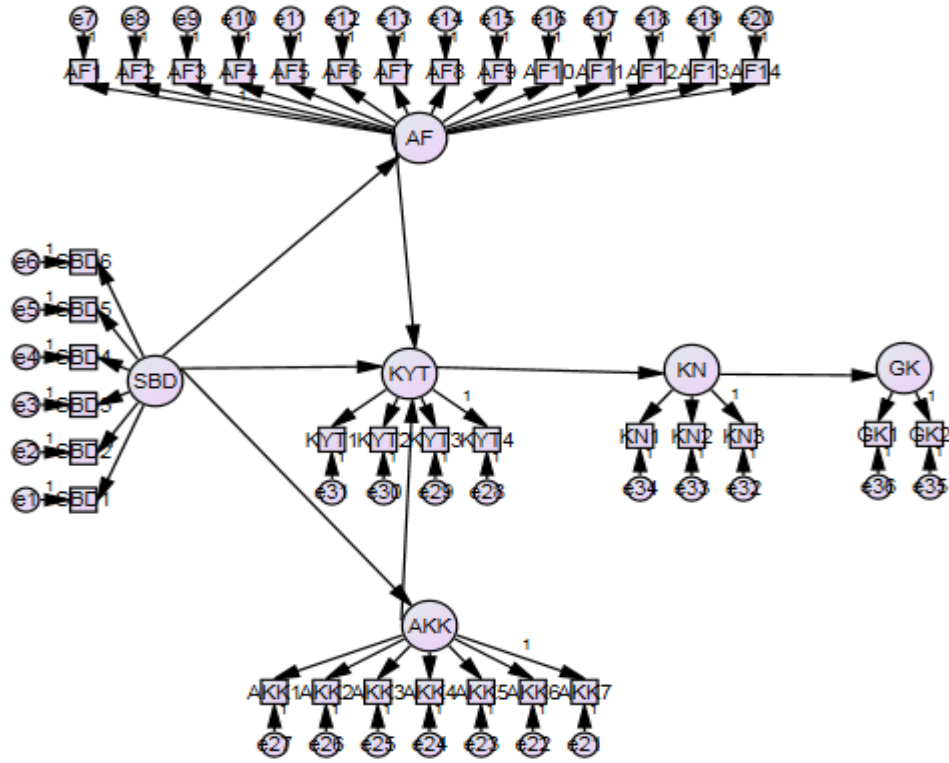
	SBD	AF	AKK	KYT	KN	GK
SBD1	,808					
SBD2	,783					
SBD3	,760					
SBD4	,768					
SBD5	,645					
SBD6	,616					
AF1		,713				
AF2		,767				
AF3		,850				
AF4		,869				
AF5		,709				
AF6		,756				
AF7		,771				

AF8						,772
AF9						,683
AF10						,785
AF11						,799
AF12						,755
AF13						,688
AF14						,738
AKK1						,770
AKK2						,797
AKK3						,775
AKK4						,850
AKK5						,788
AKK6						,661
AKK7						,709
KYT1						,740
KYT2						,712
KYT3						,683
KYT4						,817
KN1						,731
KN2						,748
KN3						,588
GK1						,809
GK2						,865
Özd.*	9,284	5,247	3,089	1,793	1,707	1,383
AV**	25,790	14,576	8,581	4,982	4,742	3,843
KMO Testi	0,902					
Bartlett						
Küresellik		df: 630	χ^2 : 14502,279		P: ,000	
Testi						

* Özd.: Eigenvalues; AV: Açıklanan Varyans %

2.5.2. Doğrulayıcı faktör analizi.

Modelde altı faktör altında toplam 36 değişken bulunmaktadır ve doğrulayıcı faktör analizinin gösterimi Şekil 2’de görüldüğü gibidir.

Şekil 2: Araştırmanın Yapısal Eşitlik Modellemesi

Tablo 5’de veri ile modelde yer alan subjektif bilgi düzeyinin uyumunu değerlemede kullanılan kriterler, araştırma modelinden elde edilen değerler, ideal ve kabul edilebilir uyum değerleri yer almaktadır. YEM uygulamalarında ilk denenen model veriye istendiği kadar uyum göstermeyebilir. Veriye beklendiği gibi uyum göstermeyen modelin geliştirilmesi için modifikasyon indeksleri incelenir (Wang ve Wang, 2012). Subjektif Bilgi Düzeyi değişkeninin daha iyi uyum sağlaması amacıyla SBD4 ile SBD5, SBD1 ile SBD2 ifadeleri arasında korelasyon kurulmuştur.

Tablo 5: Subjektif Bilgi Düzeyi Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Uyum İstatistikleri

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Kaynak	Ulaşılan Değerler
χ^2/df	2	$\leq 4-5$	Meydan ve Şeşen, 2011	3,567
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	Meydan ve Şeşen, 2011	0,061
Goodness of Fit Index	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,989
Normed Fit Index (NFI)	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,985
Incremental Fit Index	$\geq 0,95$	0,94-0,90	Meydan ve Şeşen,2011	0,989
Comperative Fit Index	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	Çokluk vd., 2014	0,989

Tablo 6’da veri ile modelde yer alan algılanan fayda faktörünün uyumunu değerlemede kullanılan kriterler, araştırma modelinden elde edilen değerler, ideal ve kabul edilebilir uyum değerleri yer almaktadır. Algılanan Fayda değişkeninin daha iyi uyum sağlaması amacıyla AF7 ile AF8, AF17 ile AF18 ifadeleri arasında korelasyon kurulmuştur.

Tablo 6: Algılanan Fayda Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Uyum İstatistikleri

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Kaynak	Ulaşılan Değerler
X^2/df	2	$\leq 4-5$	Meydan ve Şeşen, 2011	4,751
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	Meydan ve Şeşen, 2011:38	0,074
Goodness of Fit Index	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011: 38	0,943
Normed Fit Index (NFI)	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011: 38	0,963
Incremental Fit Index	$\geq 0,95$	0,94-0,90	Meydan ve Şeşen,2011: 38	0,971
Comperative Fit Index	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	Çokluk vd., 2014: 275	0,971

Tablo 7’de veri ile modelde yer alan algılanan kullanım kolaylığı faktörünün uyumunu değerlemede kullanılan kriterler, araştırma modelinden elde edilen değerler, ideal ve kabul edilebilir uyum değerleri yer almaktadır. Algılanan Kullanım Kolaylığı değişkeninin daha iyi uyum sağlaması maksadıyla AKK21 ile AKK22, AKK26 ile AKK27 ifadeleri arasında korelasyon kurulmuştur.

Tablo 7: Algılanan Kullanım Kolaylığı Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Uyum İstatistikleri

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Kaynak	Ulaşılan Değerler
X^2/df	2	$\leq 4-5$	Meydan ve Şeşen, 2011	3,580
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	Meydan ve Şeşen, 2011	0,062
Goodness of Fit Index	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,982
Normed Fit Index (NFI)	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,983
Incremental Fit Index	$\geq 0,95$	0,94-0,90	Meydan ve Şeşen,2011	0,987
Comperative Fit Index	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	Çokluk vd., 2014	0,987

Tablo 8’de veri ile modelde yer alan kullanıma yönelik tutum faktörünün uyumunu değerlemede kullanılan kriterler, araştırma modelinden elde edilen değerler, ideal ve kabul edilebilir uyum değerleri yer almaktadır.

Tablo 8: Kullanıma Yönelik Tutum Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Uyum İstatistikleri

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Kaynak	Ulaşılan Değerler
X^2/df	2	$\leq 4-5$	Meydan ve Şeşen, 2011	3,012
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	Meydan ve Şeşen, 2011	0,054
Goodness of Fit Index	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,996
Normed Fit Index (NFI)	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,991
Incremental Fit Index	$\geq 0,95$	0,94-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,994
Comperative Fit Index	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	Çokluk vd., 2014	0,994

Tablo 9’da veri ile modelde yer alan kullanım niyeti ve gerçekleşen kullanım faktörlerinin uyumunu değerlemede kullanılan kriterler, araştırma modelinden elde edilen değerler, ideal ve kabul edilebilir uyum değerleri yer almaktadır. Kullanım Niyeti değişkeninin daha iyi uyum sağlaması maksadıyla KN33 ile KN34 ifadesi arasında korelasyon kurulmuştur.

Tablo 9: Niyeti ve Gerçekleşen Kullanım Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Uyum İstatistikleri

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Kaynak	Ulaşılan Değerler
X^2/df	2	$\leq 4-5$	Meydan ve Şeşen, 2011	1,247
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	Meydan ve Şeşen, 2011	0,019
Goodness of Fit Index	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,998
Normed Fit Index (NFI)	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,996
Incremental Fit Index	$\geq 0,95$	0,94-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,999
Comperative Fit Index	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	Çokluk vd., 2014	0,999

Tablo 10'da veri ile model arasındaki uyumu değerlemede kullanılan kriterler, araştırma modelinden elde edilen değerler, iyi uyum ve kabul edilebilir uyum değerleri yer almaktadır.

Tablo 10: Araştırma Modeli Doğrulamalı Faktör Analizine İlişkin Uyum İstatistikleri

Uyum İndeksi	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Kaynak	Ulaşılan Değerler
χ^2 /df	2	$\leq 4-5$	Meydan ve Şeşen, 2011	3,405
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	Meydan ve Şeşen, 2011	0,059
Goodness of Fit Index	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,860
Normed Fit Index (NFI)	$\geq 0,90$	0,85-0,90	Meydan ve Şeşen, 2011	0,868
Incremental Fit Index	$\geq 0,95$	0,94-0,90	Meydan ve Şeşen,2011	0,903
Comperative Fit Index	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	Çokluk vd., 2014	0,903

Tablo 10'da görüldüğü üzere gerçekleştirilen χ^2 testinin sonucu anlamlı çıkmıştır. Bu durum, doğrulamalı faktör analizinde kullanılmış olan tahmin edilen ve gözlemlenen kovaryans matrisleri arasında önemli bir fark olduğunu göstermektedir. Çıkan sonuçlara göre RMSEA, GFI, NFI, IFI ve CFI değerleri kabul edilebilir uyum seviyesinde çıkmıştır. Uyum istatistiklerine dair tavsiye edilen ve doğrulamalı faktör analizi sonucunda ulaşılan değerler Tablo 11'de görülmektedir.

Tablo 11: Doğrulamalı Faktör Analizi Sonuçları

	SBD	AF	AKK	KYT	KN	GK
SBD1	,839					
SBD2	,785					
SBD3	,721					
SBD4	,629					
SBD5	,492					
SBD6	,483					
AF1		,670				
AF2		,739				
AF3		,826				
AF4		,818				
AF5		,701				
AF6		,736				
AF7		,712				
AF8		,774				
AF9		,710				
AF10		,766				
AF11		,739				

AF12	,735		
AF13	,624		
AF14	,744		
AKK1	,680		
AKK2	,779		
AKK3	,592		
AKK4	,855		
AKK5	,809		
AKK6	,691		
AKK7	,697		
KYT1	,509		
KYT2	,748		
KYT3	,725		
KYT4	,721		
KN1	,713		
KN2	,710		
KN3	,597		
GK1	,897		
GK2	,767		
Bartlett	df: 630	χ^2 : 14780,405	P: ,000
Küresellik Testi			

Çalışmalarda ele alınan ve gözlenen değişkenlerin, gizil birer temsilci olup olmadığını anlayabilmek için birleşim geçerliliğine bakılması gerekmektedir. Birleşim geçerliliği, gizil değişken ile gözlenen değişkenlerin ilişki derecesidir. Birleşim geçerliliği için CR (Composite Reliability) değerinin 0,70'in üzerinde, AVE (Average Variance Extracted) değerinin 0,50'nin üzerinde ve MSV (Maximum Shared Variance) değerinin de AVE değerinden küçük olması gerekmektedir (Hair vd., 2010). Modeli oluşturan değişkenlerin birleşim geçerlilik değerleri Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12: Birleşim Güvenilirlik ve Açıklanan Ortalama Varyans Değerleri

	CR	AVE	MSV
SBD	0,826	0,451	0,001764
AF	0,932	0,438	0,001936
AKK	0,890	0,538	0,001764
KYT	0,774	0,467	0,001936
KN	0,714	0,457	0,001089
GK	0,820	0,696	0,107584

2.6. Analiz ve Bulgular

Ölçüm modelinin model uyumlarının uygun olduğunun belirlenmesinden sonra sıradaki adım modeldeki parametrelerin incelenmesidir. Bu aşamada kontrol edilmesi gereken parametreler her bir değişken için tahmin, CR, standart sapma, R^2 ve p değeridir. Ölçüm modelinde her bir değişken için yapılan parametre tahminleri Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Model Parametre Tahminleri ve İstatistikleri

Değişkenler	Tahmin	t-değeri (CR)	Standart Sapma	R²	P
Subjektif Bilgi Düzeyi	1,000			,70	
SBD1	,872	21,264	,041	,62	***
SBD2					

SBD3		,828	19,410	,043	,52	***
SBD4		,836	16512	,051	,39	***
SBD5		,626	12,453	,050	,24	***
SBD6		,620	12,299	,050	,23	***
Algılanan Fayda		Tahmin	t-değeri (CR)	Standart Sapma	R²	P
AF1		1,000			,45	
AF2		,996	25,489	,039	,55	***
AF3		1,081	19,098	,057	,68	***
AF4		1,051	18,917	,056	,67	***
AF5		,826	16,571	,050	,49	***
AF6		,858	17,287	,050	,54	***
AF7		,962	16,799	,057	,51	***
AF8		1,043	18,098	,058	,60	***
AF9		,906	16,786	,054	,50	***
AF10		,999	17,918	,056	,59	***
AF11		,946	17,373	,054	,55	***
AF12		,948	17,283	,055	,54	***
AF13		,885	17,006	,052	,53	***
AF14		,951	17,461	,054	,55	
Algılanan Kullanım Kolaylığı		Tahmin	t-değeri (CR)	Standart Sapma	R²	P
AKK1		,956	16,241	,059	,46	***
AKK2		1,080	18,494	,058	,61	***
AKK3		,868	14,347	,061	,35	***
AKK4		1,207	20,060	,060	,73	***
AKK5		1,145	19,171	,060	,66	***
AKK6		1,008	19,161	,053	,48	***
AKK7		1,000			,49	***
Kullanım Niyeti		Tahmin	t-değeri (CR)	Standart Sapma	R²	P
KYT1		,791	11,613	,068	,26	***
KYT2		1,027	16,027	,064	,56	***
KYT3		1,000	15,741	,064	,53	***
KYT4		1,000			,52	
Kullanıma Yönelik Tutum		Tahmin	t-değeri (CR)	Standart Sapma	R²	P
KN1		1,375	11,434	,120	,51	***
KN2		1,295	11,139	,113	,50	***
KN3		1,000			,36	***
Gerçekleşen Kullanım		Tahmin	t-değeri (CR)	Standart Sapma	R²	P
GK1		1,256	,167	7,499	,80	***
GK2		1,000			,59	***

Tablo 13'ten de anlaşılacağı üzere araştırma modelinin altı faktörünü belirleyen ifadelerin (SBD, AF, AKK, KYT, KN ve GK) her biri önemli düzeyde belirleyicilik düzeyine sahiptir ($p < 0,001$).

Subjektif bilgi düzeyi değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “Mobil uygulamalar hakkında oldukça bilgi sahibiyimdir” ifadesi açıklarken ($R^2=0,70$), en az ise “Ücretine değer

bir mobil uygulama olup olmadığını anlayabiliyorum” ifadesi ($R^2=0,23$) açıklamıştır. Bu değişkene ait standart değerler uygun seviyededir ve t değeri anlamlıdır.

Algılanan fayda değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “Mobil uygulamaları kullanmak iş performansımı artırır” ifadesi açıklarken ($R^2=0,68$), en az ise “Mobil uygulamaları kullanarak zamandan tasarruf ederim” ifadesi ($R^2=0,50$) açıklamıştır. Bu değişkene ait standart değerler uygun seviyededir ve t değeri anlamlıdır.

Algılanan kullanım kolaylığı değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “Mobil uygulamaları kullanmak zahmetli bir iştir” ifadesi açıklarken ($R^2=0,66$), en az ise “Mobil uygulamaları kullanmak bazen sinir bozucu olabilir” ifadesi ($R^2=0,35$) açıklamıştır. Bu değişkene ait standart değerler uygun seviyededir ve t değeri anlamlıdır.

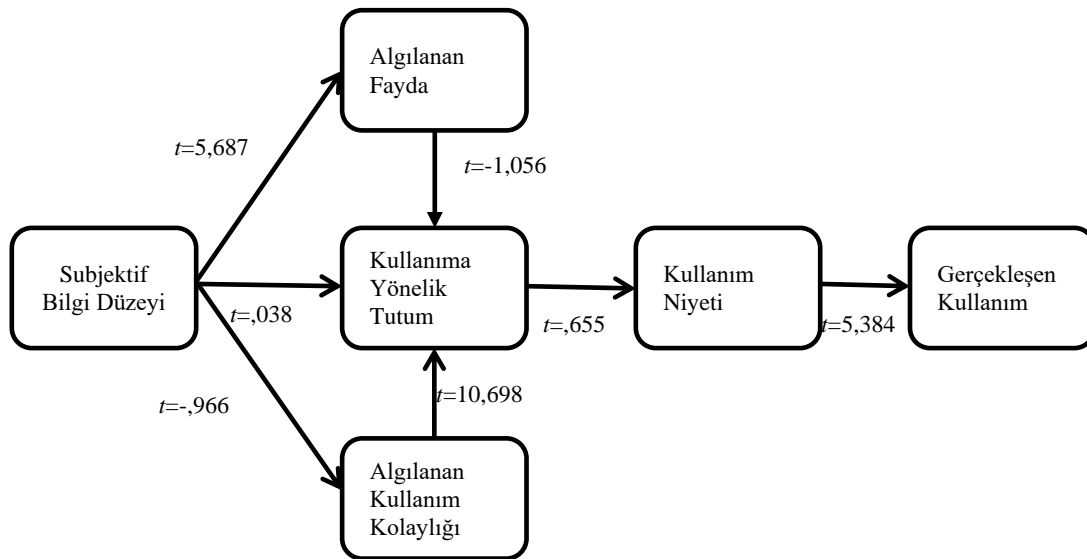
Kullanıma yönelik tutum değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “Mobil uygulamaları güvenli bulmadığım için kullanmak konusunda kararsızım” ifadesi açıklarken ($R^2=0,56$), en az ise “Mobil uygulamaları kullanmak beni huzursuz eder” ifadesi ($R^2=0,26$) açıklamıştır. Bu değişkene ait standart değerler uygun seviyededir ve t değeri anlamlıdır.

Kullanım niyeti değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “Mobil uygulamaları gelecekte kullanmaya niyetliyim” ifadesi açıklarken ($R^2=0,51$), en az ise “Mobil uygulamaların kullanımını tüm meslektaşlarıma tavsiye ediyorum” ifadesi ($R^2=0,36$) açıklamıştır. Bu değişkene ait standart değerler uygun seviyededir ve t değeri anlamlıdır.

Gerçekleşen kullanım değişkeni incelendiğinde, değişkenliği en çok “Mobil uygulamaları sık sık kullanırım” ifadesi açıklarken ($R^2=0,80$), en az ise “Mobil uygulamaları seyrek kullanırım” ifadesi ($R^2=0,59$) açıklamıştır. Bu değişkene ait standart değerler uygun seviyededir ve t değeri anlamlıdır.

2.7. Yapısal Modelin Test Edilmesi

Veriler ile araştırma modeli arasındaki uyumun, uyum iyiliği değerleri aracılığıyla açıklanmasının ardından, araştırmada merak edilen etkileşimlerin test edilmesi aşamasına gelinmiştir. Yapısal model ve t analiz sonucunda elde edilen t değerleri Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3: Yapısal Model t Değerleri

Yapılan analiz neticesinde değişkenler arasındaki t değeri tespit edilmiş ve Şekil 3'te gösterilmiştir. " $t > 1,96$ ya da $t < -1,96$ " olması değişkenler arasında anlamlı bir etkiden söz edilmesini sağlamaktadır (Şimşek, 2007).

Tablo 14: Model Kapsamında Oluşturulan Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

Hipotez				Tahmin	S.H.	P	Kabul/Ret
H1	SBD	-->	AF	,251	,044	***	Kabul
H2	SBD	-->	AKK	-,038	,040	,334	Ret
H3	SBD	-->	KYT	,002	,042	,970	Ret
H4	AF	-->	KYT	-,042	,040	,291	Ret
H5	AKK	-->	KYT	,577	,054	***	Kabul
H6	KYT	-->	KN	,026	,039	,512	Ret
H7	KN	-->	GK	,423	,079	***	Kabul

*** $p < 0,01$ İstatistiksel Anlamlılık

Çalışmadan elde edilen bulgulardan kullanıcıların önerilen modele göre mobil uygulama teknolojilerindeki yenilikler hakkındaki bilgileri olduğu, ve bu bilgilerin söz konusu teknolojiyi benimsemeye etkili olduğu anlaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Mobil uygulama kullanıcılarının söz konusu teknoloji hakkındaki bilgi düzeylerinin, onların bu teknolojiye yönelik algıladıkları faydaya pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
- Mobil uygulama kullanıcılarının söz konusu teknoloji hakkındaki bilgi düzeylerinin, kullanım kolaylığı algıları ve onların bu teknolojiyi kullanımlarına dair tutumları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
- Mobil uygulama kullanıcılarının fayda algıları ile onların bu teknolojiyi kullanımlarına dair tutumları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
- Mobil uygulama kullanıcılarının kullanım kolaylığı algılarının, onların bu teknolojiyi kullanımlarına dair tutumlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
- Mobil uygulama kullanıcılarının bu teknolojiye dair tutumları ile mobil uygulamaları kullanım niyetleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
- Mobil uygulama kullanıcılarının kullanım niyetlerinin, onların bu teknolojiyi kullanımlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Subjektif bilgi düzeyi, mobil uygulamaların kabulü ve benimsenmesi ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle, subjektif bilgi ve turizm, mobil pazarlama ve subjektif bilgi, mobil reklamlar, sosyal medya uygulamaları, mobil bankacılık ve mobil eğitim uygulamaları üzerinde çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir (Gider, 2014; Erdoğan, Demirel & Yıldız, 2018; Rahmati & Zhong, 2013; Sert, 2012; Yüce, Deniz & Gödekmerdan, 2012; Aşıroğlu, 2017).

Gerçekleştirilen çalışma sonucunda, kullanıcıların mobil uygulamalar hakkındaki bilgi seviyelerinin onların bu teknolojiye yararlanma seviyesini artırdığı anlaşılmıştır. Mobil uygulamalar hakkında yeterli bilgi sahibi olan kullanıcıların iş performanslarında da bir artış

olduğu görülmektedir. Mobil uygulamaların, kullanıcıların kolaylıkla anlayabileceği / kullanabileceği şekilde geliştirilmesinin onların bu uygulamaları seçiminde büyük bir etki yarattığı anlaşılmıştır. Kullanıcılar çoğunlukla kolay anlaşılır, hantal olmayan ve kolaylıkla fayda sağlayabilecekleri uygulamaları seçtiklerini beyan etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar, bir mobil uygulamanın kullanımının kolay ve anlaşılır olsa dahi kendilerine güven hissettirmedeği takdirde tercih edilmediğini de belirtmişlerdir. Mobil uygulamaları gerek sosyal gerekse iş ve okul hayatında yardımcı materyal şeklinde kullanan katılımcıların gelecekte de bu teknolojiyi sıklıkla kullanacağı anlaşılmıştır.

Ayrıca çalışmaya katılanlar, mobil uygulamalar hakkında bilgi sahibi olursa da kolay ve anlaşılır olmadığı sürece mobil uygulama kullanımının zahmetli bir iş olduğunu beyan etmişlerdir. Bazı mobil uygulama kullanıcıları ise mobil uygulamalar hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunda, bu uygulamaların güvenlik zafiyetleri ile ilgili daha fazla endişe duyduklarını ve kullanmakta kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Her ne kadar mobil uygulamalar iş performansını artırsa da güvenlik ile ilgili açık ve zafiyetleri kullanıcıların tereddüt etmesine neden olmaktadır. Kullanıcılar mobil uygulama ve sistemleri ile ilgili güvenlik açıklarını giderilmediği sürece bu tür teknolojileri kullanmakta tereddüt edeceklerini belirtmişlerdir. İşletmeler özellikle güvenlik konularındaki inovasyonlarını artırarak aldıkları tedbirleri açık ve anlaşılır bir şekilde kullanıcılara iletebilirlerse mobil uygulama kullanımındaki tereddüt ve endişeleri de ortadan kaldırmış olabilirler.

Firmaların mobil uygulama geliştirmede kullanıcılarının kullanım kolaylığı algılarında yaptıkları yerinde tespitler ile onların mobil uygulama kullanımına yönelik tutumlarını geliştirebilecekleri anlaşılmaktadır. İşletmeler, mobil uygulama kullanıcılarının algıladıkları faydalara odaklanırlarsa, onların kullanım niyetlerinde artışa neden olabilecekleri faaliyetlerde bulunabilirler.

Bu çalışmanın, tüketicilerin mobil uygulama tercihleri hakkında detaylı bilgi sahibi olarak sistem geliştirme kararlarında faydalanabilecekleri bir referans çalışma olacağı ve buna ilave olarak akademik çalışmalarda da bir kaynak niteliğinde kullanılabilmesi değerlendirilmektedir.

İleride yapılacak çalışmalar yalnızca mobil alışveriş uygulamalarında değil, farklı uygulamalar için de yapılabilir. Ayrıca verilerin yalnızca Türkiye’de yaşayan ve mobil uygulama kullanan kişilerden toplanması nedeniyle gelecekte yapılacak çalışmalarda yabancı kullanıcıların da incelenmesi, mobil uygulamalar hakkında gerek ülke gerekse toplumlar arası karşılaştırma yapma imkânı verebilir. Farklı ülkelerde ve farklı sektörlerde yapılan çalışmalar ile mobil uygulama geliştirilmesi ve pazarlanması konularında farklı görüşler ve tespitler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I. (2002). Algılanan Kontrol, Öz Yeterlilik, Kontrol Odağı ve Planlı Davranış Teorisi. *J Appl Soc Psychology*, 32 (4).
- American Society for Training & Development (ASTD). (2013).
- Aşıroğlu, Y. (2017). *Consumers' Mobile Application Usage in Turkey*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Bilişim Teknolojileri ve İletişim Kurumu (2019). İletişim Hizmetleri İstatistikleri.
- Brucks, M. (1985). The Effects of Product Class Knowledge on Information Search Behavior. *Journal of Consumer Research*, 12 (1).
- Capraro, A.J., Broniarczyk, S. ve Srivastava, R.K. (2003). Factors Influencing the Likelihood of Customer Defection: The Role of Consumer Knowledge. *Journal of Academy of Marketing Science*, 31 (2).
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik ve SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Davis, F.D. (1989). Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı ve Kullanıcıların Bilgi Teknolojisini Kabulü. *MIS Quarterly*, 13 (3).
- Dodd, T.H., Laverie, D.A., Wilcox, J.F. ve Duhan, D.F. (2005). Differential Effects of Experience, Subjective Knowledge, and Objective Knowledge on Sources of Information Used in Consumer Wine Purchasing. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 29 (1).
- Erdoğan, E.Ç., Demirel, E.Ü. ve Yıldız, E. (2018). Turistik Tatminin Destinasyon İmajı ve Subjektif Bilgi Aracılığıyla Ağızdan Ağıza Pazarlama Üzerindeki Etkilerinin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi. *Öneri Dergisi*. 13 (50).
- Flynn, L.R. ve Goldsmith, R.E. (1999). Subjektif Bilginin Kısa ve Güvenilir Bir Ölçüsü. *Journal of Business Research*, 46.
- Gider, A. (2014). *Mobil Pazarlama ve Üniversite Öğrencilerinin Mobil Pazarlama Algısı: Nazilli'deki Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Hair, J.R., Black, W.C., Babin, B.J. ve Anderson, R.E. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*. New Jersey: Upper Saddle River Pearson Education, Inc.
- Hu, P.J., Clark, T.H.K. ve Ma, W.W. (2003). Okul Öğretmenleri Tarafından Teknoloji Kabulünün İncelenmesi: Boylamsal Bir Çalışma. *Information & Management*, 41 (2).
- Kenteris, M., Gavalas, D. ve Economou, D. (2009). An Innovative Mobile Electronic Tourist Guide Application. *Personal and Ubiquitous Computing*, 13 (2).
- Kline, R.B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.

- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mohd, H. & Mohammad, S.M.S. (2005). Elektronik Tıbbi Kayıt Kabul Modeli. *Journal of Advancing Information and Management Studies*, 2 (1).
- Moore, G.C. ve Benbasat, I. (1991). Development of an Instrument to Measure the Perceptions of Adopting an Information Technology Innovation. *Information Systems Research*, 2 (3).
- Park, W.C., Mothersbaugh, D. ve Feick, L. (1994). Consumer Knowledge Assessment. *The Journal of Consumer Research*, 21 (1).
- Rahmatı, A. ve Zhong, L. (2013). Studying Smartphone Usage: Lessons From A Four-Month Field Study. *IEEE Transactions on Mobile Computing*, 12 (7).
- Sert, A. (2012). *Cep Telefonu Kullanıcılarının Mobil Reklamlara Karşı Tutumlarını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Şimşek, Ö.F. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları. Ekinoks Yayıncılık, Ankara.
- Wu, C., Cheng, F., Yen, D.C. ve Huang, Y. (2011). Organizasyonlarda Kullanıcıların Kablosuz Ağ Teknolojisini Kabulü, Alternatif Modellerin Karşılaştırılması. *Computer Standards & Interfaces*, 33 (1).
- Yüce, A., Deniz, A. ve Gödekmerdan, L. (2012). Tüketicilerin Mobil Pazarlama Faaliyetlerini Benimsemesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (1).

TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI VE SİNEMANIN İÇİÇELİĞİ: YEŞİLÇAM FİMLERİNDEKİ KADIN KARAKTRLER ÜZERİNE BİR ANALİZ

Arş. Gör. Cansu KAYMAL

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü

kaymal.cansu@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9265-8779

Öz

Bu makalede temel olarak toplumsal kültürün sinemaya yansımalarından biri olarak toplumsal cinsiyet rollerinin Yeşilçam sinemasında nasıl işlendiği üzerinde durulmuştur. Makalenin amaçlarından biri toplumsal cinsiyet algısının sinemaya net bir biçimde yansıdığı ortaya çıkarmaktır. Makalenin diğer amacı ise, Yeşilçam sinemasının çizdiği iyi kadın algısının toplumun kadına yüklediği “iffetli ve “itaatkar” olma rolünü nasıl yansıttığını tartışmaktır. Makalede, “iyi kadın” algısının Yeşilçam’da nasıl bir karşılık bulduğu, filmlere başvurarak gösterilmeye çalışılmıştır. Makalede nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Seçilen altı adet Yeşilçam dönemi Türk filmlerinin her birinde “iyi kadın”ın nasıl kategorileştirildiği, filmlerin içeriklerine göre tartışılmıştır. Buna göre Yeşilçam sinemasında iyi kadınlar; geleneklere bağlı, iffetli, itaatkar ve yumuşak huylu iken; kötü kadınlar Batılı hayat tarzına özenen, asi, cinselliğini ön plana çıkaran, sigara ve alkol kullanan tiplerdir. Filmlerde, kadınların, kurtarılmaya muhtaç, sahip çıkılması gereken ve en büyük hayali evlilik olan özelliklerinin, kültürel olarak ataerkinin yeniden üretiminin hem sebeplerinden biri hem de bir sonucu olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyet, Yeşilçam sineması, İyi kadın, Kötü kadın.*

JEL Kodu: R23, Z13.

THE INTERTWINED OF THE GENDER PERCEPTION AND THE CINEMA: AN ANALYSIS ON WOMAN CHARACTERS IN YEŞİLÇAM CINEMA

Abstract

In this article, basically, focuses on how gender roles are handled in Yeşilçam cinema as one of the social culture reflections on cinema. One of the hypothesis purpose of the article is to reveal that gender perception of society is clearly reflected in the cinema. Another purpose of the article is to discull how the percehction of good women drawn by Yeşilçam cinema reflects the role of being “clast” and “obedient” that society imposes on women. In the article, it has been tried to show how the perception of “good woman” finds a response in Yeşilçam by referring to films. Qualitative method is used in the article. In each of the selected six Yeşilçam period films, it was discussed how the “good women” is categorized according to the content of films.

According to this, good women in Yeşilçam cinema while good women are chaste, obedient and and sweet natured; bad women are the types who adhere to Western life style, rebellious, emphasize their sexuality, smoker and who drinks alcoholic beverages. It has been concluded that, in the films the characteristics of women who need to be rescued and be adopted and whose biggest dream is marriage are both one of the reasons and also a result of the cultural reproduction of patriarchy.

Key Words: Gender, Yeşilçam cinema, good woman, bad woman.

JEL Code: R23, Z13.

GİRİŞ

Her toplum, varlığını devam ettirmek ve üstünde temellendiği sistemi yeniden üretmek için bireylere birtakım misyonlar yükler. Althusser ve Foucault gibi düşünürlerle göre sistemi devam ettiren koşulların yeniden üretimi için, iktidar ilişkilerinden etkilenen nesne yaratmak için, toplum birtakım davranış kalıpları, değerler bütünü ve farklı öznellikler yaratılarak bireyler özneleştirilir (Althusser, 2010: 192-193; Larrain, 1995: 131-134). Her toplumun kendi değer yargılarına göre kadınlara ve erkeklere doğumlarından ölümlerine kadar evde, işyerlerinde ve diğer kamusal alanlarda biçtiği rolleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Devletler ve toplumlar, değişen ölçülerde ataerkil kurallar ve değerler bütünüyle yönetilir. Bu değerler doğrultusunda kadınlardan beklenen; sabırlı, itaatkar, uysal, sakin, anaç, alttan alan ve idare eden olmalarıdır. Elbette erkeklere de yüklenen birtakım sorumluluklar vardır. Erkeklerin de verili bir rolü vardır. Ancak erkekler bu rollerini hakkıyla oynayamazlar bile iyi bir kadın, ailesi için mücadele eder. Tam tersi bir durumda ise, erkekten aynı fedakarlık beklenmez.

Kadınlardan ve erkeklerden yerine getirmeleri beklenen rollerin farklılık derecesi toplumdan topluma değişir. Ancak rollerin farklı olmadığından bahsetmek zordur. Örneğin; kız çocuklarına oyuncak bebekler alınır, evcilik oyunu empoze edilir. Bu, bir tür “anne olma” ve “eş olma” provası gibi de düşünülebilir. Giyimlerinden, odalarının mobilyalarına kadar kullanılan renkler ve şekiller daha kız işidir. Genç kız olduğunda ise, nazik üsluplu, elinden iş gelen, akşam belli bir saatte evine gelen, evcimen, utangaç, itaatkar olması yönünde aile eğitimi verilir. Bir ağabeyi olduğu takdirde onun yemeğini hazırlaması, çay kahve yapması, kıyafetlerini ütölemesi normal karşılanır. Ancak ağabeyin veya erkek kardeşin evin bireyleri için aynı hizmeti görmesi beklenmez. Hatta bu tarz domestik işlere merak sarmış erkek çocuğu veya genç bekar erkekler sorunlu olarak görülme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Erkek çocuklarına araba, kamyon, silah gibi daha eril olduğu düşünülen oyuncaklar alınır. Giyimleri ve oda mobilyalarının renkleri sade ve renksizdir. Genç erkeklerden beklenen, tuttuğunu koparan, kararlı, sağlam ve güçlü duruşlu, eli ekmek tutan, koruyucu bireyler olmalarıdır.

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişle birlikte, kadınların çalışma hayatında daha fazla aktif olması ve kamusal alanda görünürlüğünün artması, katı toplumsal cinsiyet rollerini toplumdan topluma göre değişen oranlarda hafifletmiştir. Türk modernleşme tarihinin en köklü dönüşümlerini gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti yasal bağlamda kadın-erkek eşitliğini

sağlayan birçok devrim gerçekleştirse de, toplumsal bağlamda tam ve gerçek bir özgürlük sağlanamamış, değişim daha çok üst sınıf kadınlarınca kabul görmüştür (Kandiyoti, 1997: 72). Aslında Türk modernleşmesi, kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit kılınmasına ilişkin adımlarını modernleşme projesinin parçalarından biri olarak atmıştır. Oysa kamusal alanda erkekler gibi eğitim gören ve çalışan kadın, özel alan içinde klasik kadınlık rollerini devam ettirdi. Devlet eliyle gerçekleştirilen modernlik projesi üst sınıf kadınları tarafından olumlansa da, kadın, ataerkil bakışın etkisi altında kalmaya devam etti. Ayşe Kadioğlu'nun ifadesiyle kadın, "alaturkalık ile iffetsizlik" korkuları arasında sıkıştırılmıştır (Kadioğlu, 1993).

Toplumların sinemaları, kültürlerinin beyaz perdeye yansımış hâlini teşkil eder. Sinema, toplumun nesnel gerçekliklerini yansıttığı gibi toplumsal psikoloji için de iyi bir kaynaktır. Aile ilişkileri, birey-toplum ilişkileri, iktisadi gerçeklikler, siyasi değişimler, sisteme muhalefet, kuşak çatışması, kadın-erkek ilişkilerine bakış gibi pek çok mesele ve gündelik hayat pratikleri üzerine bir toplumu sinemasından analiz etmek mümkündür. Türk toplumunun; aile, kadın-erkek ilişkileri, kadınlık rolleri-erkeklik rolleri üzerine değer yargıları ve gündelik hayat pratikleri, Türk sinemasının 1950'lerde başlayan ve 1980'lere dek devam eden "Yeşilçam Sineması"na çarpıcı bir biçimde yansımıştır.

Türk toplumu, kendi sosyo-kültürel yapısına ve şartlarına uygun bir "iyi kadın" algısı yaratmıştır. Bu algı çerçevesinde iyi kadının kabaca, iffetli, itaatkar, anaç, yumuşak huylu vb. niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Kötü bir kadın ise, elbette bunların tam tersi özelliklere sahiptir. Kötü bir kadın, toplumda cinselliğiyle ön plana çıkan, kadınlığını ön plana çıkaran, asi, sesi çok fazla çıkan, sert mizaçlı olmak gibi özelliklere sahiptir. Bu özelliklerin beyaz perdeye yansımaları karakterler üzerinden gözlemlemek, toplumumuzun kadınlardan beklentileri ve "iyi kadın"lık üzerine somut bir analizi mümkün kılacaktır. Bu makalede, Türkiye'nin kendine has kültüründen kaynaklanan "iyi kadın", "kötü kadın" algısı, 1960'lardan 1980'lere kadar yapılan Yeşilçam filmleri üzerinden incelenmektedir. Bu bağlamda ilk bölümde, toplumsal cinsiyet olgusunun kavramsal çerçevesi analiz edilmiştir. İkinci bölümde ise, Yeşilçam sineması hakkında genel bir bilgi verilmiş ve toplumsal cinsiyet olgusunun Yeşilçam'a yansımaları 1960-1970 arası dönemde yapılmış altı Yeşilçam filmi üzerinden incelenmiştir.

1. TOPUMSAL CİNSİYET KAVRAMI

Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki fark, cinsiyetin biyolojik ve fiziksel özelliklere, toplumsal cinsiyetin ise toplumsal düzeyde oluşturulmuş cinsiyet rollerine tekabül etmesidir (Savran, 2004:234). Toplumsal cinsiyet kavramı, ilk olarak psikiyatrist Robert Stoller tarafından 1968 yılında *Sex and Gender* kitabıyla kullanılmış, sonrasında 1972 yılında Ann Oakley tarafından kavram sosyoloji alanına dâhil edilmiştir. Soyun sürdürülmesi için kadın ve erkek tarafından üstlenildiği düşünülen roller doğrultusunda şekillenen cinsiyet rolleri, biyolojik tabiatın bir gereği olarak değil toplumsal kültürün bir sonucu olarak düşünülen bir bağlamda ele alınmıştır (Marshall, 1999: 98).

Toplumsal cinsiyet kavramını sosyolojiye kazandıran Ann Oakley'e göre İngilizce karşılığı "sex" olan biyolojik cinsiyet ile İngilizcesi "gender" olan toplumsal cinsiyet arasındaki fark, toplumsal cinsiyet kavramında, cinsiyetin biyolojik bağlamından koparılıp, toplum tarafından kültürel olarak verilen roller temelinde inşa edilmesidir (Marshall, 1998: 98; Kirman, 2004: 231).

Zamana, mekana, toplumlara göre farklılaşan toplumsal cinsiyet rolleri, bireyin ve toplumun yeniden üretimine göre şekillenir. Yeniden üretim sürecinde inanç ve değerler devreye girer. Cinsiyet rolleri, yaratılışa olduğu varsayılı katkılarına göre düzenlenir. Örneğin, egemenlik simgesi olarak yaratılışa ilişkin "tohum ve toprak" metaforu İbrahimî dinlerden bile daha eskidir (Berktaş, 2000: 57).

Kadınların, günümüzde maruz kaldıkları pek çok sorunun toplumsal cinsiyet ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Toplumsal cinsiyet; biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği toplumdaki topluma olduğu kadar tarihsel olarak da değişebilen "cinsiyet konumu" ya da "cins kimliği"dir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyetin işaret ettiği gerçeklik salt cinsiyet farklılığının ötesinde bir anlam taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsler arası eşitsiz güç ilişkilerini de ihtiva etmektedir (Berktaş, 2000: 16; Kandiyoti, 1997: 169).

Cinsler arası eşitsizliği ifade eden toplumsal cinsiyet kavramına ilişkin teoriler Connell'e göre toplumsal düzenin korunması için üretilmiş dinamikleri içermektedir. Bu dinamikler, kadın ve erkeklerin rollerinin ayrıştırılarak, bu ayrışmaya uygun davranış kalıpları ile pekiştirilerek ve kadın ve erkeklerin bu rollere uygun davranışları yoluyla toplumsal ilişkilere yerleştirilmesini sağlar (Connell, 1998: 48-79). Bu rolleri, eşitsiz ve hiyerarşik ilişkilerin mağdur tarafı olan kadın tarafından da kanıksanmaktadır. Zira ataerkil sistem, eril iktidarı evrensel bir söylem olarak dayatmakta ve aileden başlayan eğitim, okul, iş hayatı, medya ve popüler kültürle kendini yeniden üretmektedir. Kısacası hem kamusal alanda hem de özel alanda etkinlik gösteren bütün ideolojik aygıtlar, ataerkinin kendini yeniden üretmesine ve eril iktidarın ezilen tarafı olan kadınların da söz konusu sisteme gönüllü olarak benimsemesine hizmet etmektedir.

Modernleşme süreci, toplumsal cinsiyet rollerinde kadınlar lehine biçimsel değişiklikleri beraberinde getirirse de ataerkil sistem başka araçlarla kendini yeniden üretmiştir. Sanayileşmesini erken tamamlayan toplumlarda erkeğin tam gün çalışması, aile reisliğini üstlenmesi; kadınların esas görev olarak ve çocukların bakımını üstlenmesi, iş hayatına girecekse bile basit ve rutin işlerde ucuz işgücü olarak kullanımı gibi sorunlar söz konusu olmuştur. Refah devleti anlayışının cinsiyete dayalı eleştirisini yapan Lewis, bu durumu "ekmeği kazanan erkek modeli" olarak adlandırmıştır (1992). Sainsbury, kadını çalışmasının yanında anne ve eş rolü üzerinden üçlü bir ayrıma tabi tutmuştur (1996). Orloff'a göre ise, devlet, evlilikte ev içi sorumluluk paylaşımına müdahalede bulunarak aile içi kadın-erkek eşitsizliklerinin giderilmesine katkıda bulunabilir (1993: 321). Ancak ailenin "özel alan" sayılarak mahremiyet alanı kapsamına girmesi, kamusal hayatta güçlü olan bir kadını bile, özel alanda erkeğin tahakkümü altında kalmaya mahkûm etmiştir (Sancar, 2017:20).

Modernleşmenin önemli bir boyutu ise ulus-devlet olgusunun ortaya çıkışıdır. Uluslaşma sürecinde, “kadınlık” ve “erkeklik” kavramlarına yeni anlamlar ve roller yüklenmiştir. Kadınlar, ulusların ve uluslara sadık nesilleri üretmek ve yeniden üretmek görevinden sorumludur. Bu sorumluluk, neslin devam ettirilmesinin ötesinde, milli kültürün yeniden üretimi anlamına da gelmektedir (Yuval-Davis, 1997: 17-19).

Türk modernleşmesinin en temel parçası olan Cumhuriyet döneminde kadınların eğitim hayatına katılması, Medenî Kanun’un kabulü vb. devrimlerin hedeflerinden biri, dinî-geleneksel toplum yapısından kopup modern bir ulus-devlet inşa etme projesini gerçekleştirmek olmuştur. Batılılaşmanın en temel unsuru olarak nitelenen kadının özgürleşerek kamu yaşamına dâhil olması toplumsal gelişmenin en temel gereği olarak tanımlanmıştır. Medeniyetleşme sürecinde kadının toplumdaki konumu onun görünürlüğüne bağlıdır (Durakbaşı, 1998).

Kadın-erkek eşitliğini sağlamaya ilişkin uygulanan politikalarla kadın özel alana hapsedilmekten kurtarılmaya ve kamusal alanda varlık göstermeye başlamış, bu durum ise peçe ve çarşaf gibi kıyafetlerin kullanılmaması, zorunlu karma eğitim ve kadınlara oy hakkının tanınması gibi devrimleri beraberinde getirmiştir (Göle, 1998). Modernleşme projesine bağlı olarak, kadınların eğitimi, iyi yurttaşlar yetiştirmek için gerekli görülmüştür. Ülkenin kadınlar ve erkeklerin birlikte çabalarıyla topyekun ilerlemesi söylemleriyle kadınlar eğitim, iş ve sosyo-kültürel hayata dahil edilirken bu kamusal alanlar içinde “kabul edilebilir” kadın davranışları gündeme gelmiştir. Kadınların kamu yaşamına girişi, cinsiyetsizleştirilmesiyle, kadınlığını ön plana çıkarmamasıyla meşrulaştırılmıştır. Erkeklerle bir arada sosyalleşen kadınlardan iffetli olmaları ve basit olmamaları beklenmiştir (Göle, 2019: 109). Kadınların kendini erkeklere cinsel nesne olarak sunmama yönünde gösterdiği çaba koyu renk tayyör ve kısa topuklu ayakkabı ile sembolleşmiştir (Kandiyoti, 1996:179). Ülkesinin kalkındırmak ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak adına kamusal alanda erkeklerle birlikte çalışan modern kadın, özel alanda geleneksel “kadınlık” rolünü sürdürmüş ve en asli vazifesi “analık” olarak görülmüştür (Göle, 2019:109-110).

Kısacası birtakım devrimler yoluyla kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik yasal ve toplumsal düzenlemeler modern ulus-devlet projesinin bir parçası olmaktan daha fazla bir anlam taşımamış, anlayış değişikliği yaşanmamış ve yüzeysel kalmıştır. Bununla birlikte siyasi, yasal ve sosyo-ekonomik düzeyde gerçekleşen iyileştirmeleri göz ardı etmek de yanlıştır. Özellikle devrimleri uygulamak konusunda daha gönüllü olan kentli kesimlerin aile yapılarında kadınların sosyal hayatlarında önemli değişiklikler olduğu bilinmektedir. Ancak kadınlar açısından önceliklerin ev ve aile olması, esas görevin “analık” olması, kamusal hayatta kadın kimliğini gösterecek davranışlardan kaçınma ve “öğretmenlik”, “hemşirelik” gibi kadınlarla özdeşleştirilmiş meslek grupları aslında toplumsal cinsiyet rolleri açısından toplumun algısında çok da fazla bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

2. YEŞİLÇAM SİNEMASI VE MELODRAM

Türk sinema tarihçileri 1950'ye kadar olan dönemi “Tiyatrocular Dönemi” ve “Geçiş Dönemi” olarak tanımlarlar (Onaran, 1999:51). 1950'lerle birlikte, Türk sinemasında “Yeşilçam Dönemi” başlar. Yeşilçam, 1950'lerde Türkiye'nin kendine has birtakım gelişmeleri sonucunda oluşmuş bir sinema akımıdır. Bu gelişmelerden biri kırdan kente göçün artması ve kentlerin kırsallaşmasıdır. Diğerleri ise, kentlerle sınırlı sinema salonlarının kırsal alanlara yayılmasıdır (Ayça, 1996:132-135).

27 Mayıs Darbesi ile değişen toplumsal ve siyasal yaşam ve 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük havası, Yeşilçam'ın toplumsal gerçeklerle ilgilenmesini sağlayarak “toplumcu gerçekçilik” akımının doğmasına yol açmıştır (Kaplan, 2003). Sinema biçimden ziyade içeriğe yönelmeye başlamıştır (Scognomillo, 1998:189). Köy romanlarından uyarlanan filmler, 60'lı yılların Türk sinemasına damgasını vurmuştur.

İlk örnekleri romanlarda görülen toplumcu gerçekçilik akımı filmlere de sosyo-ekonomik gerçeklikleri, yoksulluk, göç, eşitsizlik, kırsal alanlarda yaşanan mahrumiyetler, cehalet gibi konular ele alınarak yansıtılmıştır. Oysa Yeşilçam sinemasında önemli bir yer tutan melodram, dramatik sahnelemenin kendine özgü bir şekli olarak tanımlanabilecek olan, entelektüel ve edebi kategorilere karşı, mekansal ve müzikal kategorilerin özel bir şekilde kullanımıyla nitelendirilir (Elsaer, 1987: 51). “*Gerçek dünyada temellendirilmeye çalışılan mitsel bir imlem*” olarak melodram anlatım tarzının “*gerçek bir dünya*” kısmı politik boyuta, “*mitsel bir imlem*” kısmı ise psişik boyuta sahiptir. Bu iki boyut birlikte toplumsal düzeni meşrulaştırma işlevini yerine getirmektedir. Melodramda anlatılan kişi, kutsal bir konuma yükseltilir ve mit üretir. Melodram eserlerin mitsel kahramanları hem arzu ve güdülenmeyi hem de ahlak ve değerler sistemini temsil eder (Gledhill, 1991).

1960'lı yılların başlarından beri Yeşilçam sinemasında doğrudan toplumsal konuları ele alan çok sayıda film çekilmiştir. Melodramlarda ise toplumsal sorunlar doğrudan ele alınmamıştır. Ancak yine de melodramların toplumsal sorunlardan çok da uzak olduğu söylenemez. Melodramlarda, sosyo-ekonomik eşitsizlikler, birbirini sevdiği hâlde kavuşamayan aşıklar vasıtasıyla yansıtılmıştır. Bu yüzden “gözyaşı sineması” olarak da nitelendirilen Yeşilçam melodramlarının toplumsal sorunlardan tamamen azade bir bağlamda düşünülmesi doğru değildir. Pek çok Yeşilçam melodramında geri kalmış köyler, göç sorunları, gecekondular mahalleleri, cehalet ve sosyo-ekonomik eşitsizlikler ikincil meseleler de olsa görülmektedir. Ancak Yeşilçam melodramları büyük ölçüde mantıktan çok duygulara seslenmektedir. İyilerin çok iyi, kötülerin çok kötü olduğu bu tür filmlerde kadın ve erkek esas kahramanlar ve olayların akışını etkileyen yan kahramanlar vardır. Çeşitli sürprizlerle her zaman iyilerin mutlak zafere ulaştığı bu filmlerin sonunda birtakım mucizelerle kötüler kaybeden, iyiler kazanan taraf olur (Kaplan, 2003).

Bu makalenin örneklemini oluşturan 1960-1970 arası seçilen altı adet Yeşilçam melodramı yukarıda açıklanan özellikleri yansıtmaktadır. Örnekleme olarak seçilen bu filmlerin bu makale açısından en önemli ortak özelliği belli bir “iyi kadın” ve “kötü kadın” algısına sahip

olmalarıdır. Söz konusu algıyı şekillendiren etken toplumsal kültürdür. Sinemanın işlevi ise, bu toplumsal kültürü yeniden üretmektir.

3. YEŞİLÇAM MELODRAMLARI VE KADIN ALGISI

Sinema yazarlarına göre sinemada gerçek anlamdaki kadın tipleri 1950'lerden itibaren başlamaktadır. Bu dönemde genellikle, terk edilmiş, masum yüzlü kenar mahalle kızı tipi ön plana çıkmış ve seyircinin bu tiplere acıması sağlanmıştır. Bir de iyi olmasına rağmen “düşmüş” kadın tipi vardır. Bu tiplerin yer aldığı filmlerde ise, kadınların nasıl düştüğü, ders verilerek anlatılır ve seyircilerin kıssadan hisse çıkarması sağlanırdı. 1950'lerde sinemada iki zıt kadın tipinin olduğundan bahsedilebilir. İyi olan; erkeğine bağlı, hamarat, itaatkar, saygılı; kötü olan ise, fattan, erkekleri baştan çıkararak, yoldan çıkmış kadınlardır (Kaplan, 2003).

1960'larda ise 1950'lerin “mahalle kızı” üzerinden melodramı değişmiş olsa da, kadınların, ataerkil sistemi güçlendirici rolünde bir değişiklik olmamıştır. “Başı örtülü kadın”ın yerini, “şapkalı kentli kız” almıştır. Ayrıca bu dönemde, cinselliğe kapalı, otomobilli, kürklü, hizmetçileri olan kentli küçük hanımefendi tipleri oluşturulmuştur. Bunlar, temiz yüzlü, masum, erotizme kapalı sevilmesi ve evlenilmesi gereken ve bir erkeğin şefkatine ve korumasına ihtiyacı olan kızlardır (Kaplan, 2003).

1960-1975 yılları arasında Türk sinemasında melodram filmlerinde kadın temsiliyi inceleyen Hasan Akbulut, yerli melodramlarda kadınların nasıl konumlandırıldıklarını, sunulduklarını incelemiştir. Akbulut, çalışmalarında melodram filmlerinin cinsiyet kategorilerini kültürel olarak kurduğunu ve ürettiğini iddia etmektedir (2008). Yazar, çalışmasında melodramların belli toplumsal cinsiyet kalıplarını ürettiklerini ve bu süreçte kadını ve kadınlık rollerini erkekler ve erkeğin gereksinimlerine göre kodlamaktadır. Filmlerde kadınların, ataerkil düzen için tehdit oluşturmayan, edilgen, çaresiz, güçsüz olarak tanımlanmasının, bu filmlerde kadınlara, gerçek kadınların göstergesi olarak değil, erkek bilinçaltını temsil eden bir gösterge işlevi yüklemektedir (Akbulut, 2008:356).

1980'lere kadar Türkiye sinemasında temel kadın modelleri “iyi” kadın ve “kötü” kadındır. İyi kadın modeli masum, isteklerini ortaya koymayan, cinselliğini özgürce yaşamayan kadındır. İyi kadın sigara içmez, alkol kullanmaz. Kötü kadın ise, fattan, ne istediğini bilen, özgüveni yüksek, cinselliğini çekinmeden kullanan kadın tipidir. Sigara ve alkol kullanır, yüksek sesle güler. Alafranga müziklerden ve danstan hoşlanırlar. Genellikle Neriman Köksal, Suzan Avcı, Lale Belkıs gibi sarışın kadınlar bu tip rolleri oynamaktadır. Türkan Şoray, Hülya Koçyiğit, Filiz Akın, Fatma Girik, Hale Soygazi gibi aktrisler tipik iyi rol oyuncularındır. Bunlar, bazen fedakar ana, bazen sadık ve namuslu ama iftiraya uğramış eş, bazen de beyaz gelinliğe mahzun mahzun bakan genç kız olurlar (Gedik ve Kadayıfçı, 2016). Genellikle kötü rakibelerinin tuzaklarının kurbanı olur ama sevdikleri adama dertlerini bir türlü anlatamazlar. Filmin sonunda ise, kazanan taraf olur, istedikleri mutlu yuvaya kavuşurlar. Kötü, fattan kadın ise, kaybeden olur.

Ayrıca, masum esas kızın biricik hayali iyi bir koca ve mutlu bir yuvaya sahip olmaktır. Oysa kötü karaktere sahip olan ve kötü yola düşmeye meyilli olan kızlar, meşhur olma ve zengin olma gibi isteklere sahiptir. Genellikle az bulunan, ender olan tip mutlu yuva hayali kurandır. Bu tip, Yeşilçam sinemasında saygısı, geleneklere bağlılığı, hamaratlığı ve iffetliliği ile mitleştirilir.

1980 sonrası değişen sosyo-ekonomik ve kültürel koşullar, sinemada kadına karşı bakış açısını değiştirmiştir. Bu dönemde, kadınların çalışma hayatına daha fazla dahil olması, kadınları filmlerde de kamusal alanda daha görünür tasvir edilen karakterler hâline getirmiştir. Ancak böyle filmlerde bile, mutlu son yine bir erkek ve mutlu bir yuva üzerinden çizilmeye devam etmiştir. Bu dönemde, toplumdaki kadın algısı, kadına yönelik şiddete karşı hareketler yaygınlaşmış ve bu sorunlar sinemaya yansıtılmış olsa da mevcut toplumsal cinsiyet anlatısından kaçılmamıştır (Gedik ve Kadayıfçı, 2016).

Cinsellik, (1980’ler haricinde düşünüldüğünde), klasik Yeşilçam sineması için son derece kötü bir algı yaratır. Genellikle esas kızların sevdikleri erkeklerle olan yakınlaşmaları sadece el ele tutuşma, en fazla sarılma boyutunda gösterilir. Kötü kadınların cinsel yakınlaşmaları ise yatak ve öpüşme boyutlarını kapsayacak biçimde daha açık olarak gösterilir. Zaten cinsellik, kadınlar için aşağılayıcı bir anlam taşır ve evlilik dışı cinsel ilişkiye girilen kadın, aşağılanmış, kendisine kötü muamele edilmiştir.

Yeşilçam sineması “kötü kadın” tipini farklı filmlerde hemen hemen tek bir kalıba sokmuşken, “iyi kadın” tipinin farklı kalıpları vardır. Bunlardan biri, “kırsal iyi kadın”dır. Bu kadınlar, köylü, kent adabını bilmeyen, makyaj yapmayan, masum, hamarat tipleridir. Kentli, zengin adamlara aşık olurlar ve bütün film, bu zavallı kadınların, sevdikleri erkeğin beğenisini kazanma çabalarıyla geçer. Bunun yanında “kentli iyi kadın” tipi vardır. Bunların bir kısmı, filmin başlarında zengin ve şımarık kızlardır. Bakımlı, makyajlı, şık ve alafranga olurlar. Sonra durumu çok da iyi olmayan, kırsal kültüre sahip bir adam, bu kadınlara “insanlık” öğretir, “hakikati” gösterir. Zengin ve şımarık kızlar, jönün aşkıyla, kalender, itaatkar, olgun kadınlar oluverirler. “Kentli iyi kadınlar”ın bir kısmı da şımarık değil, sade, mütevazı, iyi bir kocadan başka hayali olmayan kızlardır ve bunlar hayallerini gerçekleştirip jön ile yuva kuracakken başlarına bir terslik gelir ya da iftiraya uğrarlar. Ama başlarına geleni bir türlü anlatamazlar. Onların masumiyetleri ve iyilikleri filmin sonunda ortaya çıkar. Bir de “erkek Fatma iyi kadınlar” vardır. Bu kızlar, varoş kültürlerden çıkmış, hayat şartları onları evlerinden çıkmaya ve mücadele etmeye, tek başına ayakta kalmaya zorlamıştır. Onlar da kadın gibi bir kadının toplumda tutunmasının ve saygı görmesinin ne kadar zor olduğunu anlayınca çareyi “erkek gibi kadın” olmakta bulmuştur. Zaten, toplumdan ancak bu şartla saygı görebilmişlerdir.

Yeşilçam melodramlarının “iyi kadın” ve “kötü kadın” algıları genel bir çerçeveye içersinde analiz edildikten sonra makalenin devamında bu algılar, örneklem olarak seçilen “Kınalı Yapıncak”, “Kezban Pariste”, “Satın Alınan Koca”, “Sezercik Yavrum Benim”, “Arım Balım Peteğim” ve “Şoför Nebahat” filmleri üzerinden somutlaştırılacaktır.

3.1. Kırsal İyi Kadın

Kırsal iyi kadınlar, köylerden ve kırsal mekanlardan gelmiş, kent adabına uyum sağlayabilecek eğitim düzeyine sahip olmayan, saf, cinsel kimliklerine ait bir iz taşımayan, iffetli, saygılı, itaatkar kızlardır. Kendilerine hakaret edilse de, görünüşleriyle dalga geçilse de başlarını eğip ve ağlarlar. Bu kadınlar, bazı sebeplerden dolayı köylerinden çıkar, kentte akrabalarının çalıştığı ya da sahibi olduğu köşklere giderler. Köşkün “küçük bey”ine aşık olurlar. Küçük bey, etrafında birçok güzel, bakımlı, kentli ve alafranga kadının dans ettiği, herkesin gözünün üzerinde olduğu zengin, yakışıklı jöndür. Jön, ilk görüşte kırsal iyi kızın güzelliğine kayıtsız kalamaz ama ne de olsa “basit bir köylü kızı” olduğu için pek de umursamaz. Hatta bazen zengin, snop arkadaşlarıyla bir araya gelip kızla dalgasını bile geçer. Kırsal iyi kızın artık bu duruma canı sıkılır. Köşkteki hizmetlilerin veya etrafındaki diğer iyi insanların desteğiyle, jönü tuzağa düşürüp kendine aşık edecek bir plan yaparak hem intikamını almaya hem de hayalini kurduğu yakışıklı koca ve saadet dolu yuvaya sahip olmaya çalışır. Bu plan doğrultusunda, jönün etrafındaki zengin, şımarık, kötü kızlar gibi makyaj yapar, giyinir, yüksek sesle güler, dans eder ve içki içer. Basit bir köylü kızı, zengin ve yakışıklı bir jöne layık olamayacağı için, kırsal iyi kadının, jönün aklını başından alabilmek için yapabileceği şey sadece budur.

Bu senaryonun örneklerinden biri 1968 yılında yapılan, Orhan Aksoy tarafından yönetilen ve senaryosunu Bülent Oran’ın yazdığı, başrollerini Hülya Koçyiğit ile Engin Çağlar’ın oynadığı “Kırsal İyi Kadın” filmidir. Kırsal İyi Kadın (Hülya Koçyiğit), annesiyle babasını bir yangın sonucu kaybedince, köyünden çıkıp teyzesinin İstanbul’daki köşküne gitmek durumunda kalır. Teyzesi (Aliye Rona), kibirli ve asabi bir kadındır ve Kırsal İyi Kadın’ı her fırsatta aşağılar, ezer ve hatta döver. Yangın felaketinin korkusundan Kırsal İyi Kadın sağır ve dilsiz kalmıştır. Saçları kısacık kesilen Kırsal İyi Kadın, köşkte yaşadığı mağduriyet ve derdini kimseye anlatamayışıyla tam bir cehennem hayatı yaşar. Ona merhamet eden tek kişi de evin iyi yürekli, emektar hizmetlilerinden biri (Avni Dilligil) dir. Bir de Kırsal İyi Kadın, onca derdinin arasında evin yakışıklı, zengin, çapkın ve alkole düşkün küçük beyine, teyzesinin oğluna (Engin Çağlar) gönlünü kaptırır. Ama o, eve sarhoş geldiği bir gece, Kırsal İyi Kadın’a tecavüz eder. Kırsal İyi Kadın, teyzesi tarafından evden atılır ve evin iyi yürekli emektar hizmetçisi ona aksi bir adama (Hulusi Kentmen) bakıcılık işi bulur. Kızın böylece hem işi, hem başını sokacak bir evi olmuştur. Üstelik zengin ve aksi adamın gönlünü kazanır ve bu kimsesiz adam vefat ettiğinde servetini kızını yerine koyduğu Kırsal İyi Kadın’a bırakır. Kırsal İyi Kadın’ın dil tutukluğu sorunu geçtiği gibi giyimine, saçına, başına özen gösteren, görüntüsü ve tarzıyla zengin, alafranga, güzel bir kadın olmuştur. Yeni hâliyle Kırsal İyi Kadın olduğu bile anlaşılmayan bu güzel kadın, sevdiği adamı kendisine aşık etmeyi başarır. Üstelik durumları kötü olduğu için köşkünün satmak durumunda kalan teyzesinin köşkünün de satın alır. Teyzesini ve kendisine tecavüz etmesine rağmen sevdiği teyzesinin oğlunu köşkten atarak onlardan intikam alabilecekken, Kırsal İyi Kadın, kendisine kötülük eden bu insanların köşkte kalmalarına izin verir. Onun intikamcılıktan, kincilikten uzak bu saf ve iyi yüreği, hem servet sahibi olmasıyla hem de sevdiği adamı elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca çok kötü kalpli olan teyzesinin bile saygısını kazanmayı başarmıştır.

Kırsal iyi kadın tipinin hikayenin başlangıcındaki mağduriyeti ve sonunda iyi kalplılığı ve sabrı sayesinde elde ettiği zaferi konu alan bir diğer film ise, “Kezban Pariste”. Başrollerini Hülya Koçyiğit ile İzzet Günay’ın oynadığı film, 1971 yapımıdır. Yönetmeni Orhan Aksoy ve senaristi Ahmet Üstel’dir. Hikaye, köyünde dedesiyle (Osman Alyanak) mutlu bir kırsal hayat süren, ev işleriyle, bahçesiyle, hayvanlarıyla uğraşan Kezban, bir gün bir sürprizle karşılaşır. Arkadaşlarıyla yaptığı gezi sırasında bir köyün orman yolunda bir kaza geçiren Ayhan (İzzet Günay), Kezban’ın dedesi tarafından bulunur ve eve getirilir. Kaza nedeniyle kötü hisseden ve kendinde olmayan Ayhan’a, Kezban bakar, ona şefkatle hizmet eder. Kezban, iyileştiğinde gideceğini bildiği bu yakışıklı, zengin ve kentli delikanlıya aşık olur. Ayhan’ın, kendi hayat tarzına ve kültürüne uygun nişanlısı da vardır. İyileşip yoluna giden Ayhan’ın ardından Kezban aşk acısı çekmeye başlar. Çektiği aşk acısı yetmezmiş gibi, hayattaki tek yoldaşı biricik dedesini kaybeden Kezban, artık köyde kalmak istemez ve İstanbul’da yaşayan amcasının yanına gitmeye karar verir. Amcasını İstanbul’da bir köşk sahibi olarak bilen Kezban, gittiğinde acı bir deneyimle amcasının köşkte çalışan olduğunu öğrenir. Ne tesadüf ki köşkün küçük beyi de Ayhan’dır. Ayhan, Kezban’ı da köşkte hizmetçi olarak istihdam eder. Ayhan’ın zengin, şımarık nişanlısı da Kezban’ın güzelliğinin ve Ayhan’ı kendine aşık etme potansiyelinin farkında olduğu için Kezban’ı kıskanır ve onu ezmek, ona kötü davranmak yönünde tutum gösterir. Ayhan’ın, hasta, aksi, huysuz bir amcası vardır ve sahip oldukları servetin gerçek sahibi amca (Hulusi Kentmen) dir. Amcanın tek dileği yeğeni Ayhan’ın mürüvvetini görmektir. Ancak Ayhan’ın nişanlısı yurt dışında olduğu için ve amca ölüm döşeginde olduğundan son kez onu mutlu etmek için Ayhan, Kezban’ı kolundan tutar ve amcasıyla müstakbel eşi olarak tanıştır. Kezban’ı çok seven ve yeğenine son derece uygun bulan amca ölmediği gibi sağlık durumu da hep iyiye gider. Amcanın ısrarı üzerine Ayhan yalanını devam ettirmek durumunda kalır ve Kezban ile evlenir. Ancak bu basit köylü kızını kendine asla yakıştıramaz, layık göremez. Kezban ile göstermelik evlilik yapan Ayhan, nişanlısıyla Paris’e gider. Durumun farkında olan amcanın aklına güzel bir plan gelir. Kezban’ı kentli kızlar gibi giydirip, süsleyip Paris’e Ayhan’ın peşine gönderir. Kezban öylesine güzelleşmiştir ki, kocası onu tanıyamaz ve sanki başka bir kadımmışçasına evde aşağıladığı Kezban’a Paris’te hayran kalır. Ancak bir şekilde hatasını anlayan Ayhan, evine, o beğenmediği karısına geri dönmek ister ve mucizevi bir şekilde aslında Kezban’a aşık olduğunu fark eder.

Bu iki filmin de repliklerinde geçen ortak ifadeler kırsal iyi kadınların her fırsatta vurguladığı “ben size layık değilim”, “benim gibi basit bir kadını beğenir mi ki?” tarzında kadınların kendilerini küçük gören tutumlarıdır. Aslında kırsal iyi kadın, erkeğin kendisi karşısındaki üstünlüğünü kanıksamış, durumu içselleştirmiştir. Kırsal iyi kadının yapması gereken, kentli, zengin jönün estetik algısına uygun bir görünüş sahibi olmak ve yaşam tarzını o erkeğe göre uyarlayıp onun beğenisini kazanmaktır. Kırsal iyi kadın, başına gelen onca şeye rağmen sabreder, sessiz kalır, sevdiği erkeğin istediği kadın olarak mücadele eder ve filmin sonunda kazanan taraf olup saadeti yakalar.

3.2. Kentli İyi Kadın

Yeşilçam sinemasında çizilen kentli iyi kadın imajı sosyo-ekonomik duruma göre farklılık gösterir. Kentli iyi kadınların bir kısmı zengin kızlardan oluşur. Bunların babaları iş adamıdır. Kendilerine her türlü olanak sağlanır. Eğitimli, şık giyimli, eğlenceye ve dansa düşkün tiplerdir. Özünde iyi olmalarına rağmen, para ve her istediğine sahip olabilme ayrıcalığı onları yoldan çıkarmış ve farklı bir kimliğe büründürmüştür. Bu kimlik, şımarık, snop, halden anlamayan özellikler gösterir. Ancak ekonomik durumu iyi olmayan fakat güçlü duruşlu, kişilik sahibi bir erkeğin aşkı, bu tip kentli iyi kadınları kalender, olgun, halden anlayan kişiler hâline getirir.

Başrollerini Fatma Girik ve Cüneyt Arkın'ın paylaştığı, 1970 yapımı ve Duygu Sağıroğlu tarafından yönetilen “Satın Alınan Koca” adlı film, böyle bir kadın tipine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Murat (Cüneyt Arkın), rahmetli babasının kadim bir dostu olan amcası sayılan bir avukatın (Hulusi Kentmen) yanında çalışır. Murat, aynı zamanda edebiyatla ilgilenen, para kazanamayan bir roman yazarıdır. Son derece dürüst, onurlu ve namuslu olan Murat'ın parada pulda pek gözü yoktur. Ancak mahallesindeki çok sevdiği bir kız çocuğunun hastalığını tedavi ettirmek ve onu yaşatmak için paraya ihtiyaç duymaktadır. Murat'ın yanında çalıştığı avukat, ona bir teklifle gelir. Bu teklife göre ünlü iş adamının kızı bir kaza geçirdiği ve bu kazanın zararının sadece iyi biriyle evlilik yaparsa giderilebileceği gerekçesiyle yüklü bir miktar para karşılığında bu kızla bir yıllığına evlenmesini ve bir yıl bitince boşanmasını teklif eder. Bu evliliğin göstermelik bir evlilik olduğunu söyler. İlk başta teklifi reddeden Murat, sonra küçük kızın tedavi masraflarını karşılamak için iş adamının kızı Zeynep (Fatma Girik) ile evlenir. Zeynep'in babasının gerçek derdi ise, kızının biriyle adının çıkması üzerine, adını temizlemek için evli bir kadın olarak görülmesidir. Filmin başında Zeynep, Murat'ı “babasının satın aldığı oyuncak” olarak sürekli aşağılar. Ancak sonra zamanla birbirlerine aşık olmaya başlarlar. İlk başlarda kocasını hiç umursamayan, eski hayatına tüm hızıyla devam eden ve arkadaşlarıyla eğlenen Zeynep, kocasının kıskanç ve biraz maço tepkilerinden etkilenir. Murat'ın isteği görünüşte de olsa soyadını taşıdığı gerekçesiyle karısının iffetli bir kadın gibi davranması ve itaatkar olmasıdır. Sonunda kocasının iyi kalpli, dürüst ve onurlu bir adam olduğunu öğrenen Zeynep, kocasına neredeyse kul köle olacak kadar aşık olur. İlk başlarda zengin, şımarık ve kibirli bir kız olan Zeynep, iyilik ve aşk ile hakikate ulaşmış, mutlu bir kadın olur.

Bir diğer kentli iyi kadın tipi ise, ekonomik durumu iyi olmayandır. Böyle bir kentli iyi genç kızın tek beklentisi, iyi huylu, yakışıklı ve mümkünse zengin bir koca, mutlu yuva sahibi olmaktır. Bu tip kızlar için iffetlerini korumak ve hayalini kurdukları koca için uygun, masum eş olmak en önemli şeydir. İş hayatına aktif olarak katılabilen bu kızlar ve genellikle güzellikleriyle patronların oğullarının ilgisini çekerler.

1972 yapımı Sefa Önal tarafından yönetilen Hülya Koçyiğit ve Ayhan Işık'ın başrolleri paylaştığı “Sezercik Yavrum Benim” filminde Tarık (Ayhan Işık) genç yaşta başarılı olmuş zengin bir fabrikatördür. Aynur (Hülya Koçyiğit) ise, Tarık'ın fabrikasında çalışan muhasebecidir. Aynur ve Tarık birbirine aşık olur ve masum bir birliktelikleri vardır. Tarık, Aynur ile evlenme isteğini ailesine söyler. Ailesi karşıdır, zira ailelerinin asaletine yaraşan bir

gelin adayı (Lale Belkıs) vardır akıllarında. Ancak oğullarının ısrarı üzerine kabul etmiş gibi yaparlar. Avrupa'ya bir iş seyahatine giden Tarık, Türkiye'de dönerken uçak düşer. Seyahat dönüşü evlenme planı yaptığı nişanlısı Aynur ise, Tarık'ın ailesinin evinde kalmaktadır. Ancak işin kötü tarafı, Aynur hamiledir. Ailesi, miras meselesinden dolayı ve hem de kızı başlarından def etmek için hırsızlıkla itham eder ve bir entrika çevirip hapse attırır. Tarık, uçak kazasından sağ kurtulur. Aynur hapiste Sezercik'i doğurur. Hapiste tanıştığı bir kadın genel ev işletmecisidir. Aynur'un kimsesiz ve zavallılığın faydalanarak ona abla gibi görünür ve onu evine almak ister. Sonra Aynur'u bir adama satma girişiminde bulunur. Tam olay esnasında ahlak polisleri evi bastığında ise, Aynur tam fuhuş yaparken yakalanmış durumuna düşer. Gazetelerde resimleri de çıkar, Tarık'ın her şeyden haberi olur ve nezaretten çıktığında Aynur'un yüzüne tükürmeye, ona hakaret etmeye, hem hırsızlığını hem de fahişeliğini yüzüne vurmaya gider ve sonra ailesinin münasip gördüğü kızla evlenir. Aynur, kucağında bir çocuğuyla ortada kalmıştır. Sokakta kalan Aynur tam intihar edecekken, onu bir (Erol Taş) adam kurtarır. Kadını ve çocuğu evine alan adam, onlara bakacağını, ancak evden dışarı adımını atmamak, kısa kollu giymemek, makyaj yapmamak gibi şartları olduğunu söyler. Aynur ve Sezercik için acı, dayak ve işkence dolu günler böyle başlar. Sezercik ve Aynur her gün dayak yer, aç bırakılır ve Aynur verem olur. Zalim adam, Sezercik'i de çalışmaya zorlar. Bir bayram günü babasının dayağında kaçarken Sezercik'e sokakta araba çarpar ve arabayı kullanan kişi Sezercik'in gerçek babası olan Tarık'tır. Böylece tanışır ve Tarık çocuğa oğlu gibi sahip çıkar. Tarık'ın karısı da bu yakınlığa asla anlam veremez ve kendi çocuğu olmadığı gerekçesiyle kocasının böyle davrandığını düşünerek Sezercik'e kötü davranır. Zaten kötü bir kadın olarak anaç değildir, çocukları da pek sevmez. Aynur'a Sezercik vasıtasıyla ulaşan Tarık, karısının aslında masum, mağdur ve melekler kadar temiz, iffetli bir kadın olduğunu öğrenir. Sonunda mutlu olurlar ve başına gelen onca şeye rağmen, hiç kinci olmayan Aynur, Tarık'ı tereddüt etmeden affeder. Filmin sonunda mutlu mesut bir şekilde evlenirler.

Bu tip filmlerde anahtar kavram iffettir. Bunun önemini en çarpıcı bir biçimde ortaya koyan film 1970 yapımı, Muzaffer Arslan tarafından yönetilen başrolünde Türkan Şoray ve Cüneyt Arkın'ın oynadığı "Arım, Balım, Peteğim" filminde Türkan Şoray'ın babası rolünde oynayan Münir Özkul'un sözleri göstermektedir. Filmde, başroldeki kentli iyi kız, sevdiği adamla evlilik dışı birliktelik yaşamış ve adam bir iş seyahatine giderek kızı terk etmiştir. Kız, babasının tepkisini ölçmek için kendi yaşadıklarını bir arkadaşı yaşamış gibi anlatmıştır. Babası kızına şu sözlerle cevap vermiştir:

"Allah anaları babaları böyle kızlardan korusun. Alnına vurulacak kara damgayı düşünmeden, gelinliğini giymeden, bütün mukaddes hisleri ayaklar altına alan bir kız sence suçsuz mudur? Bu kıza masum diyebilir misin? Ona umudunu bağlayan ana babasına acımaz, onu affedebilir misin? Bu çeşit kızlar insanlığın yüz karasıdır. Yarının kötü kadınları bunlardan çıkar. Toplum bu gibiler leke sürerler. Böyle kızların yaşaması bile zararlıdır bence. Ölsünler daha iyi. Sen değil, Allah bile affetmez onları."

Bu sözleri söyleyen Münir Özkul, son derece iyi ve fedakar bir baba rolündedir. Zaten son aşamada kızına sahip de çıkar. Ancak iyi bir babanın söylediği bu sözde eğitici sözler, aslında o dönemin senaristlerinin de zihniyetini ve kadın algısını yansıtmaktadır.

3.3. Erkek Fatma İyi Kadın

Erkek Fatma iyi kadın tipi, hayatın zorluklarıyla tek başına mücadele etmek zorunda kalmış ve bu yüzden güçlü durması gereken kadınları anlatmaktadır. Türk toplumunu çarpıcı bir biçimde yansıttığı öne sürülen Yeşilçam sinemasında güçlü duruş, sadece erkeklere has bir özellik olabilir. Zorluklar karşısında güçlü durması gereken babasız ve kocasız, iffetli bir kadına düşen şey erkek gibi olmaktır. Babasız ve kocasız bir kadın zorunlu olarak kamusal alanda bulunuyorsa ve bunu bir kadın gibi yapıyorsa, her erkeğin üzerinde hak ve yetki sahibi olmasını göze almak ve her türlü tacizi kabul etmek durumundadır. Bunu kabul etmeyen iffetli bir kız, sadece erkek gibi bir kız olarak saygı görür. Erkek gibi olmasıyla övülür ve mitleştirilir.

1959 yapımı, Metin Erksan'ın yönettiği ve başrolünü Sezer Sezin ve Kenan Pars'ın paylaştığı “Şoför Nebahat” filmi, bu hikayenin en meşhur örneğidir. Babasının ölümü üzerine, ailesini geçindirmek için taksi şoförlüğü yapmak durumunda kalan Nebahat (Sezer Sezin), birçok dalga geçmeyle, küçümsemeyle, taciz ve iftirayla muhatap olur. Nişanlısı bile onu terk eder. Bütün bunları aşmak, kendini kanıtlamak ve saygı görmek için kendine argo konuşan, erkek gibi giyinen, vurdu-kırdı işlerine müsait bir tip yaratır. Böylece mahallede herkesin takdir ettiği kız, “bacı” konumuna yükselir. Taksiye çıktığı bir gün arabasına binen müşterisi avukat Bülent Bey ile (Kenan Pars) aralarında yakınlık başlar. Önlerinde çeşitli engeller olmasına rağmen el ele bunları aşan Nebahat-Bülent çifti filmin mutlu sonunda kavuşur ve evlenirler. Şoför Nebahat, aslında toplum içinde bir kadının ya “erkek gibi” olarak ya da bir erkeğin eşi olarak var olabileceğinin en popüler kanıtıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yeşilçam sinemasının kendine özgü kadın algısı, Türkiye'nin kendine özgü sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik koşullarının bir sonucu ve toplumsal gerçekliğin sanatsal yansımasıdır. Bu algıda kadınlara düşen rol, ataerkil sistemi içselleştirmek ve bunu devam ettirmektir. Kadınların sistemi devam ettirmesinin yolu bekarsa iyi ve iffetli bir aile kızı olmak ve kendini eş ve anne olacağı günler için hazırlamaktır. Evliyse iyi bir eş, iyi bir ev hanımı ve iyi bir anne olmaktır. Evli değilse ve babası yoksa ve çalışmak durumunda kalan bir kadını “kurtaracak” bir erkek kahraman da yoksa ona düşen sadece erkek gibi kız olmaktır.

Kırsal, kentli veya erkek Fatma iyi kadınların ortak özelliği, onları mutlu edebilecek tek şeyin bir koca ve mutlu bir aile olmasıdır. Bir genç kızın başına gelebilecek en kötü şey “evde kalmak” olduğu için ve iffet, evlenebilmenin en sağlam referansı olduğu için, iffetli olmak Yeşilçam sineması genç kızlarının en belirgin özelliğidir.

Toplumsal kültürün beyaz perdeye yansıması olan sinema, aslında toplumsal kültürü (ideolojik bir aygıt olarak) yeniden üretici bir özelliği de taşımaktadır. Yeşilçam sinemasının iyi kadın

modelleri, sinema seyircisi için ahlak ve iffet örneğidir. Yani sinema kültür tarafından biçimlendiği gibi kültürü de biçimlendirir. Sistem, kadınlara veya erkeklere biçtiği rolleri bir yandan sinemaya yansıtırken, diğer taraftan sinema vasıtasıyla topluma empoze etmektedir.

Türk sinemasında kadına bakış açısı genel olarak sorunludur. Bu sorun, kadının kamusal alandaki yokluğu, sinemadaki görünürlüğünün azlığı açısından değil, kadının varlığının ataerkil sistemi devam ettirmekten başka hiçbir işe yaramaması açısındandır. Kıskanç, koruyucu, sahiplenici erkeklerin makbul olduğu bir toplumda elbette ki kadınlara itaatkar ve yumuşak huylu olmak düşecektir. “Satın Alınan Koca” filmindeki Zeynep’in, kocası tarafından kısıkanıldıktan ve biraz hırpalandıktan sonra aşık olması bu durumla açıklanabilir.

Günümüzde yaşanan birtakım toplumsal, iktisadi ve kültürel dönüşümler “iyi kadın”, “kötü kadın” algısını kadınlar lehine biraz daha değiştirmiş olsa bile, toplumun çok büyük bir kesiminde geleneksel iş bölümüne, rol dağılımına dayanan ataerkil sistemin izleri silinebilmiş değildir. Maalesef kadınların büyük bir kısmı, “kurtarılan”, “sahip çıkılan”, “mutlu bir yuva hayali kuran” gönüllü kullar olarak, ataerkil sisteme hizmet etmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, H. (2008). *Kadına Melodram Yakışır: Türk Melodram Sinemasında Kadın İmgeleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. 4. Basım. Çev. A. Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ayça, E. (1996). Yeşilçam’a Bakış. *Türk Sineması Üzerine Düşünceler*. S.M. Dinçer (Der). Ankara: Doruk Yayınları.
- Berktaş, F. (2000). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. Çev. C. Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Durakbaşı, A. (1998). Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliğinin Oluşumu. *Tarih ve Toplum*, 9, 167-171.
- Elsaesser, T. (1987). *Tales of Sound and Fury. Home Is Where The Heart*. C. Gledhill (Der.). Londra: British Institute.
- Gedik, E. ve Kadayıfçı, E. (2016). Türkiye Sinemasında Kadınların Ataerkillikle Pazarlığı. *Almıla Fikir ve Kültür Dergi*, 24. Sayı. 126-135.
- Gledhill, C. (1991). Signs of Melodrama. *Stardom: Industry of Desire*. C. Gledhill (Der.). Londra: Routledge.

- Göle, N. (2019). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. 14. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (1998). Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. S. Bozdağ ve R. Kasaba (Ed.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 70-81.
- Kadıoğlu, A. (1993). Alaturkalık ile İffetsizlik Arasında Birey Olarak Kadın. *Görüş*. Sayı 9. 58-62.
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler Yurttaşlar Bacılar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Çev. A. Bora vd. İstanbul: Metis Kadın Araştırmaları.
- Kaplan, G. (2003), Yeşilçam Melodramları ve Kadın, <http://bianet.org/kadin/kultur/21103-yesilcam-melodramlari-vekadin> (Erişim: 14.06.2020).
- Kaplan, G. (2003). *Yeşilçam Melodramları ve Kadın*. <http://bianet.org/kadin/kultur/21103-yesilcam-melodramlari-vekadin> (Erişim: 04.01.2020).
- Kirman, M., A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. Çev. N. N. Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Lewis, J. (1992). Gender and Development of Welfare Regimes. *Journal of European Social Policy*, 2(3), 159-173.
- Marshall, G. (1998). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Onaran, O. (1994). *Türk Sinemasında Demokrasi Kavramının Gelişmesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Orloff, A. S. (1993). Gender and Social Rights of Citizenship: State Policies and Gender Relations in Comparative Perspective. *American Sociological Review*, 58(3), 303-328, <https://www.jstor.org/stable/pdf/2095903.pdf> (Erişim: 18.11.2020).
- Sainsbury, D. (1996). *Gender Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sancar, S. (2017). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kurar, Kadınlar Aile Kurar*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savran, G., A. (2004). *Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Scognamillo, G. (1998). *Türk Sinema Tarihi (1886-1997)*. İstanbul. Kabalcı Yayıncılık.
- Yuval-Davis, N. (1997). *Cinsiyet ve Millet*. İstanbul: İletişim.

**POSTMODERN ELEMENTS IN *SEXING THE CHERRY* BY JEANETTE
WINTERSON: THE USE OF GENDER, HISTORY AND FICTION**

Öğr. Gör. Mehtap DEMİRTÜRK

Sinop Üniversitesi – Yabancı Diller Yüksekokulu

mehtapd@sinop.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3664-8215

Abstract

After two devastating world wars, humanity witnessed the collapse of all of their facts, values and judgments one by one that had been accepted as absolute truth. However, this destruction did not mean the disappearance of everything that they owned; it was simply a radical reassessment of previous judgments which were perceived as determined stereotypes and certain facts. Thus, from the middle of the twentieth century, the intense relationship between human history and the postmodern movement has gained speed. With this movement, all of the traditional judgments in a society and culture began to be questioned. Along with postmodernism, the phenomenon of gender, history and reality was reconsidered, and so it showed people the existence and possibility of other perspectives. This study aims to analyse *Sexing the Cherry* by Jeanette Winterson who is one of the most important postmodern writers of the literary world, in accordance with the postmodernism theory in terms of gender, history and fiction that the author has questioned and reinterpreted in her book. Throughout this study, how the postmodern elements, which the author has used meticulously, problematize the mentioned facts and what kind of results they bring about have been examined. Combining the seventeenth and twentieth centuries in her work, Winterson tells the historical facts of the previous century through perspectives of her fictional and extraordinary characters, on the other hand, she reveals how history is accepted in the twentieth century with similar characters of previous ones. Consisting of interchangeable narrators, this work paves the way for its readers to question the place of women in a society, the concept of time and the reliability of truth with experiences through each of her characters.

Keywords: *Postmodernism, Postmodern Fiction, Women, Jeanette Winterson.*

JEL Code: Y92

**JEANETTE WINTERSON'IN *VİŞNENİN CİNSİYETİ* ADLI ROMANINDAKİ
POSTMODERN UNSURLAR: CİNSİYET, TARİH VE KURGU KULLANIMI**

Öz

Yıkıcı iki dünya savaşının ardından, insanlık sahip olduğu tüm olguların, tüm değerlerin ve tüm kesin gözüyle kabul ettiği yargıların ardı ardına yıkıldığına şahit oldu. Ancak bu yıkım, sahip olunan her şeyin ortadan kaybolması demek değildi; sadece, kalıplaşmış ve kesinliğinden asla şüphe edilmeyen önceki yargıların, radikal bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesiydi. Böylece, yirminci yüzyılın ortasından itibaren, insanlık tarihinin postmodernizm akımıyla olan yoğun ilişkisi hız kazandı. Bu akımla birlikte, bir toplum ve kültür içerisindeki tüm geleneksel yargılar sorgulanmaya başlandı. Postmodernizm ile birlikte cinsiyet, tarih, gerçeklik olgusu

yeniden ele alındı ve insanlara başka bir bakış açısının varlığını ve mümkün olabileceğini gösterdi. Bu çalışma, edebiyat dünyasının önemli postmodern yazarlarından biri olan Jeanette Winterson'ın *Vişnenin Cinsiyeti* adlı eserini, yazarın sorgulamış ve yeniden yorumlamış olduğu cinsiyet, tarih ve kurgu açısından postmodernizm teorisine uygun olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma boyunca, yazarın titizlikle kullanmış olduğu postmodern unsurların, belirtilen olguları nasıl sorunsallaştırdığı ve nasıl bir sonuç ortaya çıkardığı incelenmiştir. Eserinde on yedinci ve yirminci yüzyılı birleştiren Winterson, bir yandan önceki yüzyılın tarihi gerçeklerini, kurgu ve sıra dışı karakterleriyle anlatırken, diğer bir taraftan ise yirminci yüzyılda bu karakterlerin benzerleriyle tarihin nasıl kabul edildiğini gözler önüne serer. Değişen anlatıcılardan oluşan bu eser, her karakterin yaşadıklarıyla, okuyucularına kadının bir toplumdaki yerini, zaman kavramını ve gerçeklik olgusunu sorgulamasının yolunu açar.

Anahtar Kelimeler: *Postmodernizm, Postmodern Kurgu, Kadın, Jeanette Winterson.*

JEL Kodu: Y92

INTRODUCTION

The movement of postmodernism is “a thing of the past” although the term appears as a product of twentieth century and in today’s literary world, it is accepted as an institutional phenomenon with “its canonised texts, its anthologies, primers and readers, its dictionaries and its histories” (Hutcheon, 2002: 5). Linda Hutcheon puts forward “[w]hat we have witnessed in the last ten or fifteen years is not only the institutionalisation of the postmodern, but its transformation into (...) a counter-discourse, and even more specifically, perhaps the generic counter-discourse of the last years of the century” (2002: 5). Postmodern views depend on social and political changes including “the information society, secularisation, cultural democracy and the hybridisation of cultures” (Fokkema, 1998: 22) which destroy traditional explanations. After two world wars, nothing is the same for writers and readers; they can easily access to higher education and they actively participate in cultural life; thus postmodernism closes the gap between the elite and popular culture and it addresses a larger community. Postmodernism can be defined as a debate about the nature of contemporary culture which offers a term for the whole condition of late capitalist society; at the same time, it offers both positive and negative dimensions searching to question the present from a position within it. Additionally, it denaturalises all dominant ways of life such as beliefs, moral values, idea or an understandable language. It also breaks and denaturalises the concept of gender, reality, history and time. Consequently, postmodern critics claim that all texts are not neutral, everything in them is ideological.

The postmodern movement asserts that an absolute truth in the past/history concerns about “some exact correspondence between historical narratives and the past events” which creates ineffective and unsubstantial meanings (Southgate, 2005: 107); thus, history writing becomes a narration in which historians are perceived as writers in fiction. There is not a way to go back in time and to understand what really happened; and only documents may help historians; however, postmodern theorists have recognised that documents cannot absolutely complete emptiness of historical records by pointing the unreliability of written materials. They believe

that there might be various realities, causes and effects about a particular historical event. They have also questioned the position of historians, for they know “theoretical complexities” are peculiar to their subjects and this produces “the subjectivity” which is incorporated in referring “causal connections” (Southgate, 2005: 107). Hence, the history becomes how the historians construct events as a mixture of documents and their imagination; and this situation causes to evaluate the past through the historians’ eyes rather than the past itself. Therefore, the historians have to explain their writings, for the historical documents are “both too full and too sparse” (White, 1973: 281). There may be many materials about a particular event including different points of view, causes and effects, and the historian should choose the appropriate one. Dissimilarly, there may be limited sources about the past, and then the historian has to connect events according to his/her interpretation. Postmodernism stresses on this situation and insists that history writing needs historians’ interpretations and reconstructions. In this way, historical events have created stories with the help of “the suppression or subordination” of a particular of them and “the highlighting of others, (...) characterisation, motific repetition, variation of tone and point of view, alternative descriptive strategies” in which history readers anticipate to read in literary texts (White, 1978: 84). Thus, it can be deduced that postmodernism questions the relation between history and fiction. Hutcheon states in her work *A Poetics of Postmodernism: History, Theory and Fiction* that both are forms of writing, linguistic constructs and intertextual, and these are “discourses” which represent structures of meaning through adding up the past with shaping efforts and “ordering imagination” (1988: 89). In different words, “the meaning and shape” are not withinside the issue; yet, they are withinside the structures that produce the present historical truth by recreating this past (Hutcheon, 1988: 89). However, this cannot be accepted as untrustworthy because it is a recognition of the meaning of human constructions. Thus, evaluating the past through a present point of view consists of reconstructions which makes sense of the term ‘historiographic metafiction’ that is coined by Hutcheon and she defines it as “well-known popular novels which are both intensely self-reflexive and yet paradoxically also lay claim to historical events and personages” and whose “theoretical self-awareness of history and fiction as human constructs (historiographic metafiction) is made the grounds for its rethinking and reworking of the forms and contents of the past” (1988: 5). With this explanation, it is substantially important to understand the postmodern term ‘metafiction’, which undermines conventional structures of texts and fictions; and so it can be defined as the most efficient “self-destruct mechanism” (Sesto, 2001: 37), “setting in opposition those linguistic and narrative elements which construct illusions of reality, in the manner of classic 19th century realist fiction, and those which deconstruct them” (Sesto, 2001: 38) Metafiction is fiction that is about fiction: “drawing attention to its own artifice, announcing its status as fable rather than reality, or exposing in a systematic way, the writer's process of tale-telling” (Mikics, 2010: 180). To Mikics, the narratives reflect upon “how people create meaning for themselves by self-amusing aspect to this invention or a liberating one” (2010: 180).

Jeanette Winterson is accepted as one of the crucial postmodern figures of the literary world. With her first novel *Oranges Are Not the Only Fruit* (1985), she wins the Whitbread First Novel Award. While her third novel *The Passion* (1987) wins the John Llewellyn Rhys Prize, her next novel *Sexing the Cherry* (1989) wins E. M. Forster Award. In her works, she has used general

historical conditions from the perspectives of common people and she has fictionalised them. Silvia Antosa measures her writing style in the framework of postmodernism in which Winterson unifies “history, fictional stories and fairy-tales” through an experiential manner that positions her works in postmodern writings as representations of conventional narrations (2008: 11). In her novels, she has proficiently utilized postmodern elements as “historiographic metafiction, parody, intertextuality, selfreflectivity, pastiche and rewriting of history” in addition to her interest in the cultural recreation of “referentiality” with the purpose of defying male-dominant and “heterosexual hegemonic discourses” (Antosa, 2008: 12).

Jeanette Winterson’s third novel *Sexing the Cherry* (1989) has fantastic elements blending with history and it tells the seventeenth century’s historical and fictional stories of England by using postmodern devices. Throughout the novel, the writer explores the relationship between a mother and a son, expresses the power of women and presents real and fantastic events extensively in the concept of time. In the light of all these expressions, the aim of this study is to present postmodern elements through questioning gender, history and fiction with an analysis of *Sexing the Cherry* by Winterson.

An Analysis of Postmodern Elements in *Sexing the Cherry*

In *Sexing the Cherry*, there are four characters who narrate their parts by running a parallelism between centuries and the writer divides them by using icons at the top of each section. While a banana represents the Dog Woman in the seventeenth century, a split banana indicates her parallel version in the present time. Similarly, as a pineapple points out Jordan in the earlier century, a split pineapple presents his version in the present. The novel begins with the Dog Woman, who is a giant with ugly appearance; she finds a baby boy on the river bank and names him Jordan. As a child, he is fond of boats; and one day he meets Tradescant – a former adventurous and a royal gardener. After the start of the Civil War, Tradescant demands to hire Jordan as an Assistant in the royal garden; and thus Jordan and the Dog Woman move to Wimbledon. During Jordan’s adulthood, he is charmed by a dancer and he starts to search for her; his search pushes him into fantastic stories such as twelve dancing princesses represented by Winterson’s postmodern rewriting of the original patriarchal tales. In 1649, the Dog Woman, Jordan and Tradescant attend King Charles’s trial and his execution with sorrow in which the writer blends historical facts with fiction with the help of the postmodern technique - historiographic metafiction. While Tradescant and Jordan go back to sea, the Dog Woman takes revenge of the Puritans for the execution of the king. Jordan finally finds the dancer – Fortunata; after spending time with her, he turns back to England with a pineapple. In the second part of the story, the writer reveals main characters’ in the twentieth century version: Nicholas Jordan wants to join the Navy and an unnamed chemist woman works for the public health. While in the seventeenth century, the Dog Woman thinks that the Plague in London is the punishment of God because of the execution of the king, in the twentieth century, the chemist woman offers Nicholas to burn the poisonous factory. Time and characters intermingle and it is learned that the fire destroys London, but the Dog Woman and Jordan escape; and in the twentieth century, they burn the factory. This plot includes themes such as time and gender with their understandings that construct the purpose of this study.

1. The Use of History as a Postmodern Element

Winterson challenges the concept of history in her novel and she presents her story mainly based on the seventeenth century England, then she connects it with similar characters in the twentieth century. Two unusual and fictional characters – the Dog Woman and Jordan – experience historical events; and readers follow their perspectives about King Charles and his execution, Queen Henrietta, Tradescant, the Puritans, the plague and the fire in London. Hence, the writer fictionalises the history of the seventeenth century with the help of historiographic metafiction. These fictionalised characters are common people in the society and through their first-hand experience, history is stated personally; it is not a ‘general truth’ in a history book. The Dog Woman explains that the Civil War “lasted eight years” (1990: 26), some people - mostly the Puritans - are against the king and they say “the King was wrong to make war on his own people” (1990: 26); therefore there are people who are Royalist like her defending “if the foul-mouthed Scots hadn’t started their jiggery-poker (...) we’d have had no war. We’d lived with a King and without a Parliament for eleven years, and now we’d got a Parliament and precious little of a King” (1990: 26). She adds “As far as I know it, and I have only a little learning, the King had been forced to call a Parliament to grant him money for his war against the kilted beasts and their savage ways” (1990: 26). It is clear that the writer is dealing with the opinions of common people rather than written historical facts. In 1649, even the press “had declared the King a traitor to his own people. A despot, a tyrant, a spendthrift, unwilling to accept a Parliament of the people for the people” (1990: 67). Finally he was found guilty “Charles Stuart, Tyrant, Traitor, Murderer and Public Enemy, you shall be put death by the severing of your head from your body” (1990: 70). The Dog Woman, Jordan and Tradescant are really sorry for the loss of the king and she thinks “[it] is bad luck to kill a king” (1990: 70). Hence, the writer both gives place to a historical event written in newspapers and includes ordinary but fictionalised characters’ opinions and emotions about it with the help of Hutcheon’s historiographic metafiction. It is also important that the history is mainly told by a woman rather than a dominant male figure which brings the idea of gender in the novel.

2. The Use of Gender as a Postmodern Element

This book is a splendid example of postmodern feminist novel which challenges the stereotyped position of women in societies. The traditional historical texts include few important women and so women are “hidden from history” although they have experienced everything with men throughout ages (Jenkins, 1997: 9). They have been behaved as side characters and their concerns about events in the past are ignored. Postmodernism cannot accept this discrimination and as a postmodern writer, Winterson creates strong female characters and blends them with historiographic metafiction to threaten the male-dominant authority and its narration. According to her, people should “be free of the burdens of their gender” (1990: 31) and she presents the Dog Woman who is not a traditional kind of woman. As it is stated earlier, she is huge and accepts that she is “hideous” (1990: 24), but she is not ashamed of it. She objectively describes her physical appearance as “My nose is flat, my eyebrows are heavy. I have only a few teeth and those are a poor show, being black and broken. I had smallpox when I was a girl and the caves in my face are home enough for fleas” (1990: 24). On the other hand, she

emphasises her strength and tells “When I was a child my father swung me up on to his knees to tell a story and I broke both his legs” (1990: 25). Winterson draws powerful feminine characters and compares them with male ones by questioning gender roles. They cannot be defined as physically weak and additionally, they are strengthened by their emotional characteristics. They are not fragile or pretty toys any more. They are also clever and the writer warns the readers “never to try and cheat” them (1990: 32), for “a woman, if cheated, will never forget and will some day pay you back, even if it takes years” (1990: 32) indicating that men are too easy to trick and they forget everything in a short time. She also writes women’s rule book including the characteristics of men in which men are portrayed as weak creatures. This list consists of criticisms about the traditional perceptions about the nature of man and woman by challenging the idea that women are “light” and “soft” (1990: 32). It points out that men will be destroyed “without strong women”, they “must be occupied” by women or they will be miserable, they are only best “in drunkenness and competition”, and they “are never never to be trusted” (1990: 32). With the help of this list, Winterson questions the canonised perceptions about gender by identifying men through their weak characteristics admitted that women have them. Unfortunately, women are labelled to be powerless, dependent, ignorant and unreliable; but the writer pushes her readers to doubt about these prejudices and presents a rule book including these conventional assumptions are not reality; and what she lists is “to be true” (1990: 33).

As one of the narrators of the book, the Dog Woman is not also a thin-skinned person; she accepts “I am too huge for love. No one, male or female, has ever dared to approach me” (1990: 34) and “I hate to wash” (1990: 35); thus she is not an absolute example of ‘a lady’ who is expected to be nice and beautiful in every second of her life. Even though she is an ugly giant, she is a good fighter and she does not let people to occupy her home. When she visits her home six years later, she realises that her neighbours Firebrace and Preacher Scroggs live in her home; she strictly objects it and beats eight men at the same time. In another example, after the execution of the king, she knows that nothing will be the same and starts to take revenge of the Puritans. She kills them and once a month in the Royalist meeting, she brings what remain after them: “I tipped my sack of takings over the floor. I had 119 eyeballs, one missing on account of a man who had lost one already, and over 2000 teeth” (1990: 85). Most of the others pass out and she feeds the eyeballs to her dogs and decides “to continue [her] sabotage alone” (1990: 85). In a brothel, she learns that her neighbour Firebrace and Preacher Scroggs are also clients, and she kills them “but they could not tell it as me, only some giant in the uniform of an executioner” (1990: 87). She is not a ‘typical’ traditional woman, who stays at home without doing anything. Finally, her foreshadowing about London also becomes true:

God’s judgment on the murder of the King has befallen us. London is consumed by the Plague. The city is thick with the dead. There are bodies in every house and in a street south of here the only bodies are dead ones. The houses are deserted, their shutters banging open in the night. (1990: 138)

This plague ends with the great fire in London; hence, her connection between the execution of the King and disasters becomes true thanks to the Winterson’s technique of fictionalising the history through her wise female character.

In the novel, not only the female characters realise the power of women but also the male ones respect the strength of them. As one of the main characters, Jordan is also appreciating the presence of powerful and self-sustained women. He searches and finally finds the dancer – Fortunata, who builds a school to teach people how to dance. He explores her story and realises that this dancer is a highly self-confident one and she strongly believes that women “are fallen creatures who once knew how to fly” and because of this manner, they should behave as “a freed spirit from a darkened jar” (1990: 72). She knows that a woman is stuck in men’s world with traditional obligations such as being in charge of cleaning, cooking, baby-sitting and being a perfect wife for her husband. So she chooses dance to get rid of this slavery darkness and teaches others how to dance with a hope to save all of them. After a month, he says “I am getting ready to leave. Fortunata will not come with me and I cannot stay here” (1990: 100). He cannot force her to be his bride, for she has her own life with her own decisions; at the same time she cannot force him to stay and live the life as she experiences.

The writer also gives a place to a traditional woman – The Dog Woman’s mother to show the change in the perception of women. She defines the mother as a silent figure and describes her as:

(...) my mother, who lived only a while and was so light that she dared not go out in a wind, could swing me on her back and carry me for miles. There was talk of witchcraft but what is stronger than love?
(1990: 25)

Even though she is physically strong to carry her huge daughter, she is never against decisions of her husband. She continues her life through the wishes of him and fulfils everything he says. She also accepts sexuality as an obligation in which “men take pleasure and women give it” (1990: 107); but it is interesting that she never complains or objects, she only accepts the situation. The Dog Woman senses that her mother does not care, for she tells it “in the same tone of voice she used to tell me how to feed the dogs or make bread” (1990: 107). She is helpless and powerless; and so she cannot stop her husband from selling their daughter. Although The Dog Woman is a tiny girl, she murders her own father. As a postmodern character, she cannot be controlled by men power. In the twentieth century, the unnamed woman is also aware of this oppression and she imagines that she is “huge, raw, a giant” (1990: 121). She knows that man dominant intentions have ruined this world like the poisoning factory which she wants to destroy. She imagines that she has “a sack” that she fills it up with the so-called important men in powerful organisations such as “the World Bank” and “the Pentagon” (1990: 122) in which they have meetings that women are not accepted. She is strongly against the idea of a world managed only by men. While The Dog Woman literally kills men and collects their remainders in her sack “only by thought of justice” (1990: 129), the unnamed woman just dreams about it; but this does not mean that she is weak, she runs “a one-woman campaign” and writes papers to create awareness (1990: 123). However, centuries do not matter in the perception towards women and their roles in societies. In the twentieth century, a man still expects a woman to be ‘the perfect wife’ that cares everything for him. As it is stated by the unnamed woman, “all we want is for them to stay at home and help with the housework and the kids” (1990: 127); the only wish is to share life. Hence, the writer challenges the traditional perceptions of women with the help of postmodernism by presenting that an equal world is

possible. To corroborate this idea, the writer has used another postmodern device of rewriting the traditional stories and she draws attention to the forced female roles in societies. Hence, Winterson rewrites Grimm Brothers' fairy tale "The Dancing Shoes" and questions the conventional gender roles through her transformation. Kintzele puts forward that the result of "an appropriation" firstly becomes pleasant and critical, for it alienates the narration and it points out how it forms the male and female relations; it is ironic that it creates the perception that the political relations are in all places (2010: 8). Though the reader is a mature grown-up, rewriting "a fairy tale" becomes rewriting a "childhood"; and so it deeply digs the cultural systems and reconstructs it (Kintzele, 2010: 8). Winterson has used earlier fairy tales as an element of parody and she defamiliarises them in the consideration of feminism. With the help of this rewriting technique, each story is under the control of women and all of the characters are against male authority in contrast to the original version. To the female characters of Winterson, there is not a happy ending in a marriage; they find real happiness when they left their husbands. Thus, the writer presents that women should be free of the domination of the male authority.

3. The Use of Time as a Postmodern Element

As stated before, the writer uses tiny pictures at the top of the every narration: a banana for the Dog Woman, a pineapple for Jordan, a split banana for the chemist woman in the twentieth century, and a split pineapple for Nicholas Jordan in the twentieth century. In the beginning, the novel is narrated by the Dog Woman and Jordan interchangeably. While the readers follow history from the Dog Woman's perspective, they witness the fantasy world of Jordan at the same time. Here, the term 'magic realism' is essential and it is defined as the "marvellous and impossible events occur in what otherwise purports to be a realistic narrative is an effect especially associated with contemporary Latin American fiction (...) but it is also encountered in novels from other countries" (Lodge, 1994: 114). According to Slemon, magic realism is a mixture of postmodernist assumptions. He states that there are two discourses in the magical realist narrative that each of them has a different perspective: the magical and the real. None of them is dominant but there is a continuous tension and resistance between them (1995: 409). In this novel, Jordan is a voyager and he mixes his adventures with fantasy such as a house without floor and in it furniture "is suspended on racks from the ceiling", people swing "their feet over the abyss where crocodiles live", "the ceiling of one room is the floor of another" and they "must travel by winch or rope from room to room" (1990: 20 – 21). There he sees 'the dancer' "on a thin rope" (1990: 21) and starts to search her. In this search, he has experienced great adventures; he returns in female disguise; comes across a girl locked in a tower; learns each story of twelve dancing princesses who "flew to a silver city where no one ate or drank" (1990: 48); destroys the order in a city where "love should be illegal (...) and anyone found indulging in it would be put to death" (1990: 75). Eventually, what he tells about different adventures is mingled by the narration of the Dog Woman who reflects the historical background of the seventeenth century England.

Hence, in this novel, time is another concept questioned by postmodernism and Jordan also puts forward his ideas about it in his adventures; to him "[time] has no meaning, space and place

have no meaning” (1990: 80). He compares maps to the concept of time and utters “[maps] are constantly being re-made as knowledge appears to increase. But is knowledge increasing or is detail accumulating?” and when maps show a place, he has not seen but imagined, the place where he will find through the direction of maps is not the one he has imagined; so “maps, growing ever more real, are much less true” (1990: 81). Hence, he writes a list about lies about time as follows:

Lies 1: There is only the present and nothing to remember.

Lies 2: Time is a straight line.

Lies 3: The difference between the past and the future is that one has happened while the other has not.

Lies 4: We can only be in one place at a time.

Lies 5: Any proposition that contains the word ‘finite’

Lies 6: Reality as something which can be agreed upon.

Lies 7: Reality as truth. (1990: 83)

With the help of this list, Winterson challenges the traditional concept of time and denaturalises it by presenting seventeenth and twentieth centuries together at the same time and setting. To show that time is not on a straight line, the writer constructs the twentieth century characters and events under the title of ‘some years later’ with lives of Nicholas Jordan and the chemist woman. Nicholas comes across the news about the woman struggling against the poisonous factory to protect public health. When these characters meet, they also discuss about time and the unnamed woman confesses about it as “I do not measure time now, time measures me” and “my stronger instinct is to abandon the common-sense approach and accept what is actually happening to me. (...) why not? (...) There are so many fairy stories about someone who falls asleep for a little while and wakes up to find himself in a different time” (1990: 126). At the same time, Jordan and the Dog Woman are on their way to present the pineapple to the King and he mentions about the Hopi – an Indian tribe – “they have no tenses for past, present and future. They do not sense time in that way. For them, time is one” (1990: 134-135).

Winterson defends the tribe’s perspective about time, and she mingles the past and present with characters. She simultaneously presents similar events in different centuries, and so this technique gives her readers the idea that characters experience everything together. The plague affects London deeply in the seventeenth century and even though it finishes, the Dog Woman still believes “God’s revenge is still upon us. We are corrupt and our city is corrupted. There is no whole or beautiful thing left (...) This city should be burned” (1990: 141-142). At the very same time, Nicholas and the woman meet, she says “tests are conclusive” (1990: 142), so the factory pollutes the river and harms the public health. She offers him “Let’s burn down the factory” (1990: 142). Hence, two different periods have been destroyed by corruption at that exact moment of postmodernism. The narrator again changes to the Dog Woman and it is learned that in 1666 there was a fire and “A day later it seemed the whole London was burning.” This historical truth is reconstructed by these fictional characters who are aware of the fact that they “have done with this time and place” (1990: 143). While living the city, on the board, she realises:

His face was pale, his hands trembled. I thought it was the devastation he had seen, but he shook his head. He was coming through London

Fields when the fog covered him and, hurrying, he had fallen and banged his head. He came to, and feeling his way, arms outstretched he had suddenly touched another face and screamed out. For a second the fog cleared and he saw that the stranger was himself. (1990: 143)

Time and place are jumbled and the Dog Woman sees both Jordans from different centuries. To strengthen this postmodern manner, at the same time in the twentieth century, Nicholas Jordan is also on the board with the woman and since time is one, two Jordans mingle on the same moment. When they “left behind the livid flames and the terrible sound of burning” (1990: 143-144), the Dog Woman thinks “I saw someone standing beside him, a woman, slight and strong” (1990: 144). Thus, she even encounters her twentieth century version. The novel ends with the narration of Jordan in the seventeenth century and he utters “The future and the present and the past exist only in our minds, and from a distance the borders of each shrink and fade like the borders of hostile countries seen from a floating city in the sky” (1990: 144). Hence, Winterson mingles the past and the present and blurs the reality in history as well as the present.

CONCLUSION

The postmodern writer Jeannette Winterson challenges traditional ways of writing. She denaturalises the concept of time and pushes her readers to question what the reality is. Through her fictional characters, she suggests that time is not flat or one. One may experience the past and the present at the same time. With the help of ‘historiographic metafiction’, she presents the seventeenth century England with the trial and the execution of King Charles, the Plague and the Great Fire in London. However, these historical events are explained by two fictional characters: the Dog Woman and Jordan. These two unusual characters withdraw history from written history books and make it common for every one through their own perspectives; and so these fictional characters intermingle with historical ones such as King Charles, Queen Henrietta and Tradescant. The writer uses the first person narration with different narrators who are symbolised by a (split-) banana and a (split-) pineapple and each of them narrates their own parts interchangeably. While the Dog Woman narrates the history with her perspective, Jordan speaks about his fictional adventures and tells different fairy tales. The writer makes use of ‘magic realism’. Hence, history and fiction follow the literary path hand in hand. Winterson also denaturalises the female identity. The Dog Woman is not a typical seventeenth century woman who stays at home. She is huge, ugly and she frightens the others. She is powerful and she can beat many men at the same time thanks to her physical advantage. These fictional characters mingle with their twentieth century representations – Nicholas Jordan and the unnamed chemist woman- at the end of the novel. The older century characters escape the great fire in London which annihilates dead bodies after the plague; and the younger century characters burn the factory which pollutes the river and harms human and nature. Consequently, the use of gender, history and fiction makes this novel a splendid example of postmodern literature.

WORKS CITED

- Antosa, Silvia. (2008). *Crossing the Boundaries: Bodily Paradigms in Jeanette Winterson's Fiction, 1985-2000*. Rome: Aracne.
- Fokkema, Douwe. (1998). "The Semiotics of Literary Postmodernism" *International Postmodernism Theory and Literary Practice*. Edited by Bertens, Johannes W, and Douwe W. Fokkema. Amsterdam: John Benjamins.
- Hutcheon, Linda. (1988). *A Poetics of Postmodernism: History, Theory and Fiction*. London: Routledge.
- "Postmodern Afterthoughts". (2002). *Wascana Review of Contemporary Poetry and Short Fiction* 37.1: 5-12.
- Jenkins, Keith. (1997). *Re-thinking History*. London: Routledge.
- Kintzele, Paul. (2010). "Gender in Winterson's Sexing the Cherry". *Clcweb: Comparative Literature and Culture*. 12.3: 1-11.
- Lodge, David. (1994). *The Art of Fiction*. New York: Penguin Books.
- Mikics, David. (2010). *A New Handbook of Literary Terms*. New Haven: Yale University Press.
- Sesto, Bruce. (2001). *Language, History and Metanarrative in the Fiction of Julian Barnes*. New York: Peter Lang.
- Slemon, Stephen. (1995). "Magic Realism as Post-Colonial Discourse". *Magical Realism: Theory and History*, edited by Lois Parkinson Zamora and Wendy B. Faris, 407-26. Durham, NC: Duke UP: 9-24.
- Southgate, Beverly. (2005). *What is History for?*. London: Routledge.
- White, Hayden. (1973). "Interpretation in History". *New Literary History*. Vol. 4, No. 2, 281-314.
- (1978). *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. London: The John Hopkins University Press.
- Winterson, Jeannette. (1990). *Sexing the Cherry*. London: Vintage.

ÇALIŞANLARIN ETİK LİDERLİK ALGISI VE İŞ TATMİNİ: MERSİN İLİ ÖRNEĞİ

Ahmet Özgür AYDIN

Doktora Öğrencisi

Mersin Toros Üniversitesi İşletme Bölümü

ahmet_ozgur88@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-2345-6789

Doç. Dr. Mert AKTAŞ

Mersin Toros Üniversitesi İşletme Bölümü

mert.aktas@toros.edu.tr

ORCID: 0000-0001-2345-6789

Öz

Bu araştırmanın amacı, çalışanların etik liderlik ile iş tatmini düzeylerini tespit etmek ve iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik, karar vermede etik olmak üzere yöneticilerin etik liderlik düzeylerini belirlemek için dört boyutlu model kullanılmıştır. İş tatmininde ise, Dawis ve arkadaşları tarafından geliştirilen iş doyum düzeyini belirlemek amacıyla kullanılan içsel ve dışsal doyum faktörlerini ortaya çıkarıcı özelliklere sahip modelden faydalanılmıştır. Çalışmada çalışanların etik liderlik algıları arttıkça hissettikleri iş tatminin artacağı tartışılmıştır. Analizler sonucu elde edilen bulgularda etik liderlik ile iş tatmini arasındaki ilişki incelendiğinde, hem etik liderlik ölçeği alt boyutları hem de iş tatmini ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiler, yazın taramasına paralel şekilde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Yine, iletişimsel etik alt boyutunun, içsel doyuma yönelik bir etkisinin olduğu görülmektedir. Benzer şekilde davranışsal etik alt boyutunun, dışsal doyuma yönelik bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın kuramsal ve uygulamaya yönelik çıkarımları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik Liderlik, İş Tatmini.

ETHICAL LEADERSHIP PERCEPTION AND JOB SATISFACTION OF EMPLOYEES: CASE OF MERSİN

Abstract

The purpose of this study is to determine the ethical leadership and job satisfaction levels of employees and to examine the relationship between the two variables. In the research, four-dimensional model was used to determine the ethical leadership levels of managers, including climatic ethics, communicative ethics, behavioral ethics, and ethics in decision making. In job satisfaction, the model developed by Dawis et al., Which is used to determine the level of job satisfaction, has features that reveal internal and external satisfaction factors. In the study, it was argued that as the ethical leadership perceptions of the employees increase, their job satisfaction will increase. When the relationship between ethical leadership and job satisfaction

was examined in the findings obtained from the analysis, it was concluded that the relationships between both the sub-dimensions of the ethical leadership scale and the sub-dimensions of the job satisfaction scale were positive and statistically significant in parallel with the literature review. Again, it is seen that the communicative ethics sub-dimension has an effect on inner satisfaction. Similarly, it was revealed that the behavioral ethics sub-dimension had an effect on external satisfaction. The theoretical and practical implications of the research were discussed.

Keywords: Ethical, Ethical Leadership, Job Satisfaction.

GİRİŞ

Skandallar içeren muhasebe kayıtları ve etik kusurların yaygınlaşması, son zamanlarda kendini açıkça göstermektedir (Daft, 2008). *Enron* ve yaşanan etik skandallardan sonra düzenlenen, *Sarbanes-Oxley Yasası*, *ABD Federal Cümle Kılavuzu*'nda yapılan değişiklikler, etik kodlar ve ihbarcılık gibi revizyonlar ile birlikte etik kavramının öneminin daha iyi anlaşılmasına neden olmuştur (Brown ve Treviño, 2006:600).

“Etik”, ahlaki hayata dair yasaları, biçimleri ve ilkeleri esas alan ahlak öğretisi olarak tanımlanabilmektedir (Erdoğan, 1999:425). Diğer taraftan, hedef ve amaçların gerçekleştirilmesine yönelik örgüt gruplarını etkileyebilme kabiliyeti, liderlik olarak tanımlanmaktadır. Etik ve liderlik kavramları çeşitli özelliklerden dolayı ortak noktada buluşmaktadır. “Etik liderlik”, bireysel fiiller ve bireylerarası iletişim yoluyla uygun davranış kalıbının normatif biçimde oluşturulmasını ve bu vasıta ile davranış ve tutumların iki taraflı ilişki içerisinde güçlendirme ve karar alma durumu olarak belirtilmektedir (Brown vd. 2005:118).

İşgücünün, emeğini harcadığı ortam ve/veya çalıştığı örgüt koşulları ile oluşan memnuniyet duygusu ve işgücünün örgütte bulunduğu pozisyona karşı göstermiş olduğu olumlu tutum “iş tatmini” olarak tanımlanmaktadır (Ugboro ve Obeng, 2000:248). Organizasyonlardaki liderler, işgücü davranış kalıplarını etkilemede ve örgütün etik ikliminin oluşturulmasında rol model olarak önemli yere sahiptir. Örgütte çalışanlar, lider davranışlarını izleyerek etik kavramını içselleştirmektedir. Bu yüzden etik liderler, ahlak ve etik konusunda yol gösterici konumda bulunmaktadır (Deconinck, 2015:1087). Etik liderler, örgüt çalışanları için karizmalarını, sosyal olarak yapıcı bir şekilde ortaya koymaktadırlar (Robbins ve Judge, 2017). Etik liderler işletmelerin sürdürülebilirliğinin yanı sıra örgütte çalışan kesimin davranış ve tutumlarını da önemli derecede etkileme gücüne sahiptirler (Wang ve Conna, 2016:1280).

Güven, iş tatmini, işe bağlılık vb. kavramlar daha önce yapılan çalışmalarda etik kavramı ile inceleme olanağı bulmuştur (Sökmen ve Ekmekçiöğlü, 2013; Meydan, Köksal ve Uğurlu Kara, 2016; Elçi, 2017; Köksal, Gürsoy ve Topcu, 2018; Çatır, 2019; Yeksan, 2020). Yine uluslar arası yazında etik liderlik ve çalışanlar üzerinde iş tatmini ilişkisi çok sayıda araştırmada yer almıştır. (Ren ve Chadee, 2017 ;Shafique, Kalyar ve Ahmad, 2018; Qing, Asif, Hussain ve Jameel, 2019; Işık, 2020). Buna rağmen etik liderlik ve iş tatmini ilişkisi bakımından çalışanlar üzerinde yerel yazında az sayıda çalışmaya rastlanılmıştır (Madenöğlü, Uysal, Sarier ve Banoğlü, 2014; Dedeoğlü, Çelik, İnanır ve Altay, 2016; Bıyık, Şimşek ve Pelin, 2017). Bu çalışmanın amacı, çalışanların, bağlı buldukları üstlerinin etik değerlerinin iş tatmini

düzeylerini ne ölçüde etkileyeceğinin incelenmesidir. Örgütlerde birçok olumlu ve olumsuz tutum ve davranışın önemli bir belirleyicisi olan iş tatminini etkileyen faktör olarak etik liderliğin ortaya konması, insan kaynakları yönetimi anlamında, uygulayıcılara, iş yerindeki etik kodların oluşturulması bağlamında yol gösterici olacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde kuramsal çerçeve, etik liderlik ve iş tatmini kavramları tanımlanmış, bu kavramlar arasındaki ilişkiler anlatılarak hipotezler belirtilmiştir. Çalışmanın araştırma bölümünde araştırma yöntemi açıklanarak analizlere yer verilmiştir. Daha sonra bulgular kısmında değişkenler arası ilişkiler aktarılmış ve sonuç kısmında ise araştırma bulguları yazın ışığında tartışılmıştır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Etik Liderlik

“Liderlik” yol veya yön anlamlarını taşıyan ve *Anglo Sakson* geçmişine dayanan bir kavramdır (Gül ve Aykanat, 2012:20). Liderlik ile ilgili yazında birçok farklı tanım bulunmaktadır. Werner (1993) tarafından liderlik, belli zaman ve şartlar içerisinde, bireylerin kendi istekleri yoluyla çalışmalarını sağlayarak organizasyon hedeflerine ulaşmak niyetiyle yol gösteren, bilgi ve tecrübelerini diğer bireylere aktarabilen ve örgütsel tatmini sağlayan etkileme süreci olarak ifade edilmiştir. Burns (1978) ise, liderliği, bireylerin politik, ekonomik ve sosyal güç ve değerleri vasıtasıyla, belirli bir amaca erişmek yoluyla etkisi altında bulunan insanları harekete geçmeye etkili bir şekilde inandırmak olarak tanımlamıştır. Gerçek bir liderin yeni fikirlere açık olması, öğrenme temelli hareket etmesi, empati kurabilmesi, doğruluk ve hakkaniyet kavramlarına önem vermesi liderin adaletli bir sistem kurmasını sağlamaktadır (Kırılmaz, 2010:210).

Etik, hatalı ve doğru kabul edilen kavramları inceleyerek yaşamımızda doğru davranışlar sergileyebilmemiz için nasıl bir yol izlememiz gerektiğine dair sorgulamalarda bulunan felsefenin bir alt dalı olarak tanımlanabilir. Etik yönetim yazınına baktığımızda, ahlak ve etik kavramlarının birbiriyle ilişkili olduğu fakat etik ifadesinin daha sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Sabuncuoğlu, 2011). 1970’li yıllardan sonra *Yönetmel Etik* kavramından bahsedildiği ifade edilmekte ve veri kaynağı olarak yazında yerini almaya başladığı belirtilmektedir (Cooper, 1994).

İlk araştırmaları Brown ve arkadaşları yapmış ve bu çalışmadan ortaya çıkan tanımlama etik liderin, normatif yönlü davranan ve kişiler arası ilişkilerde bu durumu arttırmayı kendisine amaç edinmiş, iki taraflı iletişim ve verimli düşünebilme faktörlerini uygulayabilmesi doğrultusunda olduğu belirtilmektedir (Tuna vd. 2012:145). Etik liderlik hakkında temel nitelikler Tablo 1.1’deki gibi belirtilebilir (Harvey, 2004:15).

Tablo 1.1. Etik Liderlik Temel Nitelikler

Sorumluluk konusunda bireylere görevler vermek
Emsal teşkil etmek
Etik değerler etrafında karar verebilmek
Uyum sağlamak
Eğitim, etik ve ahlak bilinci oluşturmak
Algı dikkati
Değişime ayak uydurabilen
Terfi ve işe almada etik değerlere özen göstermek
İnisiyatif

Etik değer ve dürüstlük bileşenlerine sahip, olgunluğunu ve samimiyetini belli edebilen liderlik tarzı olan etik liderlik (Bennis, 1995) yazınına baktığımızda, fazlaca araştırma konusu olarak ele alınmış fakat sosyal bilimlerde kendisine görece yeni yer bulduğu görülmektedir. Günümüzde bireyleri etkilemek amacıyla, kamu otoritesinin yanında güven ve değer kavramlarına önem veren liderlik tarzına ihtiyaç duyulmaktadır. Liderlik teorileri içerisinde son zamanlarda örgüt yöneticileri için önemli bir unsur olan insan faktörü göz önünde bulundurulursa, organizasyonların etkin ve verimli sürece doğru ilerlemesini sağlayan liderlik türlerinden birisi olduğu ifade edilmektedir (Piccolo vd. 2010:260).

1.2. Etik Liderlik ve İş Tatmini

Sosyal bilimcilerin en çok araştırma konularından birisi olan iş tatmini (Oshagbemi, 1997:390) konusu bireyin, tecrübe ve duygularının, iş ve iş çevresi ile olan yaşamını ifade etmektedir. İş tatmini, çalışma yaşamı boyunca hissettikleri, yaşadıkları ve mevcut elde ettikleri ile istenilen sonuca ulaşamadığında oluşan mutsuzlukların genel çerçevesini oluşturmaktadır (Erdoğan, 1999). Toplumsal bir gereksinim olan iş tatmini, kişileri niteleyici şekilde belirten önemli bir faktöre sahip olmasının yanı sıra örgütsel araştırmalarda da sıklıkla inceleme konusu olmuştur (Chacko, 1983).

İş tatmini, bireyin iş ve çalışma koşullarına göre belirlediği bir tutumdur (Robbins ve Judge, 2017). Çalışma şartlarının veya işten elde edilen mevcut sonuçların, bireysel olarak değerlendirmesidir. İş tatmini, bireyin kurallar sürecinden geçerek gerçekleşen, çalışma koşullarına ilişkin ortaya çıkardığı içsel yapıya sahip tepkilerin sonucudur (Snyder ve Schneider, 1975:320). Herzberg, çalışanlar açısından iş doyumunu yönünden içsel ve dışsal faktörler olduğunu ve memnuniyet faktörü olarak nitelendirilen gelişme, sorumluluk ilerlemesi, kabul görme vb. ikinci grup isteklerin, iş doyumunu konusunda memnuniyeti tanımladığını dile getirdiği belirtilmektedir (Maidani, 1991:442).

Örgütsel açıdan iş tatminin önemi, iş tatmini ile yabancılaşma, verimlilik, işten ayrılma, çatışmalar iş kazaları vb. kavramlarla olan yakın ilişkisine dayanmaktadır. Carroll ve Tosi (1977) tarafından savunulan görüşe göre, iş tatmininin gücünü kimi çalışanlarda işine karşı içten saik oluşturarak, onları artan seviyede verime yönlendirebilir. Yapılan bir araştırmada iş tatmini düşük seviyede olan çalışanlarda sinirsel ve duygusal depresyonların ortaya çıktığını ve iş tatminsizliği ile aralarında anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmektedir (Miner, 1992). Yine

başka bir çalışmada, iş tatmininin azaldığı bir örgütte çalışan sorunları göstergelerinde önemli yükselişler saptanmış bu bağlamda şikâyetlerin, disiplin cezalarının yükseldiği ve işgücü devrinin artışına dikkat çekildiği belirtilmektedir (Kahn, 1973). Anlaşıldığı gibi, iş tatmininin bireysel ve örgütsel önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

Bireylerin, etik liderlik ve etik iklim algılarıyla olumlu yönlü ilişki içerisinde olduğu (Neubert vd. 2009:56), çalışan davranışları üzerinde liderin etik eylemlerinin etkisi bulunduğu ortaya konulmuştur (Schminke vd. 2005:135). Astlarını motive eden, iş tatmini açısından olumlu sonuçlar doğuran etik liderlik (Brown vd. 2005:117), çalışanların örgütsel bağlılıklarını arttırmaktadır (Daft, 2008). Etik liderlik kavramı, aynı zamanda, çalışanlara bireysel ve iş hayatında doğru ve yol gösterici niteliktedir (Brown ve Treviño, 2006:595). Etik liderin, çalışanlara karşı etik davranış sergilemesi, bireylerdeki iş tatmini seviyesini yükseltmektedir. Liderin sözleri ile yaptıkları birbirine uymuyorsa çalışanları lidere karşı güven problemi yaşadığı ve bu durumun iş tatminsizliğine yol açtığı ifade edilmektedir (Koç ve Yazıcıoğlu, 2011:46). İş tatmininin artırılması ve bu durumdan dolayı iş ile ilgili memnuniyet düzeylerini etkilemesi, etik liderliğin önemli etkilerinden birisidir (Rolf vd. 2010:177). Buradan hareketle bu araştırmanın etik liderlik ve iş tatmini ilişkisine ilişkin hipotezi aşağıdaki gibidir:

H₁: Etik liderliğin iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak pozitif bir etkisi vardır.

Etik liderliğin iletişimsel, iklimsel, örgütsel karar vermede etik ve davranışsal etik olmak üzere dört boyuttan oluştuğu belirtilmektedir (Yılmaz, 2005).

İlk olarak, iletişimsel etik, liderin etik olarak görülen değerlerin aktarıldığı (Brown vd. 2005:117), etkileşimin örgüt için önemli olduğunu ve bunun iletişim ile sağlanacağı (Neubert vd. 2009:58) ifade edilmektedir. Örgütteki çalışanlar, etik liderin ılımlı olduğunu ve iletişim konusunda çekinmeden çalışanlar ile irtibat kurabileceği üzerinde durmaktadırlar (Trevino vd. 2003:5). Üst kademe yöneticileri ve çalışanlar arasında etkili ve sağlıklı iletişimin kurulması iletişimsel etiği tanımladığı söylenebilir (Cemaloğlu ve Kılınç, 2012:138). İletişim, vukuf, duyma ve duyurma, tefekkür, bilgi edinebilme ve edinilen bilgiyi ulaştırma sürecidir. Bir organizasyon iletişim problemlerine ihtiyaç duyulan önemi göstermezse, hem yöneten ve çalışan ilişkisi hem de çalışanlar arası ilişkiler zarar görür (Asıkoğlu, 1986). Buradan hareketle bu araştırmanın iletişimsel etik ve iş tatmini arasındaki ilişkiye yönelik hipotezi şu şekildedir:

H_{1a}: Etik liderliğin iletişimsel etik boyutu çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.

İkinci olarak, bir örgütte etik iklim, çalışanların kabul gören ve/veya görmeyen davranışlarına yönelik açıklayıcı olduğu ve onların problemlerinin dikkate alınmasının yanı sıra çözümler üreterek destek verilmesi için önemi vurgulanmaktadır (Barnett ve Schubert, 2002:280). Etik liderlik, örgütte etik iklimin oluşabilmesi için gerekli görülmektedir. Çünkü etik lider, örgüt çalışanları için bir rehber görevi ve yol haritası sayılmaktadır (Neubert vd. 2009:56). Örgütteki yöneticiler çalışanların başarılarını olumlu yönde etkiler (Swick vd.1997).Güven, saygı, karşılıklı olarak yerine getirilecek görevler, çalışanları önemseme örgüt üzerinde bir etki yapar(Hanna, 1998). Buradan hareketle iklimsel boyuta ilişkin önerme:

H_{1b}: Etik liderliğin iklimsel etik boyutu çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.

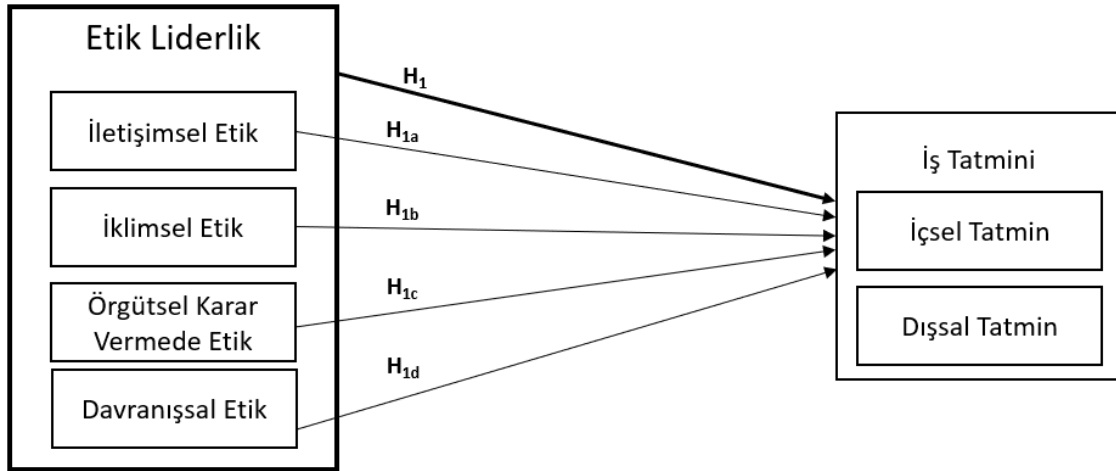
Üçüncü olarak, örgütsel karar vermede etik, sistemin uygulanabilir davranış tarzlarını sunarak birbiriyle ilişkili değerler oluşturması gerekmektedir (Hitt, 1990). Liderin doğru karar verip vermediği konusunda izlendiği ve takip edildiği durumundan dolayı karar verme süresinde liderlerin, etik davranışlar sergilemesi önem taşımaktadır (Brown ve Treviño, 2006:596).

Liderler, karar verme sürecinde etik davranışta bulunmaları, çalışanlar üzerinde olumlu sonuçlar doğuracaktır (Moorhouse, 2002). Liderlerin karar verme davranışında çalışanları üzerinde güven hissiyatını oluşturacak adaletli ve eşitlikçi davranış göstermesi beklenmektedir. Yine alınacak kararların örgüt çalışanlarında iş doyumunu yönünden “etik” olup olmadığı tartışılmalıdır (Çelik, 1999). Buradan hareketle örgütsel karar vermede etikle ilgili çıkarılacak önerme şu şekildedir:

H_{1c}: Etik liderliğin örgütsel karar verme boyutu çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır.

Son olarak davranışsal etik, liderlerin, etik yetenek ve davranışlarıyla çalışanlara ışık tutması gerektiği, çalışanların sahip olduğu veya olabileceği haklar konusunda yardımcılık görevi gördüğü belirtilmektedir (Yılmaz, 2006). Örgütteki yöneticilerin, toplumun değerli gördüğü konulara saygı duyması ve etik davranış göstermeleri gerektiği üzerinde durulmaktadır (Hughes ve Jones, 2010). Liderlerin etik açıdan sergileyecekleri doğruluk, cesaretlendirici vb. davranışları, ilişki yapılarının değerler algıları yönünden etik olacaklarını göstermektedir (Uğurlu, 2009). Liderler davranışlarının kıymetini hesaplayarak harekete geçmeleri icap eder. Davranışların çalışanlar üzerinde bırakacağı tesir, hem etik ilişki hem de iş tatminin biçiminin oluşmasında etkilidir (Kuçuradi, 2006). Buradan hareketle:

H_{1a}: Etik liderliğin davranışsal etik boyutu çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır. Etik liderlik ve iş tatmini ilişkisinin ölçülmesi amaçlanan bu çalışmada, hipotezler çerçevesinde geliştirilen araştırma modeli ve hipotezler Şekil 1 ‘de yer almaktadır.

Şekil 1. Kavramsal Model

2. YÖNTEM

Çalışma için Toros Üniversitesi’nden 08.10.2020 tarihinde *Çalışanlarda Etik Liderlik ve İş Tatmini İlişkisi* konulu araştırma için Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan Etik Kurul Onayı alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evreni, Mersin ili sınırları içerisinde organize sanayi bölgesinde çalışan 298 çalışan meydana getirmektedir. İnceleme konusu araştırmamız için tanımladığımız evrene erişmek vakit ve mali açıdan güç olacağından araştırmamıza katılacak bireyler basit rasgele örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bu kişilerin tüm evreni temsil gücüne sahip olması beklenmektedir. Çalışmamıza katılan çalışanların demografik özelliklerini açıklayan bulgulara bakıldığında katılımcıların %66,1'inin erkek olduğu görülmektedir. Yaşlara göre dağılım incelendiğinde, katılımcıların %16,1'inin 18-24, %59,7'sinin 25-34, %24,2'sinin ise 35 yaş ve üzeri yaş grubunda olduğu ve genel yaş ortalamasının ise 31 olduğu görülmektedir. Medeni durum dağılımına bakıldığında evli ve bekârların oranı birbirine çok yakın. Katılımcıların %22,8'inin üniversite ve yüksek lisans, %11,1'inin yüksekokul, %30,9'unun lise mezunu ve toplamda %30,2'sinin ilkokul ve ortaokul mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların çalıştıkları kurum ve pozisyona ilişkin sonuçlar incelendiğinde, %75,8'lik büyük bir kesimin mavi yaka olduğu, aynı kurumda çalışma süresinin ortalama 3 yıl olduğu ve toplam iş tecrübelerinin ise ortalama 8 yıl olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.2. Araştırmada Veri Toplama Araçları ve Ölçekler

Araştırma probleminin çözümünü sağlayacak olan verilerin toplanması amacıyla hedeflenen kişi sayısına ulaşmada, oluşturduğumuz soru formu kullanılarak yüz yüze görüşmeler vasıtasıyla yapılmıştır. Anket metodu olarak yüz yüze tercih edilmesinin sebebi görüşmecilerin soruları yanıtlarken karşı karşıya gelinecek sorunları minimum düzeye indirmektedir. Yöneticilerin etik liderliğin çalışanlar üzerindeki iş tatmini yönünden etkilerini ortaya koymaya yönelik olarak anket şeklinde bir soru formunun ilk bölümünde Yılmaz (2006) tarafından yöneticilerin etik liderlik düzeylerini belirlemek için geliştirilen Etik Liderlik Ölçeği (ELÖ) çerçevesinde iklimsel etik, davranışsal etik, iletişimsel etik, karar vermede etik alt boyutlarından oluşan etik liderlik ölçeğinden faydalanılmıştır (Uğurlu, 2009). Katılımcılardan, ölçeklerde yer alan yargı cümlelerine hangi oranla katıldıklarını 5'li Likert tipi ölçek üzerinde, 1 "Kesinlikle Katılmıyorum" ile 5 "Kesinlikle Katılıyorum" arasında farklılaşan bir sıklık aralığında işaretlemeleri talep edilmiştir. İş tatmininde ise, Dawis ve arkadaşları tarafından geliştirilen Deniz ve Güliz tarafından Türkçeye çevrilen "Minnesota İş Doyum Ölçeği (Short Form Minnesota Satisfaction Questionnaire) iş doyum düzeyini belirlemek amacıyla geliştirilen içsel ve dışsal doyum faktörlerini ortaya çıkarıcı özelliklere sahip ölçekten faydalanılmıştır (Baycan, 1985). Minnesota İş Doyum 1-5 arasında puanlanan beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçek puanlamasında, Hiç memnun değilim; 1 puan, Memnun değilim; 2 puan, Kararsızım; 3 puan, Memnunum; 4 puan, Çok memnunum; 5 puan olarak değerlendirilmektedir. Anketin ikinci bölümünde ise ankete katılanların demografik özelliklerini ve çalıştıkları kuruluştaki pozisyon, kıdem gibi özellikleri tanımlamaya yönelik sorular bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda ölçek maddelerine ilişkin açıklayıcı istatistikler yer almaktadır.

2.3. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada toplanan veriler, doğru veri girişi ve eksik veri kontrolü tamamlandıktan sonra SPSS (Statistical Package for Social Sciences) versiyon 23.0

programında veri seti oluşturulmuştur ve bu programda istatistiksel analizler uygulanmıştır. Ölçeklere ait ifadeler, ölçekler oluşturulurken faydalanılan referanslar ve toplanan verilere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2.1’de gösterilmektedir. Çalışmada bulgu ve yorumlar kısmına geçmeden önce, kullanılan ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliğini test etmek amacıyla Güvenilirlik Analizleri ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri ölçek bazında uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizleri AMOS (Analysis of Moment Structures) versiyon 16 programında uygulanmıştır.

Tablo 2.1. Değişkenler, Ölçek Maddeleri ve Tanımlayıcı İstatistikler

		n=298	
Değişkenler	Ölçek Maddeleri	Ortalama	Standart Sapma
Etik liderlik	Kendi kendini değerlendirebilir.	3,70	1,14
Davranışsal Etik	Doğru sözlüdür.	3,78	1,01
	Dürüst davranır.	3,80	1,05
	Olaylar karşısında cesaretli davranır.	3,79	1,05
	Tüm koşullarda gerçeği söyler.	3,64	1,11
	İfadeleri gerçeğe yakındır.	3,71	1,03
	Faaliyetleri gerçeklik ilkesine göre yapar.	3,80	1,06
	Bireysel hakları korur.	3,78	1,11
	İçinde bulunduğu toplumun değerlerine saygı gösterir.	3,83	1,03
Etik liderlik	Çalışanları teşvik eder	3,67	1,21
İklimsel Etik	Kendi düşüncelerini, sevgiyi temel alan yaklaşımla yaymaya çalışır.	3,57	1,16
	Geleceğe dönük somut hedefler koyar.	3,62	1,15
	Kendi işlerini sorumluluk duygusu içerisinde yapar.	4,00	0,99
	Çalışanların yaratıcılığının ortaya çıkması için, uygun ortam hazırlar.	3,66	1,12
	Öğrenme konusunda isteklidir.	3,97	0,96
	Çalışanların farklı düşünebileceğini kabul eder.	3,63	1,16
	Çalışanların başarısını, adaletli bir şekilde ödüllendirir.	3,47	1,17
	İşyeri kurallarını doğru bir şekilde oluşturur.	3,62	1,16
Tartışmalar için özgür ortamlar yaratır.	3,56	1,05	
Mesleki etkinliğini artırmaya yönelik caba içerisinde.	3,81	0,99	
Etik liderlik	Hatalarını kabul eder.	3,46	1,19
İletişimsel Etik	Bencil davranışlar sergilemez.	3,69	1,07
	Çalışanlara adaletli davranır.	3,52	1,18
	Tartışmalara yapıcı ve anlayışlı katılır.	3,73	1,07
	Sabırlıdır.	3,73	1,15
	Alçak gönüllüdür.	3,54	1,12
	İnsanlara eşit davranır.	3,43	1,22
	Tüm çalışanlara sevgiyle davranır.	3,57	1,08
	Çalışanlara şefkatle yaklaşır.	3,60	1,07
Etrafındaki insanlara saygı gösterir.	3,86	1,02	
Çalışanlar arasında arabozucu değildir.	3,91	1,03	

	Merhametlidir.	3,79	1,07
	Çalışanlara içten davranır.	3,79	1,04
	Çalışanları, sahip oldukları kişisel özelliklerinden dolayı yargılamaz.	3,81	1,13
	Yapılan hizmetlerden dolayı insanlara minnet duygusu besler.	3,54	1,15
Etik liderlik	Çözümler üretmede sistemli yaklaşıp.	3,84	1,07
Karar Vermede Etik	Politik konularda kazanç sağlamaya yönelik çalışmalarda bulunmaz.	3,64	1,18
	Dini konularda fayda amaçlı faaliyetlerde bulunmaz.	3,58	1,24
	Ekonomik alanda kişisel kazanç sağlayıcı faaliyetlerde davranmaz.	3,63	1,15
	Mesleki sorumluluklarını dürüstlük duygusu içerisinde yapar.	3,87	1,01
	İşyerinde ortak alınan kararları, etkili biçimde uygular.	3,68	1,16
	İşyerinde yapılan işlerde ölçüyü belirler.	3,80	1,05
	Kötü sayılabilecek alışkanlıklara sahip değildir.	3,86	0,95
	Davranışlarının sınırlarını bilir.	3,73	1,11
Tatmin Ölçeği	Beni her zaman meşgul etmesi bakımından	3,51	1,06
İçsel Doyum	Bağımsız çalışma imkânının olması bakımından	3,59	0,99
	Ara sıra değişik şeyler yapabilme imkânı bakımından	3,63	1,02
	Toplumda "saygın bir kişi" olma şansını bana vermesi bakımından	3,69	1,01
	Vicdani bir sorumluluk taşıma şansını bana vermesi yönünden	3,76	1,00
	Bana garantili bir gelecek sağlaması yönünden	3,65	0,97
	Başkaları için bir şeyler yapabildiğimi hissetmem yönünden	3,80	0,91
	Kişileri yönlendirmek için fırsat vermesi yönünden	3,71	1,03
	Kendi yeteneklerimle bir şeyler yapabilme şansını vermesi yönünden	3,79	1,03
	Kendi fikir-kanaatlerimi rahatça kullanma imkânı vermesi yönünden	3,56	1,05
	Çalışma şartları yönünden	3,50	1,05
	Mesleğimi yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme imkânı vermesi açısından	3,80	0,98
Tatmin Ölçeği	Yöneticinin emrindeki kişileri iyi yönetmesi bakımından	3,55	1,04
Dışsal Doyum	Yöneticinin karar verme yeteneği bakımından	3,68	0,99
	İşimle ilgili alınan kararların uygulamaya konması yönünden	3,64	1,01
	Yaptığım iş karşılığında aldığım ücret yönünden	3,26	1,22
	Terfi imkânının olması yönünden	3,44	1,14
	Çalışma arkadaşlarının birbirleriyle anlaşmaları yönünden	3,59	1,01
	Yaptığım iş karşılığında takdir edilmem yönünden	3,64	1,07
	Yaptığım iş karşılığında duyduğum başarı hissi yönünden	3,79	0,97

Araştırmada, hipotezler test edilmeden önce, ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri ölçek maddelerinin faktör yükleri ve güvenilirlik değerleri ayrıntılı olarak tablo 2.2’te yer almaktadır.

Tablo 2.2. Ölçüm Modeline İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Güvenirlik ve Geçerlilik Analizi Sonuçları

Değişkenler	Ölçek Maddeleri	CR	α	CR	AVE
Etik liderlik	EL5	0,642			
Davranışsal Etik	EL14	0,768			
	EL15	0,722			
	EL16	0,612			
	EL24	0,775	0,900	0,899	0,50
	EL25	0,774			
	EL26	0,728			
	EL28	0,62			
	EL29	0,693			
Etik liderlik	EL1	0,627			
İklimsel Etik	EL2	0,745			
	EL3	0,696			
	EL4	0,578			
	EL8	0,674			
	EL10	0,549	0,889	0,899	0,422
	EL12	0,629			
	EL18	0,666			
	EL20	0,685			
	EL33	0,594			
	EL36	0,676			
Etik liderlik	EL6	0,629			
İletişimsel Etik	EL7	0,632			
	EL9	0,711			
	EL13	0,751			
	EL17	0,597			
	EL19	0,685			
	EL21	0,781			
	EL22	0,76	0,938	0,938	0,506
	EL23	0,717			
	EL27	0,717			
	EL39	0,683			
	EL40	0,706			
	EL41	0,801			
	EL42	0,761			
	EL43	0,701			
Etik liderlik	EL11	0,657			
Karar vermede Etik	EL30	0,606	0,863	0,866	0,428
	EL31	0,352			
	EL32	0,526			

	EL34	0,742			
	EL35	0,761			
	EL37	0,756			
	EL38	0,626			
	EL44	0,749			
Tatmin Ölçeği	İŞ1	0,509			
İçsel Doyum	İŞ2	0,616			
	İŞ3	0,565			
	İŞ4	0,624			
	İŞ7	0,629			
	İŞ8	0,683	0,902	0,898	0,426
	İŞ9	0,703			
	İŞ10	0,682			
	İŞ11	0,718			
	İŞ15	0,702			
	İŞ16	0,696			
	İŞ20	0,675			
Tatmin Ölçeği	İŞ5	0,707			
Dışsal Doyum	İŞ6	0,633			
	İŞ12	0,733			
	İŞ13	0,616	0,861	0,859	0,435
	İŞ14	0,632			
	İŞ17	0,555			
	İŞ18	0,728			
	İŞ19	0,651			

Araştırmada kullanılan ölçekler, ilk olarak bütün maddeler tek bir faktöre yüklenmiş, ikinci modelde ise bütün faktörlere ayrılmıştır. 44 maddelik etik liderlik ölçeğine baktığımız zaman bütün maddeler tek bir faktöre yüklendiğinde $c_{min}/df= 3,971$ olarak, $GFI= ,58$ olarak, $TLI= ,70$ olarak ve $CFI= ,73$ olarak ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada bütün maddeler kendi faktörüne yüklendiğinde ise $c_{min}/df= 3,074$ olarak, $GFI= ,70$ olarak, $TLI= ,78$ olarak ve $CFI= ,80$ olarak ortaya çıkmıştır. Bu bulgulara bakıldığında verilerin dört faktörlü yapıyı desteklediği görülmektedir. İkinci olarak 20 maddelik ve iki boyutlu iş tatmini ölçeğinin geçerliliği test edilmiştir. Yine ilk aşamada bütün maddeler tek bir faktöre yüklenmiş ikinci aşamada ise iki faktörlü model test edilmiştir. İş tatmini ölçeğine baktığımız zaman bütün maddeler tek bir faktöre yüklendiğinde $c_{min}/df= 3,187$ olarak, $GFI= ,85$ olarak, $TLI= ,86$ olarak ve $CFI= ,89$ olarak ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada bütün maddeler kendi faktörüne yüklendiğinde ise $c_{min}/df= 3,275$ $GFI= ,86$ $TLI= ,86$ ve $CFI= ,89$ olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuç bize verilerin iki faktörlü yapıyı desteklediğini ve ölçeğin bu bağlamda geçerli olduğunu göstermektedir.

3. Bulgular

Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, hem etik liderlik ölçeği alt boyutları hem de iş tatmini ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiler, yazın taramasına paralel şekilde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır ($p < 0,05$).

Tablo3.1. Açıklayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3	4	5	6
Davranışsal Etik	3,76	0,795	1					
İklimsel Etik	3,69	0,761	,819**	1				
İletişimsel Etik	3,66	0,811	,874**	,872**	1			
Karar Vermede Etik	3,74	0,765	,796**	,822**	,848**	1		
İçsel Doyum	3,67	0,701	,572**	,589**	,618**	,583**	1	
Dışsal Doyum	3,57	0,755	,594**	,620**	,610**	,593**	,830**	1

**Korelasyon, 01 seviyesinde önemli

Tablo 3.2’de yer alan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında etik liderlik ölçeğinin iş tatmini üzerinde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Regresyon katsayısı p değeri $< 0,05$ olduğu için çalışma hipotezlerinden “*H₁: Etik liderliğin iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak pozitif bir etkisi vardır.*” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3.2. Etik Liderlik Ölçeğinin İş Tatminine Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	B	T	P	Tolerans	VIF
Sabit	1,328	0,153		8,656	0,000		
Etik Liderlik	0,621	0,041	0,665	15,300	0,000	1,000	1,000

R=0,665; R²=0,442; Durbin Watson=1,717; F_(1,296)=234,078; p<0,000

Bağımlı Değişken: İş Tatmini

Tablo 3.3’te yer alan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında davranışsal etik ve iletişimsel etik alt boyutlarının iş tatmini üzerinde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Regresyon katsayısı p değeri $< 0,05$ olduğu için çalışma hipotezlerinden “*H_{1a}: Etik liderliğin iletişimsel etik boyutu çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır*” ve “*H_{1d}: Etik liderliğin davranışsal etik boyutu çalışanların iş tatmini üzerinde pozitif etkisi vardır*” hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 3.3. Etik Liderlik Alt Boyutlarının İş Tatminine Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	β	T	P	Tolerans	VIF
Sabit	1,317	0,160		8,250	0,000		
İklimsel Etik	0,094	0,081	0,108	1,153	0,250	0,218	4,591
Davranışsal Etik	0,188	0,087	0,207	2,168	0,031	0,208	4,807
İletişimsel Etik	0,195	0,098	0,229	1,987	0,048	0,144	6,958
Karar Vermede Etik	0,147	0,080	0,163	1,851	0,065	0,246	4,059

R=0,665; R²=0,442; Durbin Watson=1,715; F_(4,293)=58,089; p<0,000

Bağımlı Değişken: İş Tatmini

Etik liderlik alt boyutlarının içsel ve dışsal tatmin alt boyutları etkisi konusunda ise, tablo 3.4'te yer alan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında *iletışimsel etik alt boyutunun, içsel doyuma yönelik pozitif bir etkisinin olduğu* görülmektedir.

Tablo 3.4. Etik Liderlik Boyutlarının İçsel Doyuma Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	β	T	P	Tolerans	VIF
Sabit	1,470	0,168		8,762	0,000		
İklimsel Etik	0,058	0,085	0,065	0,675	0,500	0,218	4,591
Davranışsal Etik	0,131	0,091	0,142	1,434	0,153	0,208	4,807
İletişimsel Etik	0,262	0,103	0,304	2,544	0,011	0,144	6,958
Karar Vermede Etik	0,143	0,084	0,156	1,715	0,087	0,246	4,059

R=0,632; R²=0,400; Durbin Watson=1,781; F_(4,293)=48,826; p<0,000

Bağımlı Değişken: İçsel Doyum

Dışsal tatmin alt boyutunda ise, tablo 3.5'te yer alan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında *davranışsal etik alt boyutunun, dışsal doyuma yönelik pozitif bir etkisinin olduğu* görülmektedir.

Tablo 3.5. Etik Liderlik Boyutlarının Dışsal Doyuma Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	β	T	P	Tolerans	VIF
Sabit	1,088	0,178		6,116	0,000		
İklimsel Etik	0,148	0,091	0,156	1,632	0,104	0,218	4,591
Davranışsal Etik	0,275	0,097	0,277	2,836	0,005	0,208	4,807

İletişimsel Etik	0,094	0,109	0,101	0,860	0,391	0,144	6,958
Karar Vermede Etik	0,153	0,089	0,155	1,727	0,085	0,246	4,059

R=0,647; R²=0,418; Durbin Watson=1,652; F_(4,293)=52,625; p<0,000

Bağımlı Değişken: Dışsal Doyum

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada etik liderlik ile iş tatmini arasındaki ilişkinin kuramsal boyutları ortaya konulmuş çalışanlar üzerinden incelenmiştir. Araştırmada ilk olarak 'İletişimsel Etik', 'İklimsel Etik', 'Karar Vermede Etik' ve 'Davranışsal Etik' hem kendi aralarında hem genel iş tatminin hem de alt boyutlarını oluşturan 'İçsel Tatmin' ve 'Dışsal Tatmin' ile etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Buna ek olarak, regresyon analizi kısmında içsel doyum ve dışsal doyum için de ayrı ayrı sonuçları incelenmiştir.

Araştırma verilerinden elde edilen, etik liderlik ile iş tatmini arasındaki ilişki incelendiğinde, hem etik liderlik ölçeği alt boyutları hem de iş tatmini ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiler, yazın taramasına paralel şekilde, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır (p<0,05). Bir başka deyişle, etik liderlik alt boyutlarından herhangi birinin eğilimi yükseldikçe iş tatmini de aynı şekilde yükselecektir.

Etik liderlik alt boyutlarını ele aldığımızda ise, iletişimsel etik alt boyutunun, içsel doyuma yönelik bir etkisinin olduğu görülmektedir. Benzer şekilde davranışsal etik alt boyutunun, dışsal doyuma yönelik bir etkisinin olduğu görülmektedir. Davranışsal etik alt boyutu ve dışsal doyum arasında ilişkinin olması, yöneticilerin söz ve eylemleriyle çalışanlara eşit ve adil davranışlar sergilediklerini göstermektedir. Etik liderlik alt boyutlarının genel iş tatmini üzerindeki etkileri incelendiğinde ise, davranışsal etik ve iletişimsel etik alt boyutlarının iş tatmini üzerinde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırmada kullanılan ölçekler genel olarak çalışanların iş tatmini düzeyini ve yöneticilerinin etik liderlik davranışlarını olumlu ve anlamlı bir şekilde açıklamaktadır.

Buradan hareketle elde edilen bulgular alt değişkenler açısından incelendiğinde, örgüt içerisinde iletişim sorunlarına ihtiyaç duyulan önemin verilmesi çalışan ve yöneten ilişkisini olumlu etkileyeceği yönünde olacaktır (Aşıkoğlu, 1986:4). Bir başka ifadeyle, çalışan ve yöneten arasındaki bilgi değiş tokuşunun gerçekleşmesi iletişimin etik yönüne bağlıdır. (Dökmen, 2003). Yazında etik liderliğin kültürel farklılığa olan etkisinin incelendiği bir çalışmada iyi bir iletişim ortamının oluşturulmasında yöneticilerin etik davranışlarının olumlu etkisinin olduğu araştırmamız kapsamında paralellik göstermektedir (Davis, 2004). Yine yöneticilerin örgüt ikliminde çalışanlarına karşı etik standartlar oluşturması iş tatminini olumlu yönde etkileyecektir. Yöneticinin etik açıdan olumlu örgüt iklimi içerisinde karar verme yönünden çalışanlar üzerinde güven hissini verecek davranışlar göstermesi çalışanların iş tatmini seviyesini pozitif şekilde artıracaktır (Çelik, 1999:91). Yöneticiler tarafından alınan kararların adil olması, çalışanların örgütün her alanında bu durumu sorguladıkları ve değerlendirdikleri ifade edilmektedir (Poole, 2007:741).

Diğer taraftan bireylerin kendilerine göre bir değer yapıları olduğu gibi ilişkide buldukları diğer bireylerinde bir değer yapıları bulunmaktadır. Yöneticilerin etik davranışlarının değerini bilerek hareket etmeleri çalışanlar üzerinde etik ilişki biçiminin şekillenmesinde etkili olacaktır (Kuçuradi, Etik, 2006). Yapılan bir araştırmada, çalışanların yöneticiler tarafından gösterilen etik davranışların derecesine karşı duyarlı oldukları sonucuna varmışlardır (Irak, 2004:33). Bu çalışmada etik liderlik ve iş tatmini arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Araştırmanın temel kuramsal katkısı Mersin gibi özellikle toplulukçu ve paternalist kültürün ve kayırmacılığın baskın olduğu bir bağlamda yapılması yönünden anlamlıdır. Bu konuda görel olarak güncel bir çalışma, Mersin'in, Orta-Anadolu ve Doğu-Anadolu'dan daha az toplulukçu olmakla birlikte, İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya gibi şehirlerden daha toplulukçu olduğunu göstermektedir (Marcus ve diğerleri, 2019).

Uygulamaya yönelik katkısı yönünde ise, örgütlerdeki etik yöneticiliğin çok önemli bir iş tutumu olan iş tatminini arttırmakta ne ölçüde önemli bir özellik olduğuna dikkat çekerek, etik kodların ve yönetici gelişimi programlarının hazırlanmasında insan kaynakları yönetimi uygulayıcılarına yol göstermektedir. Yazında; liderlik, çalışanlarla iletişim kurma ve onları harekete geçirme bağlamında yöneticinin kullandığı yöntemi sunduğu belirtilmektedir (Smadov, 2006). Yani yöneticinin liderlik özellikleri örgütsel bağlamda çalışanların iş tatmini etkilemektedir. Yazında yer alan araştırmalarda etik liderlik davranışının iş doyumunu etkilediği açıkça belirtilmektedir. Çalışanların davranışlarının yönlendirilmesi açısından yöneticilerin liderlik davranışları büyük önem taşımaktadır (Eroğlu, 1998). Yine yöneticinin çalışana karşı davranışı iş tatmini ile yakından ilişkili olduğu, çalışanlara değer verilmesi ve çalışan ile olumlu ilişkiler iş tatminin oluşmasına sebep olmaktadır (Bölüktepe, 1993). Bu itibarla yöneticilerde etik liderlik davranışı ile iş doyumunu arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin bulunduğu anlaşılmıştır. Yöneticilerin, çalışanların performanslarını yükseltmek ve onları geliştirmek için etik liderlik davranışı göstermesi, aynı zamanda uygulama yönünden her fırsatta bu davranışı sergilemeleri gerektiğinin bilincinde olmalıdırlar. Yöneticilerin etik davranış açısından; iletişimsel, iklimsel, karar verme ve davranışsal etik boyutlarında gösterdikleri tavırların daha üst seviyede göstermeleri için çaba harcanmalıdır. Örgütsel ve mesleki yönden yöneticiler için etik ilkeler geliştirilmeli ve bu ilkeleri benimsemeleri için çağdaş anlayışlar dikkate alınarak eğitim programları düzenlenmelidir. Kurumsal ve sosyal sorumluluk açısından yöneticiler sahip oldukları liderlik rollerini yerine getirerek çalışanların iş doyumlarını olumlu ve anlamlı şekilde etkilemelidirler.

Bu araştırmanın temel kısıtı olarak, görel olarak dar örnekleme söylenebilmektedir. İleriki çalışmalarda araştırma değişkenleri başka sektörlerde analiz edilebilir, sektörler arası karşılaştırma yapılabilir ya da özellikle İstanbul veya İzmir gibi bireyci değerlerin daha ön plana çıktığı iller ile kıyaslamalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aşıkoğlu, M. (1986). İşgören Yönetiminde İletişim ve Şişe Cam Endüstrisinde Bir Uygulama Örneği. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aycan, Z. (2001). Human Resource Management in Turkey-Current Issues and Future Challenges. *International Journal of Manpower*.
- Aycan, Z. (2006). *Paternalism*. Indigenous and Cultural Psychology. Springer, Boston, MA, 445-466.
- Barnett, T., ve Schubert, E. (2002). Perceptions of the Thical Work Climate and Covenanta Relationships. *Journal of Business Ethics* , 279- 290.
- Baycan, A. (1985), “An Analysis of The Several Aspects of Job Satisfaction Between Different Occupational Groups”. Boğaziçi Üniversitesi Sbe Doktora Tezi, İstanbul.
- Belker, L. (1999). *Yöneticiliğe İlk Adım*. İstanbul: İnkilap Kitapevi.
- Bennis, W. (1995). *Lider Olmanın Temel İlkeleri Stratejik Yönetim ve Liderlik*. (Çev. M. Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bıyık, Y., Şimşek, T., ve Pelin, E. (2017). Etik Liderliğin Çalışanların İş Performansı ve İş Tatminine Etkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi* , 59-70.
- Bölüktepe, F. (1993). *Kamu Örgütlerinde İş Tatmini (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Brown, E. M., ve Treviño, K. L. (2006). Ethical leadership: A Review and Future Directions. *The Leadership Quarterly* (17), 595-616.
- Brown, M. E., Treviño, L. K., ve Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* (97), 117-134.
- Brown, M., ve Treviño, L. (2006). Ethical Leadership: A Review and Future Directions. *Leadership Quarterly* (17), 595-616.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*, NY, Harper & Row, Publishers.
- Büte, M. (2011). Algılanan Örgüt İkliminin Etik Olmayan Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (2), 103-122.
- Büte, M. (2011). Etik İklim, Örgütsel Güven ve Bireysel Performans Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 171-192.

- Carrol, S. J., ve Tosi, H. L. (1977). *Organizational Behavior*, Chicago, St.Clair press .
- Cemaloğlu, N., ve Kılınç, A. (2012). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Güven ve Yıldırma Arasındaki İlişki. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 137-151.
- Chacko, T. I. (1983). Job and Life Satisfactions: A Causal Analysis of Their Relationships. *Academy of Management Journal* .
- Chemers, M. (1997). *An Integrative Theory of Leadership*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Cooper, T. L. (1994). *The Emergence of Administrative Ethics*. Handbook of -Administrative Ethics, New York: Marcel Dekker.
- Çatır, O. (2019). Örgütsel Etik Değerler ve Etik Davranışın, Örgütsel Bağlılığa ve İş Tatminine Etkisi: Otel İşletmeleri Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10 (1), 60-72.
- Çelik, V. (1999). *Eğitimsel Liderlik*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Daft, R. L. (2008). *Organization Theory and Design*.
- Davis, D. (2004). A Correlative Study of African-American Adolescent Identity Development and Levels of Cultural Mistrust: Implications for Ethical Education Leadership”, A Dissertation Submitted to The Graduate College of Bowling Green State University in Partial Fulfillmen.
- DeConinck, J. B. (2015). Outcomes of Ethical Leadership Among Salespeople. *Journal of Business Research* (68), 1086-1093.
- DeConinck, J., ve Stilwell, D. (2004). Incorporating Organizational Justice, Role States, Pay Satisfaction and Supervisor Satisfaction in a Model of Turnover Intentions. *Journal of Business Research* (57), 225-231.
- Dedeoğlu, B. B., Çelik, S., İnanır, A., ve Altay, H. (2016). Etik Liderlik, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişkide: Cinsiyet ve Çalışma Süresinin Farklılaştırıcı (Moderate) Rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (4), 45-70.
- Dökmen, U. (2003). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Elçi, M. (2017). Kamu Çalışanlarının Etik İklim Algılarının Örgütsel Sinizm Tutumları Üzerindeki Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8 (1), 118-137.

- Erdinç, T. (1999.). 'Hukuk Devletinde , Siyasette ve Yönetimde Etik'. *Yeni Türkiye Dergisi* (26), 425.
- Erdoğan, İ. (1999). *İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış*. İstanbul.
- Eroğlu, F. (1998). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Beta.
- Gül, H., ve Aykanat, Z. (2012). Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 17-36.
- Hanna, J. (1998). School Climate: Changing Fear to Fun. *Contemporary Education*, 69, 2 .
- Harvey, E. (2004). Leadership and Ethics. *Executive Excellence* , 13-25.
- Hitt, W. (1990). Ethics and Leadership. *America: Putting Theory Into* .
- Hughes, C., ve Jones, D. (2010). A Relationship Among Public School Leadership, Ethics, and Student Achievement. *Innational Forum of Educational Administration & Supervision Journal*, 27 (2), 50-73.
- Irak, D. (2004). Örgütsel Adalet: Ortaya Çıkışı, Kuramsal Yaklaşımlar ve Bugünkü Durumu. *Türkiye Psikologlar Derneği, Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13), 25-43.
- Işık, A. N. (2020). Ethical Leadership and School Effectiveness: The Mediating Roles Of Affective Commitment and Job Satisfaction. *International Journal of Educational Leadership and Management*, 8 (1), 62-87.
- Kahn, R. L. (1973). The Work Module:A Tonic for Lunchpail Lassitude. *Psychology Today*, 27 (5).
- Kırmaz, B. (2010). Bilgi Çağı Lideri. *Ankara Barosu Dergisi*, 68(3), 207-222.
- Koç, H., ve Yazıcıoğlu, İ. (2011). Yöneticiye Duyulan Güven ile İş Tatmini Arasındaki İlişki: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* , 46-57.
- Koçel, T. (2005). *İşletme Yöneticiliği* (Onuncu Baskı b.). İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Köksal, K., Gürsoy, A., ve Topcu, M. K. (2018). Etik Olmayan Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Belirleyicileri: Etkileşim Adaleti, Yöneticiye Duyulan Güven ve Sosyal Bağların Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* , 215-228.
- Kuçuradi, İ. (2006). *Etik*. Ankara: Meteksan.
- Madenoglu, C., Uysal, Ş., Sarier, Y., ve Banoğlu, K. (2014). Okul Müdürlerinin Etik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin İş Doyumlarının Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 20 (1), 47-69.

- Maidani, A. E. (1991). Comparative Study of Herzberg's Two-Factor Theory of Job Satisfaction among Public and Private Sectors. *Public Personnel Management* , 441-448.
- Marcus, J., Kahraman, F., Su, S., ve Fritzsche, B. (2019). Capturing intranational cultural variation in international business research: Microsocietal differences in collectivism across Turkey. *Journal of World Business*, 54(6).
- Meydan, C. H., Köksal, K., ve Uğurlu Kara, A. (2016). Örgüt İçinde Sessizlik: Örgütsel Etik Değerlerin Etkisi ve Adalet Algısının Aracılık Rolü. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 143-159.
- Miner, J. B. (1992). *Industrial-Organizational Psychology*. McGraw-Hill Inc.,Singapore.
- Moorhouse, J. (2002). Desired Characteristics of Ethical Leaders in Business, Educational, Political and Religious Organizations from East Tennessee: A Delphi Investigation. *PhD Thesis, East Tennessee State University, School of Graduate Studies, Department of Educational Leadership and Policy Analysis, Tennessee*.
- Neubert, M., Carlson, D., Kacmar, K., Roberts, J., ve Chonko, L. (2009). “The Virtuous Influence of Ethical Leadership Behavior: Evidence from the Field”. *Journal of Business Ethics* , 56-90.
- Oshagbemi, T. (1997). “The Influence of Rank on The Job Satisfaction of Organizational Members”. *Journal of Managerial Psychology* , 389-400.
- Pfeffer, J., ve Langton, N. (1993). The Effect of Wage Dispersion on Satisfaction, Productivity and Working Collaboratively:Evidence Form College and University Faculty. *Administrative Science Quaterly* (38), 382-407.
- Piccolo, R., Greenbaum, R., Denhartog, D., ve Folger, R. (2010). “The Relationship Between Ethical Leadership and Core Job Characteristics”. *Journal of Organizational Behavior* , 259-278.
- Poole, W. L. (2007). Organizational Justice As a Framework for Understanding Union - Management Relations in Education. *Canadian Journal of Education*, 30(3), 725-748.
- Qing, M., Asif, M., Hussain, A., ve Jameel, A. (2019). Exploring The İmpact of Ethical Leadership on Job Satisfaction and Organizational Commitment in Public Sector Organizations: The Mediating Role of Psychological Empowerment. *Review of Managerial Science* .
- Ren, S., ve Chadee, D. (2017). Ethical Leadership, Self-Efficacy and Job Satisfaction in China: The Moderating Role of Guanxi. *Personnel review*, 46 (2), 371-388.
- Robbins, S. P., ve Judge, T. A. (2017). *Organizational Behavior*. Nobel.

- Rolf, v. D., Davis, A., Fay, D., ve Markovits, Y. (2010). The Link Between Job Satisfaction and Organizational Commitment: Differences between Public and Private Sector Employees. *International Public Management Journal* (13, No. 2), 177-196.
- Sabuncuoğlu, Z. (2011). *İşletme Etiği*. İstanbul: Beta Basım.
- Schminke, M., Ambrose, M., ve Neubaum, D. (2005). “The Effect of Leader Moral Development on Ethical Climate and Employee Attitudes”. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* (97), 135–151.
- Shafique, I., Kalyar, M. N., ve Ahmad, B. (2018). The Nexus of Ethical Leadership, Job Performance, and Turnover İntention: The Mediating Role of Job Satisfaction. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 16 (1), 71-87.
- Smadov, S. (2006). İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık: Özel Sektörde Bir Uygulama (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Snyder, R., ve Schneider, B. (1975). “Some Relationships Between Job Satisfaction and Organizational Climate”. *Journal Of Applied Psychology* , 318-328.
- Sökmen, A., ve Ekmekçiöğlü, E. B. (2013). Yönetici Etik Davranışlarının Sınır Birim Çalışanlarının Motivasyon ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Adana’da Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), 87-104.
- Swick, K., Grafwallner, R., Cockey, M., Roach, J., Davidson, S., Mayor, M., et al. (1997). On Board Early: Building Strong Family-School Relations. *Early Childhood Education Journal*, 24, 4 .
- Thiroux, J. (1998). *Ethics Theory and Practise*. New Jersey: R.R. Donneley& Sons Company.
- Toplu, D. B. (1998). Kamu Kurum Arşivlerinde Çalışan Personelin İş Tatmini. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* , 32.
- Trevino, L. K., Brown, M., ve Hartman, L. P. (2003). A Qualitative Investigation of Executive Ethical Leadership: Perceptions from Inside and Outside the Executive Suite. *Human Relations* , 5-37.
- Tuna, M., Yeşiltaş, M., ve Bircan, H. (2012). Etik Liderlik Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması: Antalya Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 144-155.
- Ugboro, I., ve Obeng, K. (2000). “Top Management Leadership, Employee Empowerment, Job Satisfaction, And Customer Satisfaction In Total Quality Management Organizations: An Empirical Study”. *Journal Of Quality Management* , 247-272.

- Uğurlu, C. T. (2009). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Yöneticilerinin Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet Davranışlarının Etkisi. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Wang, Y.-D., ve Conna, Y. (2016). How Appealing are Monetary Rewards in the Workplace? A Study of Ethical Leadership, Love of Money, Happiness, and Turnover Intention”, *Social Indicators Research. An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement* (129), 1277–1290.
- Werner, İ. (1993). *Liderlik ve Yönetim*. Rota Yayınları .
- Yeksan, Ö. (2020). Yükseköğretimde Çalışanların Etik Liderlik Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12 (1), 37-60.
- Yılmaz, E. (2005). Etik Liderlik Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Denizli XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi* , 808-814.
- Yılmaz, E. (2006). Okullardaki Örgütsel Güven Düzeyinin Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Özellikleri ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya .

İÇSEL BÜYÜME MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’DE TEKNOLOJİK GELİŞMENİN NÜFUS ÜZERİNE ETKİSİ (ROMERIAN BAKIŞ AÇISI)

Bilal ÖZDEN

Doktora Öğrencisi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

bilalozdenbu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8493-1715

Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

c.yenalkesbic@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8894-6439

Öz

Bu çalışmada içsel büyüme modelleri çerçevesinde Türkiye’de teknolojik gelişme ve nüfus arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışma Zaman Serileri Analizi kapsamında Vektör Otoregresif Model (VAR) ile oluşturulmuştur. 1990-2019 yılları arası oluşturan bu modele göre teknolojik gelişmenin nüfus üzerine etkisi test edilip araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında bağımlı değişken olarak nüfus artışı, bağımsız değişkenler ise okullaşma oranı, bebek ölüm oranı, kişi başına GSMH ve AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payı olmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; Türkiye’de teknolojik gelişim ile nüfus arasında pozitif bir ilişki vardır. Özellikle ve AR-GE harcamalarının artması ve bebek ölüm oranlarının azalması nüfus artışı üzerine olumlu yansıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Teknoloji, Vektör Otoregresif Model (VAR)

Jel Kodu: C01, 030, 010.

IN FRAMEWORK OF ENDOGENOUS GROWTH MODEL THE TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS EFFECT ON THE POPULATION IN TURKEY (ROMERIAN PERSPECTIVE)

Abstract

This study investigated the relationship between technological development and population in Turkey in the framework of endogenous growth models. Within the scope of the Study Time Series Analysis, a Vector Autoregressive Model (VAR) was created. According to this model, which was created between the years 1990-2019, the effect of technological development on the population was tested and investigated. Within the scope of the research, population growth as the dependent variable, while the independent variables were the schooling rate, infant mortality rate, GNP per capita and the share of R&D expenditures in GDP. According to the

findings obtained from the study; With technological development in Turkey there is a positive relationship between population. Especially, the increase in R&D expenditures and the decrease in infant mortality rates have been found to have a positive impact on population growth.

Keywords: Population, Technology, Vector Autoregressive Model (VAR)

JEL Code: C01, O30, O10.

GİRİŞ

Teknoloji içerisinde birçok kombinasyonu barındıran, tarımdan sanayiye, tıptan sanata, günlük işlerimize kadar hayatımızı değiştiren kolaylaştıran bir araçtır. Ulaşım araçlarına kazandırdığı hız, iletişim araçlarına kattığı zenginlik ile zamandan ve mekândan tasarruf sağlamaktadır.

Teknoloji aynı zamanda toplumun demografik yapısını etkileyerek nüfusu da etkileyen bir olgudur. Öyle ki teknolojik gelişme ile birlikte tıp alanında ilerleme sağlanabilir, buna bağlı olarak doğum oranlarının artması ve ölüm oranlarının azalması nüfus artışına yol açabilir. Tarım ve endüstri açısından değerlendirildiğinde bu sektörlerde yaşanacak teknolojik gelişim yaşam koşullarını iyileştirerek kötü beslenmeden kaynaklanan ölümleri azaltabilir.

İçsel büyüme modelleri çerçevesinde Romerian (Paul Romer) bakış açısı ile teknoloji, bilgi birikimi olarak değerlendirilir. Bilgiye ulaşmak içinde AR-GE faaliyetleri üzerinde önemle durulan unsurlardan biridir. Şüphesiz ki küreselleşen ve artan rekabet ortamında AR-GE'nin teknolojik gelişme üzerindeki rolü çok büyüktür. Bir başka önemli husus ise, insan faktörünü baz alan ve emeğin verimliliğini arttıran etken beşeri sermaye kavramıdır. Beşeri sermaye, iktisadi faaliyetlerle ilgili olarak bireylerde oluşan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi nitelikleri kapsamaktadır. Beşeri sermayeden yoksun ülkelerde aşırı nüfus artışı ile birlikte, ekonomik kaynakların hızla tükendiği, ülkede yaşayan nüfusun; beslenme, barınma, eğitim, sağlık ve iş gibi temel gereksinimlerini karşılayamadığı görülür.

Çalışma üç bölümden oluşmuştur. İlk olarak içsel büyüme kavramı ele alınmış ve modelleri ile açıklanmıştır. İkinci bölümde teknolojik gelişme ve nüfus arasındaki ilişki önceki çalışmalardan elde edilen bulgular ile literatür taramasında ortaya konulmuştur. Son bölümde ise ekonometrik model yardımıyla çalışma analiz edilmiş ve sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

1. İÇSEL BÜYÜME MODELLERİ

İçsel büyüme modelleri Solow büyüme modellerine alternatifler sunmak amacıyla 1980'lerin ortalarında Paul M. Romer öncülüğünde geliştirilmiştir. Solow modelinde dışsal olarak kabul edilen değişkenler (teknoloji, bilgi, ARGE, beşeri sermaye) içsel büyüme teorisinde, model içerisine dâhil edilmiş ve üretimin içinde belirlenerek, büyüme üzerine katkıları ortaya konulmuştur. Belli başlı varsayımları şunlardır:

- Sermayenin artan getirisi vardır.
- Tam rekabet koşullarına karşılık eksik rekabet piyasası koşulları geçerlidir.
- Teknoloji içsel değişkendir.
- Ekonomide yaratılan dışsallıklar verimliliği artırır.

- Sosyal altyapı önemli bir büyüme etkenidir.
- Sermaye kavramı; bilgi ve insan sermayesini içerir.

1.1. AR-GE Modeli

P. Romer’e göre teknolojik gelişim, bilgi stokundaki artış veya yeni tasarımlardır. Bu amaç doğrultusunda yeni bir bilgiye sahip olabilmek için AR-GE faaliyetlerinin önemi büyüktür.

P. Romer’in teknolojiye ilişkin bakış açısı üç önerme üzerine kuruludur:

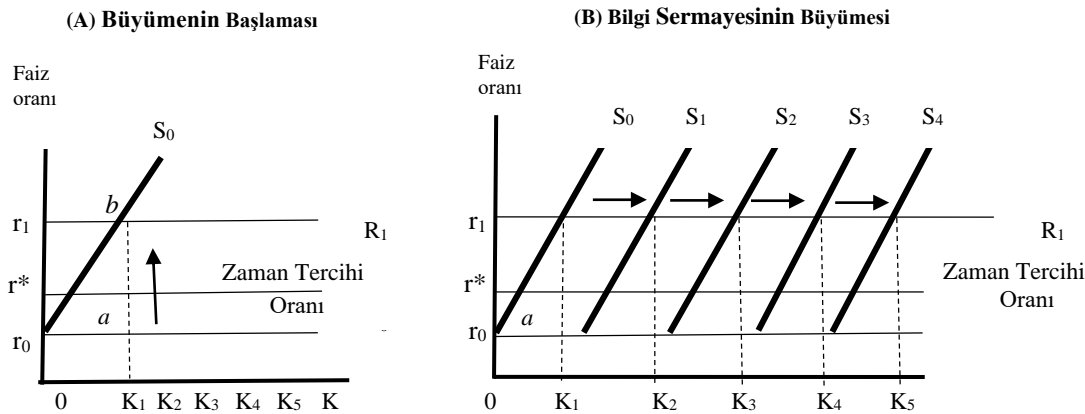
- Teknolojik yenilik büyümenin nihai kaynağıdır.
- Mevcut piyasa koşullarında teknolojik yenilikler kar amacı güden girişimcilerin bilinçli çabalarının sonucudur. Piyasa sinyalleri ve teşvikleri girişimcileri sanayi dallarında yenilikçi araştırma geliştirme faaliyeti yapmaları ve uygulamaları için yönlendirerek üretim sürecinde kilit bir rol oynarlar.
- Araştırma ve geliştirme teknolojisi içerisindeki mallar ekonomideki diğer mallardan farklı mallardır (Yeldan, 2011: 221).

İçsel büyüme modellerinde AR-GE bir özel faaliyet olarak değerlendirilmekte, bilgi ve malların farklılaşması ve teknolojik değişim üzerinde durulmakta, AR-GE sonucu yenilik ve ürün geliştiriminin tüketim malı çeşidinde artışa neden olduğu, yeniliklerin büyüme için önemli bir görev üstlendiği vurgulanmaktadır. Bu modellerde, uzmanlaşma sonucu artan getiri ve dışsallıkların oluştuğu, dışsallıkların bilgi taşınması ve yayılma etkisiyle büyümeyi garantiye aldığı ileri sürülmektedir (Üzümcü, 2015:299).

P. Romer’in AR-GE modelinde, bilgi kısmen de olsa bir kamusal mal özelliği taşır. Ancak firmalar yeni bulunmuş bir malın üretim hakkını elde edebilmek için patent hakkını kazanması gerekir. Bilgi üretiminin getirisi özel getiriden sağlanan getiriden daha yüksek bir sosyal getiriyi içerir. Çünkü yeni bilgi üretimi araştırmanın etkinliğini artırmaktadır. Bu durumda, araştırmaya tahsis edilecek sübvansiyonlar ekonomik büyümenin hızlanmasına neden olacaktır (Parasız, 2008: 196-197).

Bilgi sermayesinin büyüme üzerine etkileri aşağıda verilen Şekil 1 üzerinden gösterilmiştir.

Şekil 1: Bilgi Sermayesinin Büyüme Üzerine Etkisi

Başlangıç bilgi sermayesi getiri oranı (yıllık) r_0 olarak varsayılmış ve Şekil 1’de R_0 hattıyla gösterilmiştir. Bu getiri oranı ile bilgi sermayesi arzı verildiğinde, denge faiz oranı r_0 ’dır. Yine bu oranda bilgi sermayesi yoktur ve ekonomi a noktasındadır.

Bilimsel yöntemlerdeki gelişmeler ve araştırma ve geliştirme organizasyonundaki iyileşmeler bilgi sermayesinin getiri oranını r_0 ’a yükseltmekte ve bilgi sermayesi arzının K_1 ’e yükselmesine neden olmaktadır.

Ekonomi bir büyüme süreci geçirmiştir. Çünkü bilgi sermayesi stoku arttığı için reel GSMH artmıştır. Bu durumda ekonomik büyüme devam edecek ve hatta sonsuza dek sürecektir. Bunun nedeni reel faiz oranının zaman tercihi oranını aşmasıdır. Böylece tasarruf pozitif ve sermaye arzı (bilgi sermayesi de dâhil) Şekil 1 büyüme sürecini göstermektedir ve zaman tercihi oranı r^* ’dır. Tasarruf pozitif olduğu için arz eğrisi sağa kayacak ve böylece sonsuza dek -s sürecektir. Tasarruf arz eğrisinin sağa kayma hızı reel faiz oranının zaman tercihi oranını aşma oranına bağlıdır. Bilgi sermayesinin getiri oranı ne kadar yüksekse reel faiz oranı o kadar hızlıdır. Dolayısıyla ekonomik büyüme hızı o kadar fazla olacaktır (Parasız, 2008: 194).

D. Romer’in (2012), AR-GE sektörünü tanımladığı denklem şu şekildedir:

$$\dot{A}(t) = B[a_K K(t)]^\beta [a_L L(t)]^\gamma A(t)^\theta, \quad B > 0, \beta \geq 0, \gamma \geq 0 \quad (1)$$

B: değişken bir parametre

A: teknoloji/bilgi

θ : mevcut bilgi stokunun AR-GE başarısı üzerine etkisi

g_A : teknolojinin büyüme hızı

a_K : sermayenin teknoloji üzerine etkisi

a_L : emeğin teknoloji üzerine etkisi

Modelde sermaye olmadığı zaman AR-GE sektörü aşağıdaki forma dönüşür:

$$\dot{A}(t) = B[a_L L(t)]^\gamma A(t)^\theta$$

Yine bu denklemden teknolojinin büyüme hızını şu şekilde türetilebilir:

$$g_A(t) \equiv \frac{\dot{A}(t)}{A(t)} = B a_L^\gamma L(t)^\gamma A(t)^{\theta-1} \quad (2)$$

(2) numaralı denklemin her iki tarafının logaritmaları alınıp ve zamana göre farkları gösterilirse:

$$\ln(g_A(t)) = \ln(B) + \gamma(\ln[a_L] + \ln[L(t)]) + (\theta-1) \ln A(t)$$

$$\frac{\partial \ln(g_A(t))}{\partial t} = \gamma n + (\theta-1) g_A(t) \quad (3)$$

(3) numaralı denklem aşağıda verilen (4) numaralı denklem ile aynıdır:

$$\frac{\dot{g}_A(t)}{g_A(t)} = \gamma n + (\theta-1) g_A(t) \quad (4)$$

(4) numaralı denklem kullanılarak, büyümenin dinamikleri analiz edilebilir ve uzun vadeli bir büyüme hızı teknolojinin olup olmadığı değerlendirilebilir.

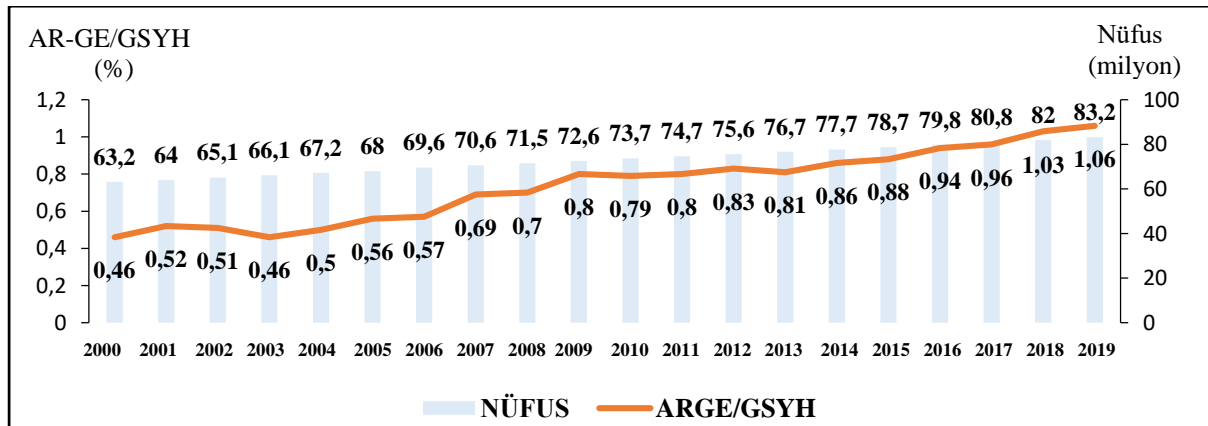
Analiz için, teknoloji parametresi θ ’daki getirilerin değerine bakılır:

- $\theta > 1$ ise, önceki buluşlar, sonraki buluşların verimliliğini artırmaktadır.
- $\theta = 0$ ise, önceki ve sonraki buluşlar arasında bağ yoktur.
- $\theta < 1$ ise, yeni ürünlerin buluşu giderek zorlaşmaktadır (D. Romer, 2012: 101-108).

Bilgi üretimi için AR-GE faaliyetlerine yapılan harcamalar sabit maliyetlere neden olmaktadır. Ancak bilgiye ulaşmak için bir defa katlanılan bu maliyetler daha sonra olası yeni buluşlar için tekrar kullanıma elverişli olacaktır. Yani bir kez yeni bilgi veya tasarım geliştirmede başarılı olduğunda onun yeni uygulamaları hemen hemen maliyetsiz olacaktır. Bu şekil üretimin en önemli faydası AR-GE faaliyetlerinin kullanıcılar için ölçeğe göre artan getiri sağlamasıdır (Yeldan, 2011: 221-222).

Ayrıca AR-GE faaliyetlerinin rekabet avantajı, yabancı sermayeyi çekme, verimlilik artışı ve teknolojik bağımlılığı azaltma gibi pek çok olumlu etkisi olduğu bir gerçektir. Bu kapsamda Türkiye’de son yıllarda AR-GE harcamalarına gereken önemi vermiş ve kaynak tahsisini artırmıştır. Türkiye’de 2000-2018 yılları arası nüfus ve AR-GE harcamalarının gelişimi Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Türkiye’de Nüfus ve AR-GE Harcamaları (milyon, %)

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri ve Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, 2019.

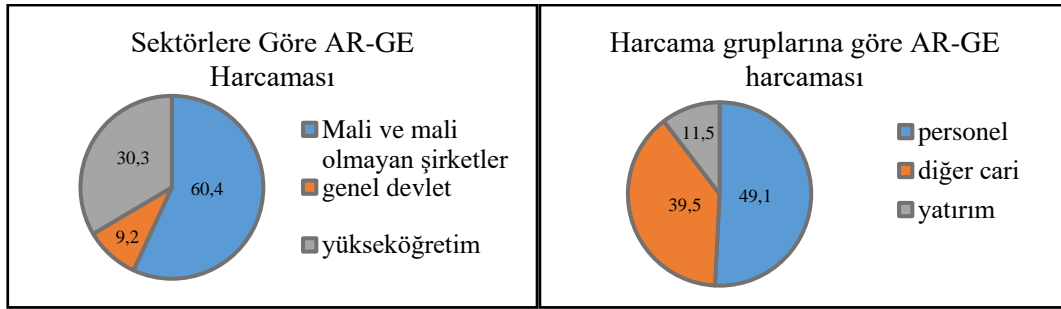
Şekil 2 incelendiğinde, nüfus 2000 yılında 63 milyon iken 2018 yılında 80 milyonu geçmiştir. TÜİK (2020)’ye göre; yıllık nüfus artış hızı 2018 yılında % 1,47 iken, 2019 yılında % 1,39 olmuş ve Türkiye’de ikamet eden nüfus, 31 Aralık 2019 tarihi itibarıyla bir önceki yıla göre 1 milyon 151 bin 115 kişi artarak 83 milyon 154 bin 997 kişiye ulaşmıştır.

Nüfusun şekillenmesi üzerinde önemli etkenlerden biri göç istatistikleridir. TÜİK (2020)’ye göre; yurt dışından Türkiye’ye göç edenlerin sayısı 2019 yılında, bir önceki yıla göre %17,2 artarak 677 bin 42 kişi oldu. Yurt dışından gelen nüfusun 98 bin 554’ünü Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) vatandaşları, 578 bin 488’ini ise yabancı uyruklu nüfus oluşturdu. Türkiye’ye 2019 yılında gelen yabancı uyruklu nüfus içinde ilk sırayı %14,5 ile Irak vatandaşları aldı. Irak’ı, %13,8 ile Türkmenistan, %8,2 ile Afganistan, %7,5 ile Suriye ve %7,3 ile İran vatandaşları izledi. Türkiye’den yurt dışına göç eden kişi sayısı 2019 yılında bir önceki yıla göre %2 artarak 330 bin 289 oldu.

Şekil 2'ye göre, AR-GE harcamalarının GSYH içindeki oranı 2000'li yılların başında %0,60'ın altında iken, ilerleyen dönemlerde artış trendi yakalamıştır. Son iki yılın oranlarına bakıldığında, 2018 yılında %1,03 iken, 2019 yılında %1,06 seviyesine yükselmiştir. Miktar olarak ise AR-GE harcamaları 2019 yılında bir önceki yıla göre 7 milyar 420 milyon TL artarak 45 milyar 954 milyon TL'ye yükseldi (TÜİK, 2020).

TÜİK (2019) verilerinden elde edilen AR-GE harcamalarının sektörlere ve harcama gruplarına göre dağılımı ise Şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 3: AR-GE Harcamalarının Sektörlere ve Harcama Gruplarına Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK (2019), Türkiye Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, 2018.

Şekil 3 sektörlere göre incelendiğinde, AR-GE harcamalarında mali ve mali olmayan şirketler %60,4 ile en büyük paya sahipken, ikinci sırada %30,3 pay ile yükseköğretimdir. Kar amacı olmayan kuruluşlar tarafından yapılan AR-GE harcamalarının da dahil olduğu genel devlet AR-GE harcamalarının toplam AR-GE harcamaları içindeki payı ise %9,2'dir. Harcama gruplarına göre bakıldığında, en yüksek pay sıralaması %49,1 ile personel, %39,5 ile diğer cari ve %11,5 ile yatırım grupları olduğu görülmektedir.

1.2. Yapararak Öğrenme

Arrow (1962), yaparak öğrenme kavramıyla iktisadi büyüme teorisine önemli bir katkıda bulunmuştur. Bazı sektörlerde zaman ilerledikçe maliyetlerin azaldığını, kalitenin yükseldiğini ve üretimin hızlandığını fark etmiş ve bunu yaparak öğrenme olarak tanımlamıştır. Arrow'a göre öğrenme, işgücü deneyiminin bir ürünüdür. Verimlilik artışı sadece doğrudan yeni teknolojiyi araştırmakla kalmaz, aynı girdilerle işi bitirmek için rutin işleyen veya kısa yollar öğrenen çalışanlar tarafından aynı girdilerle verimlilik artırılabilir.

Paul Romer (1986), "Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme" başlıklı makale ile bu modeli geliştirmiştir. P. Romer'e göre, üretim ve yatırım süreci içinde bir yan ürün olarak teknik bilgilerin üretildiğini, bu bilginin yeni üretimde bir çeşit bedava girdi olarak kullanıldığını ve yeni üretimin daha düşük maliyetle ve yüksek kalite ile yapıldığını varsaymaktadır.

David Romer (2012), yaparak öğrenme modelini 4 temel denklem üzerinden açıklar:

1. $Y(t) = K(t)^\alpha [A(t)L(t)]^{1-\alpha}$ (üretim fonksiyonu)
2. $A(t) = BK(t)^\phi$, $B > 0$, $\phi > 0$ (teknolojik gelişim dengesi)
3. $\dot{K}(t) = sY(t)$ (sermaye birikim denklemi)
4. $\dot{L}(t) = nL(t)$ (nüfus artışı dengesi)

Denklemden görüldüğü gibi insanların sonsuza dek yaşadığını ve herhangi bir sermaye kaybının olmadığı varsayılmıştır. Tasarruf oranı (s) dışsal olarak varsayılmıştır. Gerçek bir denge yoktur (bunun nedeni herhangi bir yıpranma payının olmamasıdır). Modelde bazı tanımlayıcı noktaları ortaya çıkarabilmek için modelin çözülmesi gerekir. Bu doğrultuda modelin özelliklerini analiz etmek üzere 2. denklem 1. ve 3. denkleme göre oluşturulursa:

$$1. Y(t) = B^{1-\alpha} K(t)^{\alpha+\varphi(1-\alpha)} L(t)^{1-\alpha}$$

$$2. \dot{K}(t) = sB^{1-\alpha} K(t)^{\alpha+\varphi(1-\alpha)} L(t)^{1-\alpha}$$

Burada, ekonominin dinamiklerinin önemli bir belirleyicileri görülmektedir.

$\alpha+\varphi(1-\alpha)$ ’nın (veya eşdeğerde sadece φ) 1 ile karşılaştırılması verilmiştir:

- $\varphi < 1$ ise, ekonomi nüfus artış hızına (n) bağlıdır.
- $\varphi = 1$ ve $n > 0$ ise, beklenmeyen, şok büyüme, $n = 0$ ise sabit büyüme,
- $\varphi > 1$ ise, beklenmeyen, şok büyüme söz konusudur.

Bu model, ekonominin belli bir kısmı için makroekonomik büyümeyi tanımlamaktadır. Spesifik olarak bu, yeni bir teknolojiyi üreten imalat sanayilerini tanımlamakla ilgilidir. Modelin ana sonucuna göre, üretime erken yatırım yapıldıktan sonra üretim daha kısa sürede elde edilebilir. Bu esasen Harrod-Domar modelinin sermaye stokunun üretkenliği artırdığı görüşünden farklıdır, bu modelde, teknolojik ilerlemenin ve verimliliğin φ parametresinin dahil ettiği şekilde sermaye stoku tarafından itildiği ifade edilir (D. Romer, 2012: 121-122).

1.3. Beşeri Sermaye

Lucas (1988), beşeri sermayeyi içsel büyümenin temel belirleyicilerinden biri olarak kabul ederek, çalışmasında, beşeri sermayeyi de, fiziksel sermaye gibi bir üretim faktörü olarak model içinde değerlendirmiştir.

Ekonomik büyümeyi açıklamak üzere son yıllarda kullanılan sermaye birikiminin yeterliliği tartışma konusu olmuştur. Sermaye birikiminin yanında beşeri sermaye, bilgi birikimi, araştırma ve geliştirme aktiviteleri ve teknolojik ilerlemenin sağladığı faydalar ekonomik büyüme sürecinde ön plana çıkan etkenler olmuştur. Bir üretim faaliyetinde en temel girdilerden biri emektir. Bu anlamda çıktı miktarını arttırabilmenin bir başka yolu emeğin verimliliğini arttırmaktır. Emeğin verimliliğini arttıran etmenler ise bilgi ve beşeri sermaye yatırımlarıdır (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 77).

Beşeri sermaye; üretim faaliyetlerinde yer alan işgücünün sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin veriminde doğrudan katkısı olan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu değerler, yeni teknolojilerin bulunmasını ve üretimde etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayarak ülke ekonomisinin daha hızlı gelişip büyümesine neden olur. Bu tanım geniş anlamda ele alındığında ise, beşeri sermaye insanın üretken olarak ortaya koyabileceği bütün nitelikli katkıların toplamıdır. Dolayısıyla, bu nitelikleri kazanmaya yönelik olarak yapılan faaliyetler yatırım olarak değerlendirilmektedir (Eser ve Gökmen, 2009: 42).

Günümüz dünyasında gelişmiş ülkelerin sahip olduğu teknolojik üstünlük ve rekabet gücü fiziksel sermaye ile birlikte nitelikli insan gücünün sayesinde. Beşeri sermayenin önemini bilen ülkeler, eğitim ve sağlık başta olmak üzere emek verimliliğini arttıracak yatırımlarda bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılından itibaren yayınlanan Küresel İnsani Gelişme Raporları ülkelerin beşeri sermaye yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 189 ülke için hesaplanan endeks sağlık, eğitim ve gelir başta olmak üzere insani gelişmenin temel boyutlarında ilerlemeyi ölçmektedir. Aşağıdaki Tablo 1’de Türkiye için bazı İnsani Gelişme Endeksi göstergeleri yıllar itibariyle verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye’nin İnsani Gelişme Göstergelerinin Yıllar İtibariyle Seyri

Yıl	İnsani Gelişme Endeksi	Okullaşma Oranı	Ortalama Yaşam Süresi	SGP Kişi Başı GSMH (\$)	Beklenen Eğitim Süresi (Yıl)	Sıra (Dünya)
2000	0.655	5.5	70.0	13656	11.1	85
2001	0.662	5.6	70.6	12518	11.6	96
2002	0.672	5.7	71.1	13208	12.0	88
2003	0.679	5.8	71.6	13767	12.1	94
2004	0.685	5.9	72.1	14946	12.0	92
2005	0.690	6.0	72.5	16129	11.9	84
2006	0.701	6.1	72.9	17060	12.3	92
2007	0.708	6.2	73.2	17730	12.6	84
2008	0.710	6.3	73.5	17656	12.5	84
2009	0.718	6.5	73.9	16580	13.0	79
2010	0.734	6.7	74.2	17804	13.8	83
2011	0.753	7.2	74.4	19490	14.3	92
2012	0.760	7.5	74.7	20128	14.4	-
2013	0.771	7.7	75.0	21453	14.8	90
2014	0.778	7.6	75.2	22203	15.2	69
2015	0.783	7.8	75.5	23125	15.2	72
2016	0.787	8.0	75.8	23500	15.2	71
2017	0.791	8.0	76.0	24804	15.2	64
2018	0.806	7.7	77.4	24905	16.4	59
2019	0.820	8.1	77.7	27.701	16.6	54

Kaynak: UNDP (2020), <http://hdr.undp.org/en/data>

Tablo 1 incelendiğinde, 2000 yılından 2019 yılına kadar süre içerisinde; okullaşma oranının arttığı, ortalama yaşam süresinin uzadığı, SGP göre kişi başı GSMH(\$)'nın arttığı ve beklenen eğitim süresinin uzadığı görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye’de insani gelişme endeksi artış göstermiş ve 2019 yılında 54. sıraya yükselmiştir. Türkiye’nin dünya sıralaması içindeki yeri inişli çıkışlı bir seyir izlese de UNDP (2020) tarafından belirlenen kategoriler içinde yüksek insani gelişme grubu ülkeleri arasında yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatüre bakıldığında, Türkiye’de teknolojik gelişme ile nüfus arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koyan çalışma sayısı sınırlıdır. Daha çok nüfus-büyüme ve teknoloji-büyüme ilişkilerinin incelendiği çalışmalar bulunmaktadır.

Tunç ve Taşdöken (2019) çalışmalarında, İçsel büyüme kuramları dâhilinde iktisadi büyümeye etki eden faktörlerden biri olarak kabul edilen insan sermayesi değişkenini dikkate almışlardır. Bu doğrultu da yapılan çalışmalarında insana yatırım düzeyini etkileyen eğitim, sağlık, AR-GE harcamaları gibi faktörlere yapılan yatırımların iktisadi büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Polat (2018) çalışmasında, Türkiye’de ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasında ilişkiyi incelemiştir. Modelin sonucuna göre ekonomik büyüme ve nüfus arasındaki nedensellik ilişkisinin nüfustan büyümeye doğru olduğunu tespit etmiştir.

Uçar ve Kaçan (2017) çalışmalarında, 1980–2010 yılları arasını kapsayan nüfus, ekonomik büyüme ve enerji tüketimini kullanarak ekonometrik analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca nedensellik testi sonucuna göre enerji tüketiminden GSMH’ya doğru tek yönlü ilişki belirlemişlerdir.

İsmiç (2015) çalışmasında, sekiz ülkenin nüfus, ekonomik büyüme ve elektrik tüketiminden yola çıkarak, analizlerinin sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi pozitif etkisi, nüfusun ise etkisiz olarak belirlemiştir.

Manga vd. (2015) Türkiye’de ve BRICS ülkelerinde, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmaları, Panel Veri Analizi 1995-2011 gözlem aralığına göre oluşturulmuş; Türkiye ve BRICS ülkelerinde, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bektaş vd. (2015) çalışmalarında, kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ile nüfus arasındaki ilişkiyi Türkiye için, 1961–2012 dönemine ait yıllık verileri kullanarak Granger nedensellik testi uygulayarak incelemiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre iki seri arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını saptamışlardır.

Shaari vd. (2013) çalışmalarında; nüfus, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş bütünleşme modeli uygulayarak irdelenmiştir. Malezya verilerine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Granger nedensellik testine göre ise nüfusun enerji tüketimini artırdığını ve enerji tüketiminin ekonomik büyümeye katkı yaptığını belirlemişlerdir.

Doğan (2011) çalışmasında, 1927’den günümüze kadar uygulanan nüfus politikaları ve bunların beşeri coğrafya açısından değerlendirilerek, optimum nüfus üzerinde durmuştur. Buna göre kaynaklar sabit tutulduğunda; nüfus miktarı optimum seviyenin üzerinde seyrederken, kişi başına düşen gelir azalacak, optimum seviyede ise, kişi başına düşen milli gelir artacak dolayısıyla refah seviyesi yükselecektir.

Liddle ve Lung (2010) araştırmalarında, ulaşımda harcanan karbon emisyonu, konut enerji ve elektrik tüketime nin nüfus ve yaş değişkenlerini gruplandırarak etkisini araştırmışlardır. Yaş grubunun ve hane nüfusunun artmasının tüketime de negatif etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Telatar ve Terzi (2010) ekonomik büyüme, nüfus ve eğitim arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında, Granger nedensellik testi ve VAR analizi uygulamışlardır. 1968-2006 dönemi Türkiye ekonomisi için incelenen söz konusu analiz sonuçlarına göre; ekonomik büyümeden nüfusa doğru negatif yönde, yükseköğretim mezunu öğrenci sayısına doğru ise pozitif yönde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, meslek lisesi mezunu öğrenci sayısından ekonomik büyüme ye doğru anlamlı ilişkiler gözlemlenmiştir.

Liu (2009) alışmasında; enerji tüketimi, nüfus artışı, ekonomik büyüme, şehirleşme değişkenleri arasındaki ilişkiyi Çin'in 1978– 2008 verilerine ARDL testi uygulayarak incelemiştir. Sonuçlara göre, sadece şehirleşmeden toplam enerji tüketime doğru tek yönlü, kısa ve uzun dönemli bir Granger nedenselliğinin olduğunu tespit etmiştir.

Özsoy (2009) alışmasında, Türkiye'de çeşitli eğitim düzeyleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, GSYH ile eğitime ilişkin göstergeler eşbütünleşiktir. Ayrıca, çeşitli eğitim düzeyleri ile GSYH arasında farklı yönlerde Granger nedenselliği bulunmaktadır.

Özer ve ifti (2009) alışmalarında, AR-GE harcamaları, araştırmacı sayıları ve patent sayılarının GSYH üzerindeki etkisini araştırmışlardır. OECD ülkeleri için panel veri tekniği kullanılarak yapılan analizlerde, AR-GE harcamaları, araştırmacı sayıları ve patent sayılarının GSYH üzerinde pozitif ve yüksek oranlı bir etkiye sahip olduğuna yönelik bulgular elde etmişlerdir.

Furuoka (2009) araştırmasında, Tayland'da nüfusun ekonomik gelişme üzerine etkisini incelemiştir. Sonuçlara göre değişkenler arasında tek yönlü ve uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.

Demir ve Üzümcü (2006) içsel büyümenin kaynaklarının tartışıldığı bu çalışmalarında, beşeri sermayenin büyüme ye katkısı, Türkiye 1963-2001 yılları arası, en küçük kareler yöntemiyle test edilmiş ve pozitif katkılar bulunmuştur.

Yardımcı (2006) alışmasında, içsel büyümenin önerileri çerçevesinde büyüme oranlarının yakalanamadığı ve Türkiye'de söz konusu büyüme ye uygun makroekonomik ortamın sağlanamadığı sonuçlarına ulaşmıştır.

Thornton (2001) alışmasında, nüfus ve kişi başına mili gelir arasındaki ilişkiyi 7 Latin Amerika ülkesindeki verilerden yararlanarak Johansen metodunu ve Granger nedensellik testini kullanarak incelemiştir. Sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı gibi birbirleri arasında nedensellik ilişkisi de tespit edilememiştir.

Becker vd. (1999), çalışmalarında; kent nüfusu, beşeri sermaye yatırımları ve büyüme verileri arasındaki ilişkileri araştırarak yüksek nüfus yoğunluğunun kişi başına gelir üzerindeki etkisini

belirlemeye çalışmışlardır. Yüksek nüfus yoğunluğunun etkisinin tarım sektöründe olumsuz yönde, kentsel sektörlerde ise olumlu yönde olduğunu tespit etmişlerdir.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM

3.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmanın konusunu 1990-2019 yılları arası Türkiye’de teknolojik gelişimin nüfus artışı üzerine etkisi oluşturmuştur. Bu amaçla ekonometrik yöntem olarak Zaman Serisi Analizi kullanılmıştır. Zaman serisi verileri, değişkenlerin dönemler itibarıyla ardışık olarak gözlemlenebilen sayısal değerleri göstermektedir. Gözlemlenen bu değerlerin zaman içerisinde ardışık olma zorunluluğu yoktur. Ancak doğru analiz adına düzenli zaman aralığının dizinin gelişimini takibi açısından faydalı olduğu söylenebilir. Zaman serisi verileri genellikle günlük, haftalık, aylık, üç aylık, yıllık ve daha uzun süreli aralıklarla belirlenir. Ekonomik verilerin önemli bir bölümü bu yöntemle ve belli aralıklarda oluşturulmuş iktisadi istatistiklerdir (Sevüktekin, Nargeleçekenler, 2010: 2).

Tablo 2: Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Notasyon	Kaynak
Kişi Başına GSMH	KBGSMH	World Bank
Okullaşma Oranı (Net Okullaşma)	OKULLAŞMA	UNDP
Bebek Ölüm Oranı (1000 kişi başına)	BEBEK	World Bank
Toplam AR-GE Harcamalarının GSYH İçindeki Payı	ARGE	OECD
Toplam Nüfus	NÜFUS	World Bank

Çalışmada Eviews 9.1 paket programından yararlanılmıştır. Aşağıda bu çalışma için belirlenen değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	NÜFUS	ARGE	BEBEK	KBGSMH	OKULLAŞMA
Gözlem	30	30	30	30	30
Max	83429615	1.06	55.40	12.60	8.10
Min	53921760	0.23	8.60	2.31	4.50
Ortalama	67769188	0.60	26.03	6.86	6.15
Std.Sapma	8774747.	0.25	14.66	3.77	1.20

Nüfusun bağımlı değişken olarak belirlendiği modelimizde değişkenler arasındaki ilişkinin matematiksel olarak gösterimi şu şekildedir:

$$NÜFUS_t = \beta_0 + \beta_1ARGE_t + \beta_2BEBEK_t + \beta_3KBGSMH_t + \beta_5OKULLAŞMA_t + u_t$$

Modelimizde t periyotları temsil ederken, $NÜFUS_t$ nüfus artış hızı, $ARGE_t$ araştırma ve geliştirme, $BEBEK_t$ bebek ölüm oranı, $KBGSMH_t$ kişi başına GSMH, $OKULLAŞMA_t$ okullaşma oranı olarak kullanılmış u_t ise hata terimi göstergesi olarak modelde yer bulmuştur.

Bu çalışmada uygulanan ekonometrik çözümler şu sıralama ile ilerlemiştir. İlk aşamada; kullanılan değişkenlerin durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips-Perron Birim Kök Test İstatistikleri kullanılarak test edilmiştir. Sonraki aşamada değişkenler arasındaki ilişkinin büyüklüğü Vektör Otoregresif Model uygulanarak araştırılmış ve Nedensellik Analizi ile değişkenlerin yönü tahlil edilmiştir. Son aşamada ise Varyans Ayrıştırma analizi uygulanmıştır.

3.2. Birim Kök Test İstatistikleri

Zaman serisi analizlerinde en önemli varsayımlardan biri durağanlık koşulunun sağlanmasıdır. Genel olarak ifade edilirse, eğer ortalaması ve varyansı zaman içerisinde sabit ve iki dönem arasındaki kovaryans değeri bu kovaryansın hesaplandığı asıl döneme değilse, sadece iki dönem arasındaki uzaklığa bağlıysa durağanlık koşulu sağlanmış olur (Gujarati, 2016: 309).

Analizin sağlıklı olması ve güvenilir sonuçlar vermesi adına model kurulmadan önce seriler birim kökten arındırılarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Test İstatistikleri

Değişkenler		ADF		PP	
		Sabitli	Sabitli+Trendli	Sabitli	Sabitli+Trendli
Düzyey	NÜFUS	-2.01	0.87	-1.92	-1.86
	ARGE	1.06	-3.65*	0.80	-2.29
	BEBEK	-3.00*	-3.02	-9.20*	0.99
	KBGSMH	-1.37	-0.38	-1.00	-1.22
	OKULLAŞMA	3.28	-0.01	0.32	-2.22
1.Fark	NÜFUS	-3.43*	-3.98*	-1.74	-1.53
	ARGE	-6.97*	-7.39*	-6.87*	-7.35*
	BEBEK	-0.02	-3.28	-0.13	-2.14
	KBGSMH	-3.06*	-3.09	-3.09*	-3.12
	OKULLAŞMA	-4.76*	-5.04*	-4.58*	-4.53*

NOT: Schwarz Bilgi Kriteri kullanılarak oluşturulmuş ve (*) ile gösterilen değerlerde %5 önem düzeyinde durağanlık koşulu sağlanmaktadır. Test istatistiği kritik değerleri sabitli olarak düzey ve 1. farkta %1 -3.72, %5 -2.98, %10 -2.63; sabitli ve trendli düzey ve 1. farkta %1 -4.41, %5 -3.62, %10 -3.24.

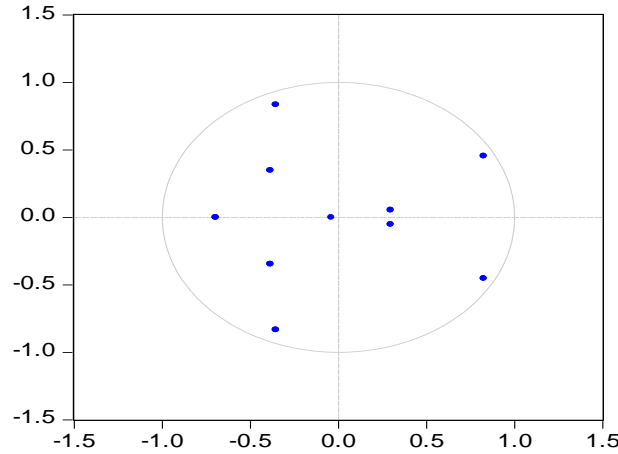
Tablo 4'te değişkenlerin (sabitli ve sabit artı trendli) birim kök test istatistikleri incelendiğinde, tüm değişkenlerin düzey değerinde $I(0)$ birim kök içerdikleri ve durağan olmadıkları görülmüştür. Ancak birinci farkları alındığında $I(1)$, ARGE ve OKULLAŞMA değişkenleri durağanlık koşulunu sağlamıştır. Diğer tüm değişkenlerin hem sabitli hem de sabit artı trendli durumlarında birim kök içerdikleri, başka bir ifadeyle durağan olmadıkları anlaşılmış ve ikinci farkları alınarak $I(2)$ durağanlık koşulu sağlanmıştır.

Tablo 5: VAR Gecikme Uzunluğu Seçme Kriteri

Gecikme Sayısı	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-256.1126	NA	363.7229	20.08559	20.32753*	20.15526
1	-218.1961	58.33315	140.4635	19.09201	20.54366	19.51003
2	-175.7196	49.01129*	46.61157*	17.74766*	20.40902	18.51404*

* Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 5 incelendiğinde LogL, LR, FPE, AIC, ve HQ değerlerinin aynı yönde olduğu ve 2 gecikme için ortalama hata kareinin minimum değer verdiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle, yani tutarlı bir gecikme düzeyinin belirlenmesi gerekliliği ve modelde ele alınan zaman periyodunun çok uzun olmaması nedeniyle modelin optimum gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

Şekil 3 : AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Şekil 3 incelendiğinde, AR karakteristik polinomunun ters köklerinin hepsinin birim çemberin içinde yer aldığı, optimum gecikme uzunluğuna göre belirlenen VAR modelinin durağanlık koşulunu sağladığı görülmüştür.

Birim kök testi ve uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra VAR öngörü modeli şu şekilde oluşturulmuştur:

$$NÜFUS = 0.73*NÜFUS + 4927.10*ARGE + 12041.37*BEBEK - 3890.50*KBGSMH + 56037.25*OKULLAŞMA - 7476.87$$

Nüfusun bağımlı değişken olduğu VAR öngörü modeline göre; AR-GE harcamalarındaki ve okullaşma oranındaki yükseliş, bebek ölüm oranlarındaki düşüş nüfus üzerine etkisinin pozitif yönde olduğu gözlemlenmiştir.

3.2. Granger Nedensellik Testi

Elde edilen VAR öngörü modelinden yola çıkarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve yönü hakkında bilgi sahibi olabilmek için Granger Nedensellik testinden yararlanılmıştır.

Tablo 6: Block Dışsallık-Wald Testi

Bağımlı değişken: NÜFUS			
Dışlanan Değişkenler	Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi	Olasılık
ARGE	2.368264	2	0.3060
BEBEK	7.070180	2	0.0292**
KBGSMH	1.325661	2	0.5154
OKULLAŞMA	5.350322	2	0.0689***
Tüm Değişkenler	12.06258	8	0.1484
Bağımlı değişken: OKULLAŞMA			
Dışlanan Değişkenler	Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi	Olasılık
NÜFUS	20.20876	2	0.0000*
ARGE	5.570186	2	0.0617*
BEBEK	6.571378	2	0.0374**
KBGSMH	5.747853	2	0.0565***
Tüm Değişkenler	27.04784	8	0.0007
Bağımlı değişken: KBGSMH			
Dışlanan Değişkenler	Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi	Olasılık
NÜFUS	1.520175	2	0.4676
ARGE	5.411830	2	0.0668***
BEBEK	1.040120	2	0.5945
KBGSMH	0.256886	2	0.8795
Tüm Değişkenler	6.186127	8	0.6264

Not: (*) % 1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.
 (**) % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.
 (***) % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6 % 10 anlamlılık düzeyinde incelendiğinde, BEBEK ve OKULLAŞMA ile NÜFUS değişkeni arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu, dolayısıyla BEBEK ve OKULLAŞMA değişkenlerinin NÜFUS değişkeninin nedeni olduğu görülmektedir. Yine NÜFUS, ARGE, BEBEK ve KBGSMH değişkenleri ile OKULLAŞMA değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde; ilişkinin anlamlı olduğu, başka bir deyişle diğer değişkenlerin OKULLAŞMA değişkeninin nedeni olduğu görülmektedir. Son olarak da ARGE değişkeninin KBGSMH değişkeninin nedeni olduğu görülür.

Nedensellik analizi sonuçlarına göre; bebek ölüm oranlarında azalma ve okullaşma oranının yükselmesi nüfus artışı üzerine olumlu yansımaktadır. Tüm değişkenler okullaşma oranını artırıcı yönde etkiye sahiptir. Ayrıca AR-GE harcamalarındaki artışların kişi başına milli gelir üzerinde anlamlı sonuçları vardır. Bu sonuçların VAR öngörü modeli ile benzer sonuçlar vermesi analizin tutarlılığı açısından önemlidir.

3.3. Varyans Ayırıştırma Analizi

Varyans ayırıştırması, tüm değişkenler üzerindeki öngörü hata varyanslarının, sistemde bulunan her bir değişkene yüklenebilecek bileşenlerine ayırıştırma oranı olarak tanımlanır. Varyans ayırıştırması ile bir değişkende meydana gelen bir şokun yüzde olarak kaçının kendi dinamiklerinden, kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığı bulunabilir. Bir değişkenin varyansındaki değişimin % 100’e yakın bölümü kendi tarafından açıklanıyorsa o değişken için “dışsal değişken” ifadesi kullanılır (Tarı, 2016: 453-469).

Tablo 7: Nüfus Artışının Varyans Ayırıştırma Sonuçları

T	STD HATA	NÜFUS	ARGE	BEBEK	KBGSMH	OKULLAŞMA
1	13559.47	100.0000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)	0.000000 (0.00000)
2	31065.85	93.51711 (6.56411)	0.046403 (2.54313)	4.464433 (5.53715)	0.172764 (1.58587)	1.799289 (2.47089)
3	45030.79	87.27511 (12.0795)	2.906380 (7.44583)	7.952144 (9.40425)	1.002047 (4.47618)	0.864320 (2.29719)
4	53715.26	81.98566 (16.3105)	7.450378 (12.2851)	7.849515 (10.7304)	1.637189 (6.69011)	1.077254 (2.74417)
5	58650.43	79.46334 (18.1915)	9.168527 (14.0000)	7.473894 (11.3582)	2.976978 (8.32874)	0.917266 (2.89488)
6	60013.93	76.88729 (18.9388)	10.94834 (15.0785)	7.706507 (11.9007)	3.536892 (8.80335)	0.920970 (3.17550)
7	61493.76	75.07794 (19.1147)	12.77501 (15.6173)	7.379295 (11.8324)	3.452814 (8.61128)	1.314933 (3.28921)
8	63441.87	76.21397 (19.2787)	12.06212 (15.4403)	7.236035 (11.5906)	3.244762 (8.58202)	1.243113 (3.83974)
9	66653.37	77.58008 (19.6467)	11.15574 (15.2565)	7.023630 (11.6137)	3.090482 (8.59070)	1.150068 (4.31062)
10	70223.10	78.53762 (19.9078)	10.39158 (15.2112)	6.754488 (11.6071)	3.270798 (8.68487)	1.045509 (4.92643)

Not: Standart hata: Monte Carlo, 1000 tekrar. Sıralama: Cholesky.

T, periyodları temsil etmekte ve modele etki eden şokların süresini göstermektedir. Tablo 7’deki varyans ayırıştırması sonuçlarına göre, birinci dönemde NÜFUS değişkeninde meydana gelen şokların tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. Bu oran NÜFUS değişkeninin ilk dönem için en dışsal değişken olduğunu göstermektedir. İkinci dönemde de açıklama oranı % 93’lük pay ile kendisi olurken, BEBEK değişkeninin etkisi % 4 olmuştur. On dönemlik sürenin sonunda NÜFUS değişkeninin kendini açıklama oranı giderek azalmıştır. Tabloya göre NÜFUS en fazla % 78 ile kendisi tarafından, daha sonra % 10 ARGE ve % 6 BEBEK değişkeni tarafından açıklanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomik büyüme akımlarının sonuncusu olan içsel büyüme modelleri, ekonomik büyümeyi açıklamak üzere ortaya koyduğu görüşler ile büyük ilgi görmüştür. Bu modeller teknolojiyi içselleştirmiş, AR-GE faaliyetlerinin önemini vurgulamış ve üretim için fiziksel sermayenin yanında, beşeri sermayenin de gerekliliği konusunda görüş bildirmişlerdir.

Çalışmanın amacı kapsamında Türkiye’de teknolojik gelişmenin nüfus üzerine etkisi içsel büyüme teorileri çerçevesinde Romerian bakış açısı ile incelenmiştir. Bu bakış açısı ile teknoloji, bilgi birikimi ve beşeri sermaye kavramları olarak ifade edilmiştir. Yeni bilgiye ulaşmak için AR-GE faaliyetlerinin büyük önem kazandığı görülmüştür. Mevcut tüm teknolojik yenilik ve gelişimlerin arkasında AR-GE ve bilgi birikimi yer almaktadır. Söz konusu bilginin, AR-GE kanalıyla keşfedilmesi ve beşeri sermaye vasıtasıyla üretimde etkinliğe dönüştürülmesi amacı güdülmektedir.

1990-2019 yıllarını kapsayan ve nüfus artışının bağımlı değişken olarak belirlendiği VAR analizimizde, bazı değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre; BEBEK ve OKULLAŞMA değişkenleri NÜFUS değişkeninin nedeni, ARGE değişkeni ise OKULLAŞMA ve KBGSMH değişkenlerinin nedeni olduğu görülmüştür. Bir başka ifade ile bebek ölümlerindeki azalma ve okullaşma oranlarının artması nüfus artışını olumlu etkiler. AR-GE faaliyetlerinin artması da okullaşma oranını ve kişi başına GSMH’i arttırıcı etkiye sahiptir. Varyans ayrıştırma analizi sonuçlarına göre ise, ARGE değişkeni NÜFUS değişkenini %10 oranında, BEBEK değişkeni NÜFUS değişkenini %6 oranında açıklamaktadır. Bu bulgular ışığında teknoloji göstergesi olarak model içinde yer bulan AR-GE harcamalarının artması ve sağlık göstergesi olan bebek ölüm oranlarının azalması ile birlikte nüfusun arttığı ortaya çıkmıştır. Bu değişkenlerin nüfus artışını etkilemesi, VAR öngörü ve Granger nedensellik testi ile tutarlı sonuçlar vermesi açısından değerlidir.

Analiz sonuçları iktisadi açıdan değerlendirildiğinde; teknolojinin temel göstergelerinden olan AR-GE harcamalarının artması nüfus üzerine etkisi önemlidir. Çünkü nüfus, bir ülkenin ekonomi politikalarının belirlenmesinde ve dünyadaki etki alanı konusunda potansiyel güçtür. Nüfusun potansiyel gücü, niceliksel ve niteliksel özellikleri ile ilişkilidir. Türkiye’nin de nüfusu sürekli artan, genç ve dinamik bir yapıya sahiptir. Ancak nüfusun niteliksel yapısı tartışma konudur. Nüfusun niteliği hakkında bilgi veren temel göstergelerden biri eğitimidir. Eğitim sistemimiz bilindiği üzere, her dönem değişen ve ezberci öğretiyeye dayanan problemleri bulunmaktadır. Türkiye 2018 yılında PISA (Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) testine katılan 37 OECD ülkesi içerisinde 31. sırada yer alması, bu gerçeği gözler önüne seriyor. Ayrıca, meslek ve teknik liselerin göz ardı edilmesi ve okuryazar oranının eğitim seviyesinin düşük olması bilinen diğer sorunlardandır. Oysa üretim, sanayi nitelikli ara eleman bulamamaktan şikâyetçidir. Okuryazarlık oranı ise, % 96 gibi yüksek bir seviyede olmasına rağmen, bu kesimin % 41’lik bölümünü ilköğretim mezunları oluşturmaktadır. Nüfusun niteliksel özelliklerinin artırılmasında bir başka etken de teknolojik gelişmelerdir. Bugün gelişmiş ülkelerin özellikleri incelendiğinde, AR-GE harcamalarına ayrılan kaynak, bilgiye yatırım ve inovasyon faaliyetlerinin etkisi göze çarpar. Türkiye, gerek AR-GE’ye ayrılan kaynak gerekse de patent başvuru sayıları bakımında OECD ortalamasının altında yer

almaktadır. 1980’lerden sonra küreselleşme eğilimleri, fikri mülkiyet hakları ve patent konusundaki düzenlemelerle birlikte, gelişmekte olan ülkelerin teknoloji elde etme olanakları azalmıştır. Bu bağlamda, Türkiye teknolojiyi üretebilecek bilgiye dolayısıyla AR-GE çalışmalarına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye niceliksel ve dinamik nüfusunun avantajını, ancak söz konusu nüfusu iyi bir eğitim ve teknoloji ile donattığı takdirde niteliksel yapıya kavuşturabilir.

Romerian bakış açısı çerçevesinde; Türkiye eğitime, sağlığa, AR-GE’ye, bilginin üretilip kullanılacak şekilde altyapı yatırımlarına daha fazla kaynak aktarmalıdır. Eğitim sistemi ezberci olmaktan çıkarılıp, bilgiyi üretilip, kullanabilen ve katma değer yaratabilen bireylerin yetiştirildiği bir yapıya dönüştürülmelidir. Üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi, mesleki ve teknik liselerin ağırlığının artırılması, yükseköğretimde genç eğitimli işsiz nüfusa yönelik gelir vergisi politikaları uygulanmalıdır. Bu sayede ekonomik kalkınma, nitelikli nüfus ve kişisel refah artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Arrow, K. J. (1962) “The Economic Implication of Learning by Doing”. *Rewiev of Economic Studies*, 15-173.
- Becker, G. S., Glaser, E. L. ve Murphy, M. K. (1999) “Population and Economic Growth”, *American Economic Review*, 89, ss.145-149.
- Bektaş, H., Kayacan, E., Uras, Ö. (2015). Türkiye’de Planlı Kalkınma Döneminde İktisadi Büyüme ile Nüfus Artışı İlişkisinin Ekonometrik Analizi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* 3(2): 69-77. ISSN:2147-804X.
- Demir, O., Üzümcü, A., ve Duran, S. (2006). İçsel büyümede içselleşme süreçleri: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1).
- Doğan, M. (2011). Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış.
- Eser, K., Gökmen, Ç. E., (2009). Beşeri sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: Dünya deneyimi ve Türkiye üzerine gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Furuoka, F. (2009). Nüfus Artışı ve Ekonomik Gelişme: Tayland'dan Yeni Ampirik Kanıtlar. *Ekonomi Bülteni*, 29 (1), 1-14.
- Gujarati, D. N. (2016). *Örneklerle Ekonometri*, Çeviren: N. Bolatoğlu, BB101 Yayınları, Ankara.
- Güneş, H. H. (2009). İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 126-138.

- Ismiç, B. (2015). Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Nüfus İlişkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 259-274.
- Liddle, B., ve Lung, S. (2010). Age-structure, Urbanization, And Climate Change In Developed Countries: Revisiting STIRPAT For Disaggregated Population and Consumption-Related Environmental Impacts. *Population and Environment*, 31(5), 317-343.
- Liu, Y. (2009). Exploring The Relationship Between Urbanization and Energy Consumption In China Using ARDL (autoregressive distributed lag) and FDM (factor decomposition model). *Energy*, 34(11), 1846-1854.
- Lucas Jr, R. E. (1988). On The Mechanics Of Economic Development. *Journal Of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Manga, M., Bal, H., Algan, N., ve Kandır, E. D. (2015). Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRİCS ülkeleri ve Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.
- OECD (2020), (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü), <https://data.oecd.org/>.
- Özer, M., ve Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge Tabanlı İçsel Büyüme Modelleri ve Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi.
- Özsoy, C. (2009). Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli İle Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 71-83.
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Polat, M. A. (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyümenin ve Nüfus Artışının Ekonometrik Modellemesi: Ampirik Bir Çalışma Örneği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 205-228.
- Romer, D. (2012). *Advanced Macroeconomics*, The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of political economy*, 94(5), 1002-1037.
- Sevüktekin, ve M., Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Nobel Kitap Dağıtım A.Ş.
- Shaari, M.S., Rahim, H.A., Rashid, I.M.A. (2013). Relationship Among Population, Energy Consumption And Economic Growth In Malaysia. *The International Journal of Social Sciences*, 13(1): 39-45.
- Tarı, R. (2016). *Ekonometri*. İstanbul: Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları. Kocaeli.

- Telatar, O. M., ve Terzi, H. (2010). Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 197-214.
- Thornton, J. (2001). Population Growth and Economic Growth: Long-Run Evidence From Latin America. *Southern Economic Journal*, 68, 464– 468.
- Tunç, M., ve Taşdöken, Ö. (2019). Kalkınmada Eğitim Sürecinin İktisadi Analizi. *Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 21(1).
- TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2019. Sayı: 33705, (Rapor Tarihi 04.02.2020).
- TÜİK, Haber Bülteni, Türkiye Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, 2019. Sayı 33676, (Rapor Tarihi 23.10.2020).
- TÜİK, Nüfus İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/>.
- TÜİK, Uluslararası Göç İstatistikleri, 2019. Sayı: 33709, (Rapor Tarihi 17.07.2020).
- Uçan, O., ve Kaçar, E. (2017). Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Nüfus İlişkisi: Türkiye Örneği, *Verimlilik Dergisi* 2(2017) :109-120.
- UNDP, (2018), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İnsani Gelişme Endeksleri ve Göstergeleri: 2018 İstatistiksel Güncellemesi.
- UNDP, (2019), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, <http://hdr.undp.org/en/data>.
- Üzümcü, A. (2015). *İktisadi Büyüme (Teori, Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler)*, 2. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- World Bank (2020), Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/>
- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006(1), 96-114.
- Yeldan, E. (2011). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. 2. Baskı, Eflatun Basım Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, Ö., ve Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.